

מַטֵּעַם 8

כתב עת לספרות
ומחשבה רדיקלית

דצמבר 2006

עורך יצחק לאור **מערכת** דגנית דיליאן,
עודד וולקשטיין, רות מייזלס, דפנה רוזנבליט,
גיא הון־גלבע **מוזכיר המערכת** דני איסלר

יוצא לאור על ידי עמותת "השכמה", למען טיפוח כתיבה ביקורתית וחשיבה מעוררת [ע"ר] 580433795.

תודות לדני טרץ', מלכה ליטוין, מולי מלצר.

הגיליון יוצא לאור בסיוע קרן יהושע רבינוביץ' לאמנויות, תל אביב.

הדימוי על הכריכה: שירה ג'יקובס, ללא כותרת.

כתובת מזכירות המערכת: admin@mitaam.co.il

כתובת למשלוח כתבי יד: info@mitaam.co.il

נא לשלוח שירים בקובץ אחד, סיפורים בקובץ נפרד, ולציין את שם הכותב וכתובתו האלקטרונית בגוף הקובץ

כתובת המערכת: ת.ד. 24105, תל אביב 61240 טלפון: 050-6371242

תוכן העניינים

ארבעה שירי מלחמה	7	גלית סליקטר
טיוטה מן העיזבון	9	אבות ישורון
שני שירים, מאנגלית עודד וולקשטיין	10	אדריאן ריץ'
על ביזת הספרים של הפלסטינים [מסה]	12	גיש עמית
תשעה שירים	23	דוד לויז
על האב בשירתה על יונה וולך [מסה]	30	שירה סתיו
נוקטורנו [סיפור]	41	מיכל פאר
זין על העגבנייה [שירים]	48	יודית שחר
אף מלה על לבנון [שיר בכרוזה]	51	יעל נאמן
יומן מצור [קטעי יומן מביירות], מאנגלית גיא רון־גלבע	55	רשא סלטי
שירים לאחי [שירים]	71	רון קורדונסקי
"סוף סוף תפסנו מלחמה צודקתי" [מסה]	73	אבי לובין
כישלון [שיר]	79	אהרן שבתאי
הצבא אמר: עכשיו כולם בעד המלחמה! [מסה]	83	יצחק לאור
לבד מול כל העולם [שירים]	91	נועם שדות
כעס [סיפור]	97	מעין איתן
חמישה שירים	104	ורד ריבקין
אלוהים גדול [סיפור], מגרמנית דנית דותן	109	פרנציסקה גרסטנברג
שירים בְּשָׁמַי [שירים]	116	נמרוד מתן
עלושה שירים	118	הילה להב
על השואה והפוליטיקה של השואה [מסה], מאנגלית רות מייזלס	121	זיגמונט באומן
על הורי [מסה אוטוביוגרפית]	132	עמירה הס
הערה חסרת סיכוי בעניין רצח העם היהודי [מסה]	144	עדיית זרטל
שבעה שירים, מאנגלית שמעון זנדבוק	149	גירדד מנלי הופקינס

גלית סליקטר

ארבעה שירי מלחמה

גובלן

מעל שדה הקרב
צעיף מקוננת מתפתל כעפיפון
אריגו השחר מסתכסה
בעורבים

לוחם אחרון לוחש תפלה
געגוע חרישי שורק בשפתיו

בשרידי הפגז משתקף יפיה
של השמש, דם המתים
נמזג בדמה.

כשדלקת היום כבה,
ירח תולה עצמו בשמים
כפנינה.

הוא משלשל חבליו אל הלוחם החור,
שח לעמתו בטרם שנה:

"הנשימה האחרונה עדינה כפרפר.
היא מקפלת את כנפיה במערת האף
וגוללת את חוט החדק
לעלמי עלמיא"

צעצועים התפתחותיים

לנג'לה ח'ורי

מְטוּס. פְּגוּז. מְטוּס. פְּגוּז.
מְסוּקְסוּקְסוּק. פְּגוּז. פְּצָצַת תְּאוּרָה.
מוֹבִיל סְחָרְחָר עֲשׂוּי פְּלָדָה
נוֹמִי נָם
תִּינְקַת לְבָנוֹנִית

מְרָאָה מְרָאָה

לוֹ רֵק הָיָה מְבִנָּה גּוֹפִי בְּלִי־סֵטִי יוֹתֵר, מְהֵרָהר
הַשְּׂרִינְדָר הִיפָּה וּמְלֻטָּף אֶת אֲגָנוֹ, אֶת עֲצָמֵי הַיָּתִי מְשַׁגֵּר
מְקַנָּה הַתּוֹתָח, דְּבָר לֹא הָיָה מְתַבְּנֵן
סֵתָם כֶּה.

רשימות מכניקה של עיתונאית

א. כללי

הַפְּגָזִים שׁוֹרְקִים לִי כְמוֹ לְכַלְכֵּה / לְמַעֲיִים הַנְּשַׁפְּכִים
יֵשׁ רֵיחַ שֶׁל כּוּס / טֶנֶק מְכִיל // בְּעַקֵּר יֵצֵה / לְכָל
מוֹקֵשׁ / יֵשׁ שָׁם.

ב. שטח בנוי

כָּל הַפְּלִיטִים דּוֹמִים זֶה לָזֶה // לְפַחַד יֵשׁ
רֵיחַ שֶׁל צוּאָה / טוֹב שְׁמֵן רוֹבִים טוֹב מְשֻׁמֵן רַע / פְּגִשְׁתִּי
צִלְף חֲתִיָּה, אֲבָל יֵשׁ לוֹ חֲבֵרָה / מְלָה
נְפוּצָה: אֲמָא.

אבות ישורון

טיוטה מן העיזבון

אחרי תקופת מלחמת העצמאות נתגלו פה ושם קבוצות קטנות של משוררים צעירים בישראל, אשר בניגוד לשירת הדור הקודם אשר פנתה מתוך מצבור הכלל החברותי אל הפרטי – הללו, המשוררים הצעירים – פנו מטעם האני האישי שלהם – אל הכללי. הראשונים דיברו בלשון געגועים, האחרונים דיברו בלשון געגוע; הראשונים כתבו על רחמי אם ואב, האחרונים כותבים על רחמים עצמיים.

לְמַפְּלֵת הָאָרִיָּה שֶׁל הָעַם הַיְהוּדִי בְּאִירוּפָּה עֲדֵי שְׁמִיעָה הָיָה; וְלְמַפְּלֵת הַלְחָיִים שֶׁל עֲרַבֵי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל עֲדֵי רֵאִיָּה הָיָה. לְכָל אֱלֹה לֹא הָיָה הַד בְּשִׁירֵיהֶם. אֲבוֹתֵיהֶם, אֲשֶׁר עָלוּ כְּחֻלּוּצִים בְּשָׁנֹת הָעֶשְׂרִים הַמוֹקְדָּמוֹת, סִפְרוּ עַל דַּעַתָּם עַל מָה שֶׁאִירַע כֹּאן, לְעִינֵיהֶם, לְעֲרַבִּים. מְכַל אֱלֹה לֹא נִשְׁמְעָה קְרִיאַת בִּינָיִים, אַחַת בְּשִׁירֵיהֶם. עוֹד אֲתָמוּל הָיוּ הָעֲרַבִּים מְבִיאִים לְכַתּוּבוֹתֵיהֶם אֶת הַמִּשְׁמֵשׁ, וְלִמְחַרְת – מֵאֲפִישׁ. הָיוּ וְאִינָם.

לְכָל אֱלֹה לֹא בָאָה שְׂאֵלָה מִפֵּיהֶם, בְּשִׁירֵיהֶם.

הביאה לדפוס: הלית ישורון

אדריאן ריץ'

זה לא החדר

ובו שלֵחנות מְמַרְקִים בָּאוֹר
 חזות מְעֵטְרִים רוכְנִים לְעֵבֶר מִיְקָרֹפּוֹנִים
 שֵׁם אֲזַנִּים מוֹטוֹת יָדִים מְשַׁרְבָּטוֹת
 "לְעִבוֹד אֶת הַצֵּד הָאֶפֶל"

– עֵיז מְזַגֶּגֶת פּוֹגֶשֶׁת עֵיז קִפּוּאָה –

זֶה לֹא הַחֶרֶר שֵׁם
 דְּמַעוֹת עַל לְחֵיִים מְגַלְפּוֹת
 יוֹרְדוֹת פְּלָגִים לְאֶרֶץ צְלָקוֹת
 שְׁהוֹתִירָה הַמְּפֹסָלֶת
 שֵׁם הָעֵץ הַמְּעַבֵּד בּוֹכָה

שֵׁם הָעֵיז הַקְּדוּמָה הַצְּבוּעָה מְדַבֶּרֶת אֶל הָעֵיז הַחִיָּה

זֶה הַחֶרֶר
 בּוֹ הָאֵמֶת מְקַרְצֶפֶת סְבִיב בְּסִיס הָאֶסְלָה
 מְשַׁלִּיכָה אֶת הַסְּחָבָה לְדָלִי
 מְזַדְקֶפֶת יוֹרְקֶת עַל הַמְּרָאָה

אפילו אז

עוד פְּעוּרִים קִשְׁרֵי הַחֲבֵרוֹת הֵהֵם עֵינַיִם
שְׁטוּפוֹת־דָּם בְּרִית נְשָׁמוֹת חֲתוּמָה
וּקְרוּעָה חֵיוֹכִים שֶׁל כָּאֵב
"פֶּתַחְתִּי עָלֶיךָ פֶּה"
"לֹא דִבַּרְתִּי אִתּוֹ מִלָּה"
גָּרוֹן צָרוּד מִדְּמָעוֹת
אֵיךְ נִשְׁמָעוֹת הַמְּלִים כְּשֵׁאת בּוֹלְעַת
– וּמִתַּחַת לְחֶפֶת הַחֹךְ
מִכָּה הַתְּשׁוּקָה בְּצִלְלֶיהָ הָאָרֶךְ
מִשְׁרֵשׁ הַלְּשׁוֹן

לֹא, לֹא חֵייתִי אֶתְּךָ בְּאוֹתָם יָמִים
בְּאוֹתָם יָמִים לֹא חֵייתִי
אִתּוֹ, בְּאוֹתָם יָמִים חֵיִינוּ בִּיחַד
אֲנִי לֹא חֵייתִי עִם אִישׁ מִבִּינֵיהֶם
– אֶפְשָׁר לְהִגִּיד שְׁחֻלְקֵנוּ קוֹרֵת גַּג
אֲבָל אֲשֶׁר לְחַיִּים בְּיָמֵים הֵהֵם
כִּלְנֹנוּ חֵיִינוּ בִּיחַד עִם רַבִּים אַחֵרִים
שֶׁבְּשִׁבְלֵם לְחַיּוֹת זֹאת הָיְתָה הַשְּׂאֵלָה

לֹא רְאִיתִי עַרְבִים כְּאַלֶּה מֵאֹז –
מִתְגַּעְעִשִׁים בְּלִשׁוֹנוֹת פְּרָקֵת וּנְחֻשֶׁת מִתְמוֹסְסִים
כְּמוֹ מִשְׁפָּט שְׁחֻכֵית לֹא מִזְמָן
"הַמְּלַחֲמָה נִגְמָרָה"
"אֲנִי רוּצָה אוֹתְךָ בְּכָל זֹאת"
– מְלִים נִבְלָעוֹת נִהְגוֹת בְּקִשִּׁי –
אוּלַּי הָיוּ בְּגֶרֶךְ מוֹתְרוֹת אֶפְלוּ אֹז
עַרְבִים כְּמוֹ אֶלֶה

מאנגלית עורך וולקשטיין

גיש עמית

"בית הספרים הלאומי אסף במלחמה רבבות ספרים נטושים. אנו מודים לאנשי הצבא על האהבה וההבנה שהם מגלים לעניין"

הייתם שלום ספרייתי! היי שלום בית החכמה, היכל הפילוסופים, מכון המדע, בית ועד לספרות! כמה לילות שימורים קיימתי בך, קורא וכותב, הלילה דומם והאנשים ישנים... היו שלום, ספריי... אינני יודע מה עלה בגורלכם לאחר שעזבנו: הנבזזתם? הנשרפתם? האם הועברתם, אחר כבוד ויקר, לספרייה ציבורית או פרטית? האם הגעתם אל דוכני המכולות וברפיכם עוטפים בצל? (ח'ליל אל-סכאכני, "כזה אני רבותי")¹

כאשר ח'ליל אל-סכאכני, מחנך ידוע וסופר ערבי, נמלט מביתו בשכונת קטמון בירושלים ב־30 באפריל 1948, יום לאחר כיבוש השכונה בידי כוחות "ההגנה", הוא הותיר אחריו לא רק את ביתו ואת רהיטיו, את הפסנתר הענק, את המקרר החשמלי, את ארון המשקאות ואת הנרגילה, אלא גם את ספריו. בדומה לאחרים, גם הוא האמין כי עד מהרה ישוב לביתו. תשע־עשרה שנה מאוחר יותר, בקיץ 1967, ביקרו בנותיו של ח'ליל בספרייה הלאומית שליד האוניברסיטה העברית בירושלים; הן גילו שם את ספריו של אביהן, עם הערות שנהג לרשום עליהם. מה אירע לספרייתו של אל-סכאכני, שעליפי עדותו הסתייעו בה רופאים ופקידי ממשל כאחד? כיצד הגיעו מביתו שממערב לעיר העתיקה, לא הרחק מהחומה המקיפה אותה, אל מדפי הספרייה הלאומית הציונית? מה אירע לספרייה של מאות אלפי הפליטים הפלסטינים שנמלטו מבתיהם במלחמת 1948? ואולי: מה עלה בגורלה של התרבות הפלסטינית?

כמה דברים עולים בדעתי בשעה זו של ראשית המחקר, כשאני פוסע פסיעות ראשונות, מהוססות, במסע שאיני יודע עדיין את שביליו:

1 תירגם גדעון שילה, כתר, ירושלים, 1990, עמ' 239-240.

הכיבוש אינו נגמר בהשתלטות על המרחב; הוא מגיע לידי מיצוי בהשתלטות על התרבות, במחיקתה או בניכוסה. הכוח הצבאי לעולם אינו פועל במבודד. הנה התמונה שמעניינת אותי, המנחה, לפחות לפי שעה, את צעדי, תמונה שאינה בדיונית כלל ועיקר: החיילים צועדים בסך. בעקבותיהם הולכים ספרני בית הספרים הלאומי ומלקטים את הספרים מן הבתים שיושביהם נמלטו מהם, בכל שכונות מערב ירושלים – קטמון, מוסררה, טלביה, בקעה, המושבה הגרמנית. החיילים כובשים את הבתים, מטהרים את המרחב, מנקים את קני ההתנגדות ופותחים צירים, ואילו הספרנים, שחלקם מגויסים בעצמם לצבא ואחרים פטורים מהשירות מטעמי גיל או מפני שעבודתם חיונית, בוזזים את התרבות ואת נכסי הרוח. משימה ראשונה במעלה: לחלץ את הספרנים מן התפקיד השולי לכאורה שייעדה להם ההיסטוריה, כדי לחשוף את חלקם ביצירת הסיפור של המדינה, בבניית התודעה האחת, הקולקטיבית, ובמירוכם של מעשי העוול (אחר כך, כפי שכבר נוכחתי לדעת, יבואו מכתבי התודה של פקירי הספרייה לאנשי הצבא ולאפוטרופוסים על נכסי נפקדים, שבלעדיהם כל זה לא יכול היה להתרחש. בד בבד, וכבר בעיצומה של המלאכה, ינבטו זרעי ההיסוס והייסורים וחיבוטי הנפש: האם הספרים שלנו ומה לעשות בהם? והאם אנחנו, כלומר אנשי הספרייה הלאומית, בוזזים את הספרים או אולי רק שומרים עליהם באורח זמני? ואם נשיב את הספרים לבעליהם, כמה נבקש בתמורה למאמצי ההשתדלות שלנו? כל זה, כאמור, בעיצומה של המלחמה, ומבלי שהלבטים ישפיעו כהוא זה על הלהט והמאמץ והנחישות של המעשים והפעולות, וגם לא על האמונה כי מדובר במעשי הצלה וחסד של ממש; ייתכן שיש בכך מידה מסוימת של צדק: אחרי הכל, האם היה נותר זכר לספרים לולא פעילותם הנמרצת של אותם פקירים, שרובם הגיעו לכאן שנים אחדות קודם לכן ממרכז אירופה? וראוי אולי גם להוסיף כאן כי בשנים האחרונות נכתב בישראל לא מעט על תוצאותיה ההרסניות, לפחות עבור המובסים, של מלחמת 1948. עבודותיהם של ברוך קימלינג, אבי שליים, אילן פפה, בני מוריס ואחרים, תרמו תרומה חשובה לעניין זה, בהביטם לעבר בעיניים, עמוק אל תוך האפלה, אותה אפלה שהתודעה הציונית, על שלל סוכניה בעיתונות, בספרות ובאקדמיה, ביקשה לסתום עליה את הגולל. אנחנו יודעים היום הרבה יותר על הפליטים, ועל האופן שבו מנעה מהם ישראל, במכוון ובשיטתיות, לשוב לבתיהם; אנחנו יודעים כי הגרסה הפופולרית־מוסרנית־הרואית של מלחמת העצמאות, כפי שהתקבעה באתוס הציוני, היא לכל הפחות מסולפת; אנחנו אפילו יודעים כמה דברים על היקף רכושם של הפליטים, ועל ביזת הרכוש, האדמות ובתי החרושת, על הפקעתם ומכירתם, תחילה לצבא ואחר כך לכל המרובה במחיר. עם זאת, נותרנו בורים כמעט לגמרי באשר לאסון שהמיטה המלחמה על התרבות הפלסטינית).

הנה, למשל, מכתב – איננו יודעים מי כתב אותו – שנשלח לד"ר קורט וורמן, מנהל

בית הספרים הלאומי, ב־26 ביולי 1948, כשלושה חודשים לאחר כיבוש קטמון, וכמה שבועות לאחר שרב יוסף מונה לתפקיד המושל הצבאי של העיר. ביולי 1948 היתה ירושלים המערבית נתונה לשליטה ישראלית, ומבין אלפי התושבים הערבים של מערב העיר נותרו באזור רק כ־750 לא יהודים, רבים מהם יונים שהורשו להוסיף ולהתגורר בבתיהם במושבה הגרמנית ובמושבה היוונית.² העיתון "על המשמר" דיווח באותם ימים על כיבוש הכפר הערבי מלחה ועל השלמת ניתוקה של עין כרם, ובמקביל היו פְּתָבו עסוקים מאוד בגינוי הביזה ומעשי השוד שהלכו והתרבו, ואשר באותה עת איש כבר לא יכול היה להכחיש את קיומם ואת ממדיהם: בראשית החודש דיווח העיתון על חוק חדש, "תקנות שעת חירום (נכסי נפקדים)", שמטיל חובת רישום רכוש על נכסי נפקדים, ובאותו יום ציין כתב העיתון כי "סוף כל סוף יצאו ראשי המשטרה ומנהיגי העיר למלחמה בשוד וביזה... קצין סופר, מפקד משטרת עיר ירושלים, הודיע כי נעשים מאמצים רבים לגלות את הנאשמים בביזה באזורי הכיבוש בירושלים. המאמצים האלה כבר נתנו את התוצאות הראשונות". המכתב לד"ר וורמן, שבשל הדרכים החסומות לא יכול היה להגיע באותם ימים לירושלים ונאלץ להישאר בביתו ברחוב בן יהודה בתל אביב, נפתח כך:

לפי הערכתי נאספו עד היום כ־12,000 ספרים ויותר. חלק גדול מהספריות של הסופרים והמלומדים הערבים נמצא עכשיו במקום מבטחים. כמה שקי כתבי יד, שטרם הוברר ערכם, נמצאים גם כן ביריגו. רוב הספרים מקורם בקטמון, אך גם למושבה הגרמנית ולבקעה ולמוסררה הגענו. כמה ספריות ערביות מפוארות מצאנו במוסררה. ממוסררה הוצאנו גם חלק מספריית ביה"ס השוודי. הרוחות טרם שקטו בסביבה זו, אך אקווה שנוכל להמשיך שם בימים הקרובים. אחר שד"ר אונגר התלונן בפני על שלא השתדלנו בהצלחת ספריות רפואיות הוצאתי בימים האחרונים בין השאר את הספרייה של מחלקת הבריאות שבמושבה הגרמנית. מיד קמו לה עוררין בצורת מחלקת הבריאות הירושלמית של ממשלת ישראל. מתנהל מו"מ ואקווה שנגיע לעמק השווה... לפני ימים אחדים העמידה האוניברסיטה לרשות הפעולה הזאת 2-3 פועלים מעובריה. זה הביא לידי פוריות גדולה בעבודה אשר בה עסקנו בזמן האחרון רק שלושה: גולדמן, אליהו ואני. וגם אלה לא עסקו בה יום־יום, אלא לסירוגין. בדירתו של כרגמן קיבלנו חדר וגם בבית איטינגון גילינו מחסן קטן. שני חדרים אלה פתרו לפי שעה את בעיית המקום.³

המכתב הזה, המדהים בכנותו וברטוריקה שלו, מספק כמה פרטים חשובים: הוא מצוין את מספר הספרים שנאספו בשלושת החודשים הראשונים לכיבוש מערב העיר (ועד

2 Nathan Krystall, "The Fall of the New City 1947-1950", in *Jerusalem 1948: The Arab Neighborhoods and Their Fate in the War* (ed. Salim Tamari). Jerusalem: The Institute of Jerusalem Studies & Badil Resource Center, 1999, pp. 92-146

3 בית הספרים הלאומי, תערוכה במלאות ארבעים שנה לאוניברסיטה העברית, בית הספרים הלאומי והאוניברסיטה העברית, ירושלים, תשכ"ה, 793/200.

ראשית 1949 נאספו כ־18 אלף ספרים נוספים, ובסך הכל יקבל לידיו בית הספרים הלאומי כ־30 אלף ספרים של ערבים תושבי מערב ירושלים, מבלי להביא בחשבון ספרים שנלקחו מאזורים אחרים, בעיקר מהערים הגדולות חיפה ויפו). במכתב מפורטות השכונות מהן נלקחו הספרים, וכן עולה ממנו שהספרים נלקחו לא רק מבתים פרטיים, אלא גם ממוסדות ציבוריים, במקרה הוזה מבית הספר הערבי הנוצרי בשכונת קטמון. בנוסף, המכתב מרמז על חילוקי דעות שנתגלעו בין הספרנים לבין עצמם בנוגע לספרים שיש לאסוף, והוא גם מצביע על להיטותם של מוסדות הממשלה לקבל לידיהם את השלל; דומה כי לא היה להם אפילו די אורך רוח להמתין עד לסופה של המלחמה, ועד שיתבהר מצב בעליהם של הספרים. שני דברים נוספים נראים לי ראויים לציין: ראשית, אנחנו עדים לרגע הממחיש להפליא את האופן שבו תרבות אחת מגיחה מתוך אפרה של תרבות אחרת, אותה היא מכחידה: חורבנה של התרבות הפלסטינית הוא רגע הולדתה של תודעה ישראלית חדשה, המבוססת לא רק על מחיקת נוכחותם של הערבים, אלא גם על החרכת תרבותם. לאחר שמחריבים את התרבות ניתן לייצר את הטענה לפיה התרבות הזו מעולם לא היתה קיימת – דבר, כמובן, אינו יכול עוד לסתור או להפריך את התפיסה הזו (אני חושב, למשל, על "ח'רבת חיזעה" של יזהר: אפילו שם, בלבו של הניסיון הגדול, האמיץ, לגלות את מה שנקבר והודחק, הערבים נותרים פלאחים, עובדי אדמה. ואני חושב גם על עצמי, בן למשפחה בורגנית מהמעמד הבינוני, להורים שכל חייהם הצביעו מרצ: האם נתקלתי אי פעם בילדותי בשמותיהם של סופרים ערבים, האם שמעתי על מלומדים ועל אנשי רוח ערבים? האם יכולתי להעלות בדעתי שהערבים אינם רק מסה אמורפית של בני אדם רחוקים ובלתי נראים, שבדרך כלשהי צריך לעשות איתם שלום, אלא שיש להם גם תרבות, היסטוריה, שגם הם כותבים שירה ופרוזה ופילוסופיה, שהם יוצרים סרטים ומעלים מחזות? ככל שזיכרוני מגיע, לא יכולתי אפילו לצייר זאת בדמיוני). בנוסף, מעשה ההשתלטות מציין את הפיכתה של תרבות חיה ודינאמית, המשגשגת בקרבם האינטימית של בני אדם ונתונה למשחק חליפין ותנודות בלתי פוסק, לאובייקט מוזיאלי: לא יחלוף זמן רב עד אשר מרבית הספרים הערבים ימצאו את מקומם במקדש הספר הישראלי, חנוטים על גבי מדפים, נגישים ועם זאת חסרי חיים באורח מוחלט. ולבסוף, המכתב מצביע לא רק על מעשה ההשתלטות, אלא גם על הרטוריקה שלו: הספרים, שהיו פזורים לכל רוח, הגיעו סוף סוף לחוף מבטחים (הערה אחת על רטוריקה: באחד ממאמריו, העוסק בבחינה מחודשת של מלחמת 1948, הציע אילן פפה⁴ להמיר מונחים אידיאולוגיים כגון "מלחמת העצמאות" ו"עלייה" במונחים ניטראליים יותר, העשויים לאפשר דיון אובייקטיבי יותר בסוגיות

4 אילן פפה, "ההיסטוריה החדשה של מלחמת 1948", תיאוריה וביקורת 3, 1993 (חורף), עמ' 99-114.

שעל הפרק. איני מקל ראש בהצעה זו, ועם זאת כבר עתה ברורה לי החשיבות המכרעת של העדפות לשוניות ולקסיקליות, וכן העובדה שלא בנקל ניתן להימלט ממלכודות אלה; לא רק בגלל נטייתי לפקפק באפשרות של אובייקטיביות – ככלות הכול, האין השימוש במונח "מלחמת 1948" מרמז בישראל של היום על נטייתו הפוליטית ועל השקפותיו של הכותב, לא פחות מכפי שמרמז עליהם השימוש במונחים שהולידה האידיאולוגיה הציונית? – אלא מפני שאני חש כי עלי להביא בחשבון, באופן כזה או אחר, שמלחמה היא אכן עסק מלוכלך, וכי אלה שנטלו בה חלק, משני הצדדים, אינם עשויים מקשה אחת, הומוגנית או נטולת סתירות. זאת ועוד: באחד ממאמריו כתב קרלו גינצבורג, ההיסטוריון האיטלקי הנודע, כי במשך זמן רב עסקו היסטוריונים באירועים פוליטיים ומלחמתיים; במדינות ולא באינדיווידואלים. מתוקידרס למקיאווולי, דרך הגל, היתה לעובדה זו השפעה מכרעת על תפיסת הריבונות כישות כוחנית ובלתי מוסרית. עם זאת, הוא מוסיף, ישנו הבדל מכריע בין סובייקטים למדינות: לראשונים יש ביוגרפיה.⁵ אם תובנה זו נראית לי חשובה, אין זה מפני שברצוני לפטור את אנשי הספרייה הלאומית מאחריותם למעשיהם במשך מלחמת 1948, אלא מפני שאני חש כי בהיותם אינדיווידואלים, תהיה זו טעות להתייחס אליהם אך ורק כאל סוכנים פוליטיים או ישויות אידיאולוגיות בפעולה; הביוגרפיה לעולם אינה חופפת במלואה את ההיסטוריה).

בערך באותה העת שבה נשלח המכתב לד"ר וורמן, אולי מעט קודם לכן, פירסם ד"ר שטראוס, מנהל מחלקת מדעי המזרח בבית הספרים הלאומי, תזכיר שכותרתו "עיבוד הספרים הערביים מן השטחים הכבושים". מתוקף תפקידו, היה שטראוס אחראי על קבלת הספרים, קיטלוגם ושמידתם. דבריו מעידים הן על ההתרגשות שחש לנוכח הספרים המתרפקים, בזרם הולך וגובר, על דלתות ספרייתו, והן על הכלכול והמצוקה בהם היה שרוי: היתה זו שעה של אנדרלמוסיה גמורה; הוא עצמו התקשה להשתלט על אלפי הספרים ולמיין אותם כראוי, ובקשותיו לקבלת עזרה ועובדים נוספים, שיכולים היו לסייע בידו, נענו עד כה בשלילה. בנוסף, הספרייה הלאומית היתה נתונה באותם ימים בקשיים, ונאלצה להעתיק את מקומה מבניין וולפסון בהר הצופים לבניין טרה סנטה במערב העיר. הנה חלקו הראשון של המסמך:

מאחר שניתנה לבית הספרים הלאומי הזכות לאסוף בשטחים הכבושים ספריות מופקרות והחלו בפעולה מקיפה בשכונות הערביות של ירושלים, נאספו עד כה בתר אומדנא קרוב ל-9,000 ספרים ערביים. מספר הספרים שהובאו באופן זה אל הספרייה הוא יותר גדול ממספר הספרים הערבים שנאספו על ידינו במשך כל שנות קיום המוסד. ולא זו בלבד אלא שבין הספרים שנמצאו

Carlo Ginzburg, "Checking the Evidence: The Judge and the Historian", *Critical Inquiry*, 5
Vol. 18, Number 1, 1991, pp. 79-92

בשטחים הכבושים ישנו אחוז ניכר של ספרים שאינם בדינו וגם שורות של עיתונים (מכורכים יפה) שאינם בגנזי בית הספרים. היות ובגישתנו לפעולה זו נשקפת נגד עינינו האפשרות לקבל בשביל הספרייה מבין הספרים האלה חלק בתור שכר טרחה הרי ניתנת לנו האפשרות להרחיב במידה ניכרת את אוספנו. אולם כדי לנצל את האפשרות הזאת יש להשקיע בסידור ובעיבוד של הספרים הארוזים לפי שעה בשקים עבודה מרובה. היות וכללי ההסדר שיחולו על רכוש זה עדיין לא נקבעו, מן הראוי להכין את הרשימות באופן שיקל לבוא לידי הסכם אם הספרים יוחזרו לבעליהם הקודמים. בשביל השלטונות (ממשלת ישראל ומושלים צבאיים) תספקנה רשימות שתכלולנה את שם המחבר ושם הספר בלבד וגם בשביל בעלי הספריות עצמם אין צורך ביתר פירוט. בשים לב לכך שעבודתנו אינה נעשית כעת בבית הספרים גופא וייתכן שהספריות יושמו עוד פעם לתוך ארגזים ויועלו להר הצופים, כדאי לסמן כל ספר באותו מספר שבו יופיע ברשימות... לשם הקלת הבחירה של הספרים שאותם נקבל בתור שכר טרחה – אם ייקבע הסדר כזה – כדאי לחלק את הרשימה לפי המקצועות שאליהם משתייכים החיבורים כגון ספרות עתיקה וחדשה, מדעי הרוח ומדעי הטבע וכו' (שם).

המושג המרכזי בכל הציטוט הזה הוא "שכר הטרחה" (אם כי גם הביטוי "ניתנה לבית הספרים הלאומי הזכות" חשוב מאין כמותו, בהצביעו על כך שפרשת איסוף הספרים נעשתה באישורם של המוסדות הרשמיים והצבא, כלומר כהתלכדותם היעילה והמשוכללת של שני סדרים של כוח; והוא חשוב גם בגלל הנימה המתייפית שלו, המלבינה את החטא באמצעות הפיכתה של הספרייה לישות סבילה). ואולם, כיצד עלינו להבין אותו? האם לפנינו מופע מרהיב של אפולוגטיקה מתוחכמת, תעלול רטורי של פקיד המודע לכך שמדובר במסמך רשמי, אולי אף פומבי, ואשר מבקש לפיכך להסוות את להיטותו להשתלט על הספרים מאחורי מסך ערפל של הסדרי חלוקה עתידיים? האם ייתכן, לחילופין, כי שטראוס האמין בכנות בכך שבית הספרים הלאומי ביצע פעולה של חסד והצלה, ולפיכך מגיע לו תגמול עבור מאמציו? כך או כך ברור כי שטראוס, בדומה לעמיתיו, הכיר בערכם של הספרים, חמד אותם ולא התכוון לוותר עליהם בנקל. אם היה לנו ספק בכך, המשפטים הבאים בתזכיר מבהירים היטב את העניין:

אם יימסר חלק הגון של הספרים האלה לבית הספרים נוכל להרחיב את אפשרויות המחקר במידה ניכרת. נעלה מכל ספק שעלינו להכניס לבית הספרים בראש וראשונה אותם ספרים שאינם בדינו. ואשר לשאר הספרים אנו מעוניינים בעיקר בחיבורים מן הספרות הקלאסית... בדיקת הספרים שהגיעו לידנו מצריכה אפוא עיבוד ספרני תוך ידיעה מדויקת של צרכינו, ומן המותר להעיר שדווקא מבחינה זו עולה המחלקה המזרחית שבבית הספרים על מוסדות דומים בשאר ארצות המזרח הקרוב שהם אמנם עשירים בספרים אך אינם מסודרים כל צרכם ואינם מאפשרים לקורא ולחוקר עבודה כמו זו שאפשר לעשותה אצלנו (שם).

מלת התנאי המופיעה בראשית הציטוט לא אמורה להסתיר מאיתנו את העובדה כי לשטראוס היתה תשובה מוצקה לשאלה מה הרבר שיש לעשות בספרים; למעשה, היא

רק מדגישה אותה. בנוסף, אני סבור כי המסמך הזה, עם ההסכנות של ראשיתו והנחרצות, אולי אפילו היהירות, של אחריתו, סימפטומאטי ליחס שגילה בית הספרים הלאומי כלפי האוצרות שניחתו עליו (המלה ניחתו אינה מדויקת, כמוכן, שכן בית הספרים מילא תפקיד פעיל באיסופם של הספרים): תערובת של רכושנות, חמדנות, שחצנות, שמחה לא מרוסנת, עם שוליים, לא רחבים מדי, לא מאיימים מדי, של לבטים וספקות. בהקשר לכך, לא ניתן להבין את פרשת איסוף הספרים מבלי להתחקות אחר ההיסטוריה של בית הספרים הלאומי, על המגלומניה הטבועה בו: מאז הקמתה של האוניברסיטה העברית ב־1925, נועד בית הספרים לשמש הן כבית גנזים של התרבות הישראלית והיהודית לדורותיה, והן, ואני מצטט כאן מנאומו של ביאליק בטקס הנחת אבן הפינה לאוניברסיטה, כמקום שחלונותיו "פתוחים לארבע רוחות השמים... להביא אליו את כל הטוב והנעלה מכל תנובות רוחו היוצר של האדם בכל הזמנים ובכל הארצות".⁶ ברור כי המגלומניה הזו, עם היחס המיוחד שלה כלפי המזרח, היא שאיפשרה לספרים הערכיים – שאחרי הכל היו מסוגים שונים ומגוונים מאוד, בהם ספרות דת, ספרות יפה, מדעים כלליים וכן ספרים בשפות זרות לרוב – להיטמע בבית הספרים, כלומר להפוך לחלק מן הידע "שלנו" על המזרח. בקצרה, הדיון בכיזת הספרים לא יהיה שלם מבלי ששוב אל אדוארד סעיד, שלימד אותנו כי האוריינט אינו עובדה רוממת של הטבע, בדיוק כפי שהאוקסידנט לא סתם נמצא שם – שניהם מעשה ידי אדם; סעיד, שבוודאי היה טוען בפנינו כי הספרים עברו אוריינטליזציה לא רק מפני שהם התגלו כ"אוריינטליים", אלא גם ובעיקר מפני שניתן היה לאלצם להיות אוריינטליים; לבסוף היה מזכיר לנו כי פרשת הספרים קשורה לאותה רשת כבירה של יחסי כוח ואינטרסים, פיקוח ושליטה, הקובעת למי מותר לדבר (לייצג את האוריינט), ומי נותר מושחק, חסר קול, נטול אפשרות לייצג את עצמו. אחרי כל זה, עלינו לתת את הדעת לא רק על המגלומניה של בית הספרים הלאומי וההיגיון שלו,⁷ אלא גם על התפקיד הספציפי שמילאה

6 מנחם מגידור, "פתח דבר", בתוך אוצרות גנזים, מאוספי בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי (עורכים רפאל ויזור ורבקה פלסר), האוניברסיטה העברית, ירושלים, 2000, עמ' 7.

7 לא בלי התרגשות גיליתית כי הממונה על איסוף ספרי הפלסטינים ב־1948, שלמה שונמי, מונה בשנת 1950 לתפקיד ראש מחלקת "אוצרות הגולה" בבית הספרים הלאומי, שעסקה בניסיונות להביא לישראל מאות אלפי ספרים של קורבנות שואה. אין זה מקרי, לפיכך, שברשימתו "פרשיות בהצלת אוצרות הגולה" כורך שונמי את מפעל הבאת ספרי קורבנות השואה עם איסוף ספריהם של הערבים, בהציגו אותם כשני מפעלי הצלה נעלים וכמופת של מסירות וחירוף נפש. כך הוא מזכיר, בקיצור נמרץ, את פרשת הספרים הערביים: "בזמן מלחמת השחרור בוצעה פעולת הצלת ספרים בירושלים, ואחר כך גם במקומות אחרים, בשכונות הערביות הנטושות. עובדי הספרייה יחד עם פועלי האוניברסיטה 'סרקו' בסכנת נפשות את השטחים שבגבולות ולא פעם ניתכו עליהם צרורות כדורי הלגיון הערבי, וניצלו בנס. בין הספרים הניצולים יש לציין במיוחד את ספרייתו העשירה והחשובה של ה'בריטיש קאונסיל', אשר בחלקו הגדול נמצא היום באולם הקריאה של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי לתועלתו הגדולה של ציבור הקוראים" (שלמה שונמי, על ספריית וספרנות, הוצאת ראובן מס, ירושלים, תשכ"ט, עמ' 63-64).

המחלקה המזרחית בספרייה, ועל תפקידם של עובדיה: מן העבר האחד, מזרחנים בעלי שם, אינטלקטואלים ציונים שהתחנכו במחלקות ללימודי המזרח התיכון בבריטניה ובגרמניה (ר"ר דיוויד בנט, פרופסור גוטהולד וייל), מלומדים שהיו לא רק ספרנים אלא גם דמויות מרכזיות במכון ללימודים אוריינטליים באוניברסיטה העברית, ואשר המאמץ שהשקיעו באיסוף הספרים היה לדידם חלק ממערכה רחבה הרבה יותר של מיפוי ופענוח המזרח. ומן העבר השני, ספרנים בני ארצות המזרח, בעיקר מעיראק, שעסקו במלאכה השוטפת של איסוף הספרים וקיטלוגם, ואשר עבודתם מגלה לנו פעם נוספת כיצד נהפכו המזרחים, בעצמם מושא לאוריינטליזם של הממסד הישראלי האשכנזי, לשחקנים מרכזיים בדיכויים של הערבים. בהקשר זה, ובשלב המוקדם של עבודתי, איני יכול שלא להרהר בעובדת היותי ישראלי. חשבתי על כך כשנפגשתי לאחרונה עם ח"כ ג'מאל זחאלקה, שלפני כמה שנים פנה לבית הספרים הלאומי בבקשה לקבל את רשימת ספריו של ח'ליל אל-סכאכני, בקשה שכצפוי נענתה בשלילה. זחאלקה היה אדיב, והשתדל לסייע לי ככל יכולתו בהשגת שמותיהם של בעלי הספרים. עם זאת, ומבלי שניתנה לי עילה ממשית לכך, לא יכולתי שלא לחוש כי נימת דבריו מהולה בשמץ של אירוניה כלפני, בן שיח מפוקפק מעט, המבקש לדבר בשם אלה שקולם נגזל מהם, ונוסף לכל גם בן לעמם של המנשלים עצמם.

בחזרה לתזכיר של ר"ר שטראוס, עלינו לשים לב גם להסתגלות המהירה למצב החדש, כולל קפיצה נחשונים אל עבר היווצרותו של "המובן מאליו", שבו הספרים אינם שלנו אבל הם כבר לגמרי שלנו, ובכלל זה עמדה המתייחסת לנוכחותם של הספרים, חודשים ספורים לאחר שהחל איסופם, בטבעיות ובשלוות נפש גמורות ("נעלה מכל ספק שעלינו להכניס לבית הספרים בראש וראשונה אותם ספרים שאינם בידינו"). וכדאי גם לשים לב לדמיון בין התופעה הזו לבין מה שאירע באותו הזמן לא הרחק מבית הספרים הלאומי, במשרדי הממשלה החדשים, אותו תהליך שבני מוריס עמד עליו בהרחבה בספרו על היווצרותה של בעיית הפליטים: כמו בפליטים ובבתיהם – ועם כל ההסתייגויות המתבקשות כאן לנוכח ההבדלים בין הדברים – עובדי בית הספרים הלאומי לא ידעו תחילה מה לעשות בספרים, ולפיכך פיזרו הצהרות שונות בנוגע להשבתם העתידית, בכפוף לתנאים ולמגבלות שספק רב, כמובן, אם ניתן היה לעמוד בהם. לאחר זמן מה איש כבר לא היה מוכן לדון ברצינות בהחזרתם של הספרים לבעליהם, שממילא כבר היו באותה עת הרחק מירושלים, עד שבהדרגה כבר לא ניתן היה אפילו להעלות אפשרות מעין זו על הדעת. אנשי בית הספרים לא תיכננו את הביזה מראש; תוך כדי המלחמה הסתבר להם, מפי חיילים שהשתתפו בקרבות, על קיומם של ספרים, והם ניגשו לקחת אותם. אולי האמינו באמת ובתמים כי הם מצילים אותם, ואולי חשבו ברצינות להשיבם לבעליהם

עם שוך הקרבות. עם זאת, עד מהרה התאהבו בשלל לידיהם. האפשרויות שהשלל הזה הציב בפניהם נראו מלהיבות כל-כך, עד שהן הרחיקו מלבם כל מחשבה אחרת. את הכרוניקה הקצרה הזו של ביזת הספרים, המתוארת כאן בקווים כלליים בלבד ובאורח מעט גולמי, אני מבקש להשלים באמצעות תעודה נוספת. (הערה אחרונה: עבודה זו חבה את קיומה לארכיונים. שני דברים עולים בדעתי בהקשר לכך: ראשית, הפער בין הכאוס של המלחמה, לפחות כפי שהוא נתפס ברגיל, לבין השיטתיות של התיעוד. אני משוכנע כי ישנם דברים רבים שלא נאמר עליהם דבר, שלא נותר מהם זכר: שיחות שלא תועדו, מכתבים שאבדו לעד, החלטות שהתקבלו בעל פה וכן פעולות שמבצעייהן העדיפו לעבור עליהן בשתיקה; עם זאת, איני יכול שלא להתפעם לנוכח שפע המסמכים והתעודות השמורים בארכיון, המגלה, נדמה לי, דבר מה עמוק יותר מאשר אדמיניסטרציה בפעולה. שנית, רבות דובר על הכוח האצור בארכיון, על תוקפנותו הבלתי נלאית ועל האופנים המגוונים שבהם הוא משרת את השלטון; על תפקידם של הארכיונים כסוכנים חברתיים, הקשורים להנדסת הזיכרון ולניסוח הזיקה המדומיינת שבין העבר להווה, תוך מחיקתן של תמונות שאינן עולות בקנה אחד עם האופן שבו הקהילה הלאומית מבקשת לתפוס את עצמה.

כל זה נכון, ובכל זאת, הדבר המתגלה לנגד עיני, ואשר מעורר בי התרגשות, הוא שדווקא ארכיונים עשויים להתגלות כמי שמעוררים על קיומו של סדר בשמו הם אמורים לתפקד: מרחבים אלה, השומרים בקנאות גם את העדויות המפלילות ואת הראיות העלולות, ביום מן הימים, להרשיע את בעליהן, עשויים לחתור תחת נרטיבים טלאולוגיים המשתלשלים ברציפות בלתי מופרת לכאורה, שכן התעודות, הנשמרות בהם בקנאות, חושפות דווקא את השברים, הנתקים, החתכים והתמורות, שההיסטוריה האימפריאלית מבקשת להסתיר מפנינו. בהנכיחם את עקבותיהם של שרידים, של אובייקטים חלקיים ובלתי גמורים, יש בכוחם של ארכיונים לפעול כנגד ההיסטוריה האימפריאלית, ובה בעת להוליך אותנו אל עבר מרחבים שבריריים יותר, נטולי ודאות. לפיכך, יהיה עלי להניח לארכיון להפתיע אותי, לסרב לציפיותי, לסתור את ההנחות המוקדמות שלי, לגלות לי את מה שאיני יודע עדיין, את מה שאיני יכול לדעת). מדי שנה מפרסם בית הספרים הלאומי חוברת בשם "ידיעות בית הספרים". בחוברת מפורטות הרכישות המרכזיות של המוסד בתקופה הנידונה, פרסומים מדעיים רלוונטיים, ומידע בנוגע לאירועים נוספים בעלי חשיבות (מינויים, פעילויות תרבות וכן הלאה). בדו"ח לחודשים ינואר 1948 עד יוני 1949 נכתב:

בית הספרים אסף במשך שנות הקרבות רכבות ספרים נטושים, ועלידי כך הצילם מכיליון.

פעולה זו נעשתה תוך התמסרות רבה של כמה מהעובדים ומתוך סיכון נפש. בהודמנות זו הננו מודים לאנשי הצבא ולאפוטרופוסים על המשרדים הממשלתיים הנוגעים בדבר, על עזרתם הרבה ועל ההבנה והאהבה שהם גילו ומגלים לעבודה חשובה זו (בס"ל 793/200).⁸

הדבר החשוב כאן הוא האופן שבו הטקסט הנוכחי מלבין את החטא ומטהר אותו, עד שלא נותר כל זכר לאלימות ולעוול העומדים בבסיסו. לא רק הכיבוש, גירוש הערבים וההשתלטות על ספריותיהם מתפוגגים, כאילו לא אירעו מעולם; גם נקיפות המצפון, אם היו כאלה (ואני סבור שהיו), נעלמות לגמרי מן התמונה. מה שנותר הוא אוסף של מונחים ואירועים מטוהרים, נטולי היסטוריה, המתקיימים במרחב הומוגני, המרוקן לגמרי מכל הקשר פוליטי. מי שקורא את המסמך מבלי להכיר את ההיסטוריה של המלחמה, עשוי בנקל לחשוב כי הערבים עזבו את בתיהם מרצונם החופשי, או מסיבות עלומות כלשהן, בהותירם מאחוריהם רבבות ספרים נטושים; למרבה המזל, התגייסו אנשי בית הספרים, מעין יחידת עילית של לוחמי תרבות אמיצים ועשויים ללא חת, להציל את הספרים, תוך שהם מסכנים את חייהם. על־פי התיאור הזה, דומה שהערבים חייבים להכיר תודה למושיעיהם ולהוקיר את מאמצייהם הכבירים של הספרנים הציונים; אלמלא הם, מי יודע מה היה עולה בגורל ספריותיהם. עם זאת, אפילו הפרשנות המחמירה הזו עושה חסד עם המסמך, שכן צריך לשים לב לכך שעל פיו, לספרים הללו, כפי שהם מתוארים כאן, אין, ומעולם לא היו, בעלים. אלה הם בפשטות ספרים נטושים, פזורים לרוח, המוצעים לכל דכפין ועובר אורח, בדומה לערימת ספרים בקרן רחוב שאדם מגלה במקרה כשהוא יוצא מפתח ביתו.

ולבסוף, הנה רשימה חלקית של עשרות בעלי הספרים המופיעים בדו"ח שהוגש

להנהלת בית הספרים הלאומי במאוס 1949:⁹

עג'אג' נוייהץ – בקעה

חנא סוידה – קטמון

כליל בידס – בקעה

ג'ורג' סעיד – בקעה

מיכאל קטן – בקעה

סלימן סעד – בקעה

עארף חכמת נשאיבי – רחוב סט. פאול

8 דומה כי מאז קנה הנוסח הזה שבייתה בתודעה העצמית של בית הספרים הלאומי. בתערוכה שהתקיימה ב־1965, במלאות ארבעים שנה לאוניברסיטה העברית, ניתן מקום של כבוד למלחמת 1948, אך ראו נא כיצד ובאיוון פשטות מסוכמת בקטלוג פרשת הספרים: "בימי מלחמת השחרור, נמצאו הרבה ספרים ערביים נטושים" (בית הספרים הלאומי תשכ"ה, עמ' 36).

9 גנוך המדינה גליל 1429/3.

ג'ורג' כמאס – קטמון
כליל סכאכיני – קטמון
הנרי קטן – בקעה
עו"ד סאאע – מוסררה
יוסף היכל – קטמון
תופיק אלטיבי – קטמון
פראנסיס כיאט – מוסררה
האגוב מליכיאן – טלביה
אמילה צלאח – מושבה גרמנית
צ.ת דג'אני – שכונת הרכבת
ס.א עואד – קטמון
פואד אבו רחמה – קטמון
תורג'מאן – רחוב סט. פאול
ניקולס פרג' – מוסררה
מ. חנוש – טלביה

וכן הלאה וכן הלאה, פנקס זיכרון המחוויר לעומתנו מרחוק. האם יעלה בידינו להצילם
מן השכחה, להשיבם לזמן מה מארצות המתים?

דוד לוין

תשעה שירים

בין שלוש וחצי לארבע לפנות בוקר

בין שלוש וחצי לארבע לפנות בקר, קובעים חוקרים
הזמן בו נפש חסרת אונים מתמסרת כליל לכהלה.
ברבע לארבע לפנות בקר נהגו הגרמנים
לדפוק על דלתות היהודים.
איז להתפלא אפוא שפיהם ועיניהם
כמו לבם עברו מיד על גדותיהם.
מריאנה וסטפן המתגוררים במינכן ועושים
את הקיצים בטוסקנה, שואלים אותי אם החילים
התרים בארצי אחר מבקשים
גם הם לאור המחקר נוקשים על הדלתות
ברבע לארבע.

איך אתם ממשיכים

איך אתם ממשיכים. איך אתם מתגברים. איך אתם משלימים.
שאלו את יוסי וחוה משה ותמר ראובן ונחמה בערב יום הזכרון
אנחנו לא מתגברים. לא ממשיכים. לא משלימים, ענו יוסי וחוה
משה ותמר ראובן ונחמה. שמעון וגלילה. דוד ויעל יעקב ואריקה
רפי ושולה. יהושע ועדנה. עמנואל ואשרה. נעים ועדי. אפרים
ואלונה. עמוס וניצה. אהרן ואהובה. הלל ויהודית. אשר וגאולה
שמעון ודליה. שמואל ונועה. משה ואילה. דורון וסיגל. עמרי
ואילנה. דן וליאת. מיכה ושלומית. עקיבא וחנה, דוד ושלומית
רמי וחנה. יהודה ותמר. יוסף ורבקה. משה ותמר. דן ושלומית
מיכאל ושלומית. אריה ומיכל. עודד ומרים. רב ועטרה. דניאל
וניצן. גבריאל ומרים ואז תם השדור ומישהו שר.

אף שעמוד השדרה

אף שעמוד השדרה כושל והגלגלת נוטה כלפי מטה
 בכל זאת היא גבוהה מכל חלקי הגוף האחרים
 צעדים מכריעים שנעזרו בעבר באמץ לב, חשש, חרדה
 אלה גם אלה פסו. כשלו גם השליטה המלאה בנימות הקול
 והרגש. הימים שהיו פעם לאהבה, עכשו לשנה, להזיה.
 קול שעול דיקון כמטרונום, סימן הכר לערות.
 אומר מיד: אני מצותת, מנסה לפענח, אך איני נתבע להחלטות.
 אין לי אויב זולתי. הרוח הגרמנית, כתב ניטשה, מוצאה מהמעים
 העגומים ואינה אלא עצירות. אין היא מעכלת דבר עד גמירא.
 אני בפולין נולדתי ושהיתי רב ימי בפלשתינה ובקישראל
 אה אפשר שמוצא הורי הורי הורי, גרמניה
 אמש, בתכנית רדיו, שמעתי אדם מכריז על עצמו מכשר
 לדעת מהו אזור מגורי כלב על פי נביחתו. ניב אדוני, אמר
 המראין, נטמע ונכר בקול כלבו. מיד רציתי לשוחח עמו
 ולהרחיב, אך כיון שהשעה היתה מאחרת והתכנית מקולטת
 גמרתי אמר בלבי לנסות ולאחרו מיד עם קומי ואולי אף
 להפגש אתו. אין ספק שהייתי מצליח (רשמתי לפני את שם
 התכנית והשעה בה שדרה) שלא כאמי שהיתה מקשיבה
 ללא הרף לתכנית לחפוש קרובים, מקנה, פרבים אחרים
 למצוא שריד ופליט, אה הבקר הביא עמו רעשי אהבה
 שבאו מעבר לקיר ונסיתי מיד להעלות בדעתי מה עושה מי
 למי, שומע איה נטמעים עולים קולו מקולה, קולה מקולו.
 כאן בלונדון, מביאים לילות פברואר שעלים לחצר ביתי
 גלגלתם נוטה כלפי מטה ויללתם כשעול קצוב, דיקון כמטרונום.
 בבקרים אני פונה למשחקי מזל, מנסה לזכות בזמן.

אל תפקפק באופק

אל תפקפק באפק. הוא היציב היחיד
 רחוק ככל שהוא נראה, הוא קרוב.
 ובאותה מדה שהוא שקוף, הוא אטום
 ולמרות שהוא זרע, אין לתלות בו תקנה
 האפק הוא לא מקום להשתרע ולשלוח
 גליות, גם לא לתקוע וו ולתלות עצמה
 בהתמוטט עליה ראשה.
 אין בו שערים, אין בו חלונות, אין בו שרותים
 האפק גם לא עונה לשאלות ולא מקבל תלונות
 ואם הוא לפניך הרי זה רק על מנת לתת מחסום
 לעיניה. אתה מתקרב, הוא מתרחק.
 הוא לא משחק אתה משחקים, זה טבעו,
 לא אוהב שנוגעים בו.
 לעצמת זאת מניח האפק לכל דיכפין
 להשתמש בו לצרכיו ולדבר בשמו
 ללא תמורה ושלא על אחריותו.

גברת לוי

אפשר להסב, לעצום עין מן המראות אך לא מן הקולות
 גלי הקול פושטים בגוף כארבה. אונסים כל חלקה.
 "מי יציל מקולה, מה ימנע" אמרה לי בבקר קיץ לוחט
 גברת לוי ששמה מחנק לבתה בימים הרחוקים
 קרובים ההם כשהגרמנים היו נאצים.
 גברת לוי מיטיבה לרקוד טנגו
 ויחד עם בעלה ענוב עגיבת פרפר
 מארחים את ידידיהם, פותחים בונבונירות
 עטופות צלופן בהנף אחר, מתענגים על שלל פשרים
 וגבינות תוף לגימת אדם ולבן ומקנחים
 בעגת שוקולד בצד גלידת וניל ותות
 אשה מנסה הגברת לוי
 יודעת לדחות במוצאי שבת וחג את זעקותיה
 עד לשעות הבקר המקדמות.

בוא זקן חביב

בוא זקן חביב, זקן עולץ, אשיר לה שיר
 אחרוץ לה שר, שב אצלי על פה היד
 אתה ואני חבוקים ודבוקים. הכל פי יאפוץ
 אותך זרים. בוא ישיש צוהל, בוא בעורי
 אם תרצה אומר לה את שם אבי ואמי
 אפקיד באזנה את שמי, ראה עד מה לחות שפתי
 רכה בטני. בוא זקן סקרן, זקן חושש, זקן טפש
 למה אינה, בנפש חפצה אל נפש חפצה, בא
 אומרת נערה שתלתליה חמניה דרוכה לשמש
 נערה שענייה עושות בי שמות
 נערה מאוהיו שבאה מקיפטאון ללונדון
 נערה קוראת בספרים ישנים, נערה קוראת
 בקול רם ונשא. טמבל. אידיוט. בן זונה.
 קחה שכלה? טבול בעיני. השב נפשה, שלה שמחה.

בכל רגע נתון

שב. לה. בוא. קום.
 עבים מלפנים. עבים מאחור
 עם צער אפשר להסתדר. עם צער
 אתה יכול ללכת לים. לעבור דירה
 עם צער אתה יכול להתאהב
 ללכת לבר מצוה. לשמח כלה.
 לא כן היאוש. יאוש לא מגלה גמישות
 לא שמע על דון קיחוטה.
 יאוש הוא ספינים שלא חוזרים בם
 יאוש הוא השורה התחתונה. מטת סדום.
 ראה אדוני, צערו של עשו, לעמת
 יאושו של קין.

ארון נכבד,
 תורה על מכתבך הקצר, אותו מצאתי מרגש ומאיר

עינים. אכן נוגע אתה בעיניי מרפזיים וחשובים
 אה לדאבוני, לא עולה ממכתבה, כיצד יכול אני
 להיות לה עזרה.
 אני כפי שמעיד עלי שמי, יהודי אני ומישראל אני בא
 וכיון שפה ארע לי, מודע אני היטב, הן לסגלות הצער
 והן לפגיעתו הקשה של היאוש והריני עושה כמיטב
 יכלתי, (לא תמיד בהצלחה) שלא לערב עלטה סמיכה
 לאפיסת אור. עם זה, תשמח ודאי לדעת כי בארצי
 הצליחו ממחים לדבר, להפריד כליל בין השנים
 הם בנו חומה.

הדאגה

הסרת דאגה מלבך אכל הדאגה חוזרת הדאגה דוגרת
 הדאגה מנוף בונה גשרים. חוצה ימים ויבשות
 עתים היא משלש עתים מחמש. עתים היא גלים,
 עשויה מחמרים דביקים, אין לדאגה חופים.
 לא מתדפקת על דלת לא מצלצלת בפעמון
 נזונה מפל מצב בכל שעה, מהירותה רבה
 ממהירות האור ופגיעתה בכל. כמו העש
 היא אינה זקוקה לדרבון ויש בה הסגלה
 להזין עצמה. הדאגה מטבעה עדרית
 והיא נמנית על היחומים ביונקים
 ובטורפים. כשר הטלתה מן הגבוהים
 הידועים לנו (גם קשת בענן, לא מעיד על פסק זמן)
 והיא מתמסרת כליל רק לעצמה.
 יש הסבורים שדאגה נתנת לאלוף
 מחקרים שנעשו לאחרונה מעידים
 לדאגה (שמורה) המלה האחרונה.

יום בחיי הארי

הוא קם
 המכנסים החלצה המעיל
 את הנעלים שורה פעמים
 נועל את הדלת
 נוסע באופנים לתחנת הרכבת
 נועל את אופניו, קונה עתון וקפה
 אותו הוא שותה בעמידה
 עולה על הרכבת לברלין
 ברלין זה לפרידריך שטראסה
 פרידריך שטראסה זה האנס
 האנס לא בבית. האנס מגיע
 נכנסים
 האנס אומר לא
 הארי אומר כן
 ופוח.
 הארי אומר שהענין עקרוני
 האנס אומר שהארי קטנוני
 הארי אומר שעל האנס ללמוד מספר דברים
 האנס אומר שילמד. אבל לא מפי הארי
 הארי אומר שגם הוא למד דברים מאביו
 האנס אומר שאביו פנראה לא דמה לאביו
 הארי אומר שהוא מתחצף
 האנס אומר, האמת לא תמיד נעימה לאזן.
 הארי אומר שהוא הורס את חיי
 האנס אומר שהוא הורס את חיי
 הם יורדים לשתות בירה
 הם יורדים לאכול נקניקיה
 הארי מניח ידו על כתפי האנס
 האנס מחליק גב פה ידו על לחיו של הארי
 נחיה ונראה אומר הארי
 נראה גם נחיה אומר האנס
 הארי יוצא

האַנס נְשָׂאָר
האַרִי הוֹלֵךְ לְתַחֲנַת הַרְכַּבָּת
האַרִי עוֹלֵה לְרַכְבָּת
האַרִי יוֹרֵד בְּשׁוּרֵין
האַרִי עוֹלֵה עַל אוֹפֵנוֹי
האַרִי מַגִּיעַ לְבֵיתוֹ, לֹא לְפָנַי
שֶׁהוּא קוֹנֵה לְחֻמְנִיּוֹת וּגְבִינָה
האַרִי חוֹלֵץ נְעָלִים
האַרִי מְנִיחַ אֶת הַלְחָמְנִיּוֹת אֶת הַגְּבִינָה
וְאֶת הָעֵתוֹן עַל הַשְּׁלֶחֶן וּמְטַלֵּפֵן לְהַאֲנֵס
האַרִי פּוֹתַח אֶת הַטְּלוּיָזִיה וּמְטַלֵּפֵן לְהַאֲנֵס
האַרִי מְקַשֵּׁב לְחֻדְשׁוֹת וּמְטַלֵּפֵן לְהַאֲנֵס
האַרִי עוֹבֵר לְעָרוֹץ הַסְּפוּרְט וּמְטַלֵּפֵן לְהַאֲנֵס
האַרִי שׁוֹתֵה יַיִן וּמְטַלֵּפֵן לְהַאֲנֵס
האַרִי עוֹבֵר מְעָרוֹץ לְעָרוֹץ וְחוּזֵר לְעָרוֹץ הַסְּפוּרְט
וּמְטַלֵּפֵן לְהַאֲנֵס
מְחַד בְּבִקּוֹר הוּא גּוֹסֵעַ לְבְּרִלִין.

שירה סתיו

אבא בעל גוף: על האב בשירתה של יונה וולך

הספרות של דור המדינה היא בעיקרו של דבר נוסח שכזה: "הבן" משמע חיקוי – חתירה אל האובייקט המקורי, אידיאליזציה של "האב" ובהכרח אכזבה, פיות, תקיעות, הרס וכדומה. "הבן" אינו יכול להתקיים משום שבעיניו ההתחלה היא בעבר; הוא עיוור, אפוא, לכך שהעבר הוא מיתוס, השלכה, ושההתחלה לאמיתו של דבר תמיד בהווה. האלטרנטיבה לנוסח הבנים ולאידאליזציה של האב היא – וזה צריך לכתוב באותיות גדולות – אך ורק להיות אב.¹

בפרגמנט החמישי במחזור "כמה עניינים" בספרה הראשון, "דברים" (1966), כתבה יונה וולך:

אבא אני כּוֹבֶשֶׁת אֵיפָה
אתה מתאַבֵּךְ עֲכָשׁוֹ וְכִמָּה
אֲנָשִׁים שָׂאֲנִי אוֹהֶבֶת בְּעֶצֶם
אֵיפָה הֵם מֵתַאבְּכִים עֲכָשׁוֹ

זהו השיר היחיד של וולך בו היא פונה ישירות אל אביה, ומכנה אותו בכינוי שגור, ועם זאת אינטימי, "אבא". בשיר פונה אשה אל אביה המת אותו לא הכירה והוא לא הספיק להכיר אותה. מאחורי הפנייה הזאת מונחת הביוגרפיה של וולך: היא התייתמה מאביה בהיותה בת ארבע.

השיר הקצר נעדר סימני פיסוק, רצוף דר־משמעויות. בחייוי "אבא אני כובשת" יכולה המלה "כובשת" לסמן שתי הוראות שונות, הפוכות למעשה – כיבוש, השתלטות, תפיסת חזקה, לעומת פעולת הכיבוש פנימה, ההתאפקות והריסון העצמי. כפילות זו, בין התנועה המתפשטת לבין בלימת התנועה, חוזרת גם בשורה הבאה, עם ה"התאבכות", גם לה שני מובנים – המובן המילוני הרגיל, היתמרות כעשן, התערפלות, לעומת המובן האלקטרומגנטי של התלכדות גלים, התלכדות המבטלת את גליותם. בקצרה, השיר

1 אהרן שבתאי, "לקראת שינוי הנוסח", עכשיו 50, 1985, עמ' 67.

מציג פער בסיסי בין מה שחומק מן האחיזה לבין מה שאפשר לגעת ולהחזיק בו, ובכל זאת לא ברור אם הפער הזה הוא פער בין אב לבת או פער הנפתח בתוך כל אחד מהם. ואולי שתי האפשרויות נכונות.

המלה "מתאבך" מהדהדת גם את המלה "אבא", כאילו ההתאבכות היא ייעודו של האב, כאילו היא שם הפעולה של היות אב, להתאבך – להיות אבא, והיא מהדהדת גם את המלה "בכ"י". לא ברור מי הבוכה, האב המתאבך כדי ענן בוכה, ממטיר גשם; או הבת, הרוצה לבכות וכובשת את דמעותיה.

החידה מתגברת נוכח העדרם של סימני פיסוק בשיר. כך מתאפשרות קריאות וחלוקות שונות של הרצף המילולי ליחידות תחביריות. למשל: "איפה אתה מתאבך עכשיו וכמה", כלומר, עד כמה אתה מתאבך, עד היכן, וגם לכמה אנשים אתה מתאבך, כאילו ההתאבכות מפוררת את האב לחלקיקים קטנים (בהמשך למשמעות התופעה האקלימית של ההתאבכות, כשהאוויר נמלא גרגרי אבק קטנים), וכל חלקיק כזה מתגלגל אחר כך כאנשים אחרים שהרוברת אוהבת, גם הם מתאבכים. גם אם המלה "וכמה" אינה מעידה על פירוקו של האב לכדי דמויות אחרות, מהלך השיר הוא כזה שהמחשבה על האנשים מוצגת כהמשך אסוציאטיבי למחשבה על האב, כך שבכל מקרה האנשים הללו הם גלגול מטונימי של האב, או המשך שלו. ההבנה שהאב מתאבך ומתגלגל בדמויות של אנשים, כמה אנשים, מובילה בעקיפין לגילוי האהבה אותה חשה הרוברת כלפיהם. "אני אוהבת בעצם", בעצם, לאמיתו של דבר, אני אוהבת אותם – משום שהם גלגול של האב, תוצאה של התקה. זוהי הודאה עקיפה באהבה לאב, אלא שהאהבה הזאת מתאפיינת בתכונה שונה מאוד מתכונת ההתאבכות, ההתערפלות החמקנית. זוהי אהבה "בעצם".

העצם היא החלק הקשה של הגוף, שאינו מתמסס ואינו מתערפל ואינו יכול לחמוק מאחיזה. העצם מזדקרת מתוך השיר ומאפיינת את האהבה כיסוד הפיזי, הממשי, המוחשי, נוכח הערפול וההתאבכות המאפיינים את האב ואת האנשים שבגופם הוא מתגלגל. העצם גם מסמנת בעקיפין את הקשר הפיזי והקונקרטי בין האב לבת, שכן היא "עצמו ובשרו", היא הגלגול הפיזי של גופו המתאבך. אחת מהוראותיה של המלה "עצם" היא, בפשטות, "גוף".

השיר מציג חידה שאין לה פתרון. לא ברור אם נוצר כאן מפגש ברמה של מגע ואחיזה בין הבת לאב. את החיווי הפותח "אבא אני כובשת" אפשר לקרוא כפנייה אל האב או כמשפט בעל מושא ישיר שהועתק ממקומו: "אני כובשת את אבא". כך לא ברור לנו אם הבת כובשת את אביה, מצליחה לתפוס ולהחזיק בו, או נאלצת לכבוש את תשוקתה ולוותר על ניסיונות האחיזה, שכן האב חומק וטבעו הוא לחמוק. מה גם שהשאלה היא "איפה אתה מתאבך עכשיו", כלומר, עכשיו כשאתה מת, ומכאן שגם

כאשר האב חי הוא התאבך. שאלה זו מנוסחת ללא סימן שאלה, כאילו אין כאן שאלה אלא קביעת עובדה. יחד עם זאת, לצד המצב הקבוע של ההתאבכות מציג השיר מהלך של הבנה ושל תגלית אליהן מגיעה הרוברת: הקשר והאהבה אל האב, "בעצם", אהבה שהיא היסוד המוצק והמוחשי בשיר. את הקשר הזה מנבאות שתי המלים הראשונות של השיר - "אבא אני". הרוברת אינה מפרידה בפסיק בין עצמה לבין מושא פנייתה - כאילו הם אחד, אבא הוא אני.

אפשר לקרוא את השיר הזה גם כמיין הרהור של וולך על האבהות ועל אופי הקשר בין אב לבת, קשר המתאפיין ביסודות סותרים: מצד אחד חמקמקות, הפשטה של האבהות, חמקנות מתמשכת המוסיפה להתגלגל בדמויות של אחרים ולעולם אין לה סוף; מצד שני הפיזיות והקונקרטיות של הקשר הזה, המתגלמות בעצם, בגוף. וולך מייצגת את הכפילות הזאת באמצעות השימוש בשני כלים: מטאפורה ומטונימיה. ההתאבכות היא התכונה המטאפורית של האב, העצם היא מטונימיה לגוף ולממשות הפיזית של הקשר בין האב לבתו.

אבהות היא הנחה המבוססת על הפשטה. בניגוד לאמהות, שיש לה ביטוי ביולוגי מוכח (הצאצא יוצא מתוך גופה) ובמרבית המקרים גם ביטוי מעשי (הטיפול בצאצא והזנתו), את הקשר בין האב לצאצאיו יש לדמיין. הוא תלוי באמונה, או מוטב במערכת סמלים וחוקים: זהו קשר סימבולי, והוא מבוסס על יחסים תרבותיים בין האב לצאצאיו (חינוך, הוראה, רכוש). האב הסימבולי קיים הרבה מעבר לממשותו הפיזית, והוא מתגלם במערכת הפטריארכלית על כל היבטיה. לאקאן מציג את האב כנציג הסמכות, השפה, החוק, השיח והתודעה. הוא מוריש את שמו, את שפתו, את החוק שלו, והוא בעל היכולת לטרנסצנדנטיות, אותה "התאבכות" מן השיר של וולך. אין פלא, אם כך, שבנרטיבים התרבותיים מרבה האב להופיע בהבניה מופשטת וחסרת גוף. ככל שהאב מתעלה מעבר לקיומו הפיזי, הקונקרטי, החד-פעמי, ככל שהוא "מתאבך" יותר, כך מתחזק מעמדו הסימבולי, המאפשר לו לרחף מעל להיסטוריה, לתפקד מחוץ לגבולות הזמן והמרחב, ולמעשה לזכות בחיי נצח, כחיי הנצח שלאחר המוות.

הנטייה הפמיניסטית היא לחזור ולקרוא כל אב, חי או מת, כאב סימבולי, כלומר כנציג מטאפורי של המערכת הפטריארכלית. קריאה כזו שבה ומציבה, זה כנגד זה, את כוחו של האב ואת זעמה של הבת נוכח כוחו של האב, השולל ממנה את כוחה שלה. ואולם, האם קריאה כזאת אינה מנציחה, בסופו של דבר, את האב חסר הגוף ורבי העוצמה ולעומתו את הבת שנגזרה עליה עמדה אנטגוניסטית כלפי האב המדכא אותה? האם אפשר לחשוב על שיח נשי שאינו מדיר את האב, אלא מכונן אותו מחדש, כישות חומרית? האם יש אב פרה-אדיפלי (ולאו דווקא אִם פרה-אדיפלי, במשמעויות שהשיח הפסיכואנליטי דיבר עליה)? האם אפשר לחשוב ולדבר על קשר אחר עם האב?

אפשר שלצד הקריאה המטאפורית של האב יש מקום לקריאה נוספת, קריאה מטונימית, קריאה שלצד הנצחת שלטונו המתמשך של האב, המחליש את הבת, יכולה לסמן גם את חלקיותו של האב בתוך הניסיון הפטריארכלי, קריאה היכולה לעמוד על המקומות בהם הזיהוי האוטומטי בין האב למערכת הפטריארכלית רעוע, מתנדנד. צריך לחשוב על המקומות בהם האב איננו אב סימבולי, ואינו יכול לעמוד ב"דרישות הסימבוליות" של היות אב. מקומות כאלה יכולים לערער, גם אם רק לרגע, גם אם רק בעקיפין, על כוחו של האב, משום שמבעד להתאבכותו הנצחית, חסרת הגוף, הם מזכירים את קיומה של עצם, אותה מטונימיה של הקשר בין האב לבתו, ובכך מעידים על האב הביולוגי, הבלתי מטאפורי, אב פגיע וחולף.

אנסה לתאר את ההבדל בין המטאפורה למטונימיה (מעבר לתיאוריהם של יאקובסון וג'יימסון)² באופן כזה: סוג התחליף שהמטאפורה מציעה מנסה למלא את ההעדר בנוכחות של משהו דומה. יש בה משום התכחשות להעדר, אמונה שאפשר למלא את החלל הריק בתוכן אחר, שיסתיר את ההעדר. ההתכחשות להעדר היא זו המותרת את האב המת נצחי ומעורפל כהתאבכות. לעומת זאת המטונימיה איננה באמת ממלאת את החלל הריק בתחליפי תוכן, אלא מסמנת את הקונטורים של הדבר החסר. ואולם, סימון הקונטורים אינו ממלא את החסר, אלא מבליט אותו. העצם בשיר של וולך, ברגע בו היא מנכיחה את האב על ממשותו הפיזית, גם מזכירה לנו את גופניותו, וממש כך גם את מותו הפיזי, את כיליונו ואת אוברנו.

שש שנים לפני וולך כתב זך:

רָגַע אֶחָד שָׁקֵט בְּבִקְשָׁה. אָנָּא. אָנִי
רוֹצֵה לִּזְמַר דְּבַר מָה. הוּא הָלֵךְ
וְעָבַר עַל פְּנֵי. יְכַלְתִּי לְגַעַת בְּשׁוּלֵי
אֲדָרְתוֹ. לֹא נִגְעַתִּי. מִי יְכוּל הָיָה
לְדַעַת מַה שְּׁלֹא יִדְעַתִּי.

(...)

2 רומאן יאקובסון מציב את המטאפורה ואת המטונימיה כשני קטבים של שני אופני ארגון שונים בלשון. המטאפורה מבוססת על דומות בין שני נושאים, ואילו המטונימיה מבוססת על סמיכות ביניהם (רומאן יאקובסון, *פמיולטיקה, בלשנות, פואטיקה* (ערכו איתמר אבן זוהר וגרעון טורי), הקיבוץ המאוחד, תל אביב, 1986, עמ' 178). פרדריק ג'יימסון מחדד מעט את ההבחנה של יאקובסון. הוא מסביר כי הלשון היא מטבעה תחליף, ולעולם איננה ישירה. היא חייבת למלא את המרכז הריק מתוכן במשהו אחר: באמצעות מטאפורה, כשהיא אומרת למה דומה התוכן הנעדר, או באמצעות מטונימיה, כשהיא מתארת את הקונטורים של ההעדר הוזה ומונה את הרברים הגובלים בו (Fredric Jameson, *The Prison - House of Language*, Princeton University Press, N.J., 1972, p. 122).

לא יכלתי לרצת. אינני מאשים
 אותו. לפעמים אני מרגיש אותו קם
 בשנתו, סהרורי כמו ים, חולף לידי, אומר
 לי בני (...).

(“שירים שונים”, 1960)

גם וך מתמודד עם אב מת, אב סימבולי, הממשיך לחיות לאחר מותו ולהקיף את הדובר, לחלוף לידו, “סהרורי כמו ים”, מתאבד. אבל בשיר של זך אף עצם לא מקנה לאב את הקונקרטיות שהמטונימיה יכולה להקנות לו. זך אומר: “יכולתי לגעת בשולי אדרתו. לא נגעתי”. הבחירה של המשורר לא לגעת היא דחייה של המטונימיה והערפה של הציור המטאפורי, המתכחש להעדר ומקבע את האב כמין מתחי נע ונר נצחי (אף על פי שהשיר כולל גם הרבה אירוניה כלפי הרמות הזאת של המת החי, ירושת אלתרמן). המטונימיה “שולי אדרתו” לא ממש מסמנת את גופו של האב, ויש בה משהו המרחיק מגופו עוד יותר.

אצל וולך שולט הציור המטונימי בקשר בין האב לבת. העצם בשיר של וולך ממחישה מחדש כי האב והבת קרוצים מאותו החומר, מבשר אחד. אבל המטונימיה גם ממלאת כאן תפקיד של איבר עצמאי, מנותק מן הגוף, וככזו מצביעה על העדרו של הגוף השלם, מדגישה את ההעדר הזה, ומכריזה מחדש על אי־מספיקותו של האב, על העובדה שגלום בו חסר, שהוא מסורס. המטונימיה דוחה את דמות האב הסימבולי (זה המופיע כשלם חסר גוף), ומאמצת את האב הפגום והחסר, כלומר האב האנושי. זהו אולי האב היחיד שאפשר להשתוקק אליו.

המטונימיה עוקבת אחרי הציור הליניארי של הלשון, המעבר ממסמן למסמן. כל מסמן יכול לקבל את משמעותו רק בריעבד, ולא ברגע שהוא נאמר, ולכן שום סימון לעולם אינו סגור, לעולם אינו בא על סיפוקו. מלים המופיעות בתחילת המשפט מקבלות את משמעותן רק באמצעות מלים מסוף המשפט. כך יוצרות מלים תשוקה למשמעות, ומשום כך נוצר דחף להשלים את המשפט, להגיע אל המשמעות. ואולם, לכל משפט אפשר להוסיף עוד ועוד מלים. אף משפט אף פעם אינו שָׁבֵעַ ומספק את עצמו. התנועה המטונימית היא תנועה האופקית של התשוקה, שאינה חדלה לחפש את האובייקט (האבוד), במעבר ממסמן למסמן.

וולך מעזה לבטא את התשוקה הזאת כתשוקה אל האב. היא לא רק מזכירה לנו שהאב אינו נהנה מחיי נצח, וכי הוא חר־פעמי ובן מוות ככל אחד מאתנו, היא גם מחזירה לאב זה את גופו, הגוף שעליו נאלץ לוותר, ויחד עם המעשה הזה היא משיבה לו את האפשרות לחזור ולחוש, להרגיש, ולהשתוקק.

היחס המטונימי אל האב מקבל נוכחות מוגברת, מפורשת יותר, גם בהמשך הכתיבה של וולך. הנה למשל שירה של וולך "לעולם לא אשמע את קולו המתוק של האלוהים" (מתוך המחזור "למעלה מזה"):

לְעוֹלָם לֹא אֲשַׁמַּע אֶת קוֹלוֹ הַמֶּתוּק שֶׁל הָאֱלֹהִים
לְעוֹלָם לֹא יַעֲבֹר עוֹד קוֹלוֹ תַּחַת חִלּוֹנֵי
טְפוֹת גְּדוֹלוֹת יִרְדוּ בְּמִרְחָבִים אוֹת
אֵין הָאֱלֹהִים בָּא עוֹד בְּחִלּוֹנֵי
אֵיךְ אוֹכֵל עוֹד לְרֹאוֹת אֶת גּוֹפוֹ הַמֶּתוּק
לְצִלֵּל בְּעֵינָיו לֹא אָרַד עוֹד לְשִׁלּוֹת
מִבְּטִים יַחֲלִפוּ בִּיקוּם כְּמוֹ רוּחַ
אֵיךְ אוֹזְכֵר אֶת הַיְפֵי הַזֶּה וְלֹא אֶבְכֶּה
יָמִים יַעֲבְרוּ בְּחַיֵּי כְּמוֹ רֶטְטִים בַּגּוֹף
לֵיד רְסִיסִים שֶׁל זְכָרֵי מַגֵּעַ נִשְׁבָּרִים עוֹד יוֹתֵר מִבְּכָה
מִקְסִימָה אֶת הָאֵוִיר צוֹרֵת תְּנוּעָתוֹ בְּנוּעוֹ
לְעוֹלָם לֹא יַעֲבֹר קוֹל הַגְּעָגוּעִים אֶת הַסֵּף
עַת אֲדָם יַחִיהַ כְּמוֹ מֵתוֹ בְּזְכֻרֹנוֹת, כְּמוֹ הַיְהִיהַ
וְלוא יַעֲמֹד מִבְּטוֹ הַמֶּתוּק לֵיד מִטְתִּי וְאֶבְכֶּה.
(״שירה״, 1970)

אבל מדוע לא אשמע עוד את קולו המתוק של האלוהים? מדוע לא יבוא עוד, לא יעבור את הסף? אם האל הוא המודל הראשוני של האב, הרי ביסוד השיר עומדת סצינה של הגליה, הגלייתה של הבת אל מחוץ לממלכתו של האב. מגיע רגע שבו חדל האב לדבר בקול המתוק, שהוא תמיד קול של פיתוי, ומתחיל לדבר בקול הצינורי והאיסור. מגיע רגע שבו האב מוכיח את בתו כי היא מסורסת, כי היא חייבת לחזור אל הגוף, להישאר בגוף, ברטטים של הגוף, ואילו הוא, האל-האב, שייך לממלכת הרוח, חולף ועובר ביקום, חופשי להגיע לכל מקום.

התרבות המערבית משייכת את האב אל הרוח. השיוך הזה הוא המגדיר את שלטון האב, מזהה בין האב הסימבולי לאל. אף הקריאה הפסיכואנליטית של האב מזהה אותו עם האל – המעניק את השם, המחוקק, המחייב, השולל, המצווה והאוסר. גם הזיהוי הזה נשען על הכחשת הגוף, הכחשת גופו של האל.

תשובתה של וולך להגליה היא תפיסת האב, בראש ובראשונה, כבעל גוף. אם האל הוא המודל הראשוני של האב, כלום אפשר לחשוב גם על אלוהים, אותה ישות ערטילאית,

שעצם כוחה מיוסד על הערטילאיות שלה, כעל בעל גוף? האם אפשר להשיב לאלוהים את גופו?

קודם שנוכל להשיב לאל את גופו, עלינו לפזר את עמוד הענן האופף אותו, להפכו לישות נראית. הטענה הרווחת ביותר היא כי האל הוא ישות בלתי נראית, רוח טהורה. ואולם, הטענה הזאת מבוססת על הדחקה של מסורת רבנית קדומה, המדברת על אלוהים כעל ישות פיזית נראית, כולל בטקסטים עבריים. בראיון עם הלית ישורון, אמרה וולך:

יש אלוהים. זה קשה לך לתפוש. זה מושג מופשט בעיניך, אבל הוא נראה ועוד איך. זה אלוהי התנ"ך ואלוהים שמבשל את כל ההיסטוריה. זה אסון טבע. יותר טוב לך שאת לא יודעת מכל העסק הזה, שאת לא יכולה לתפוש את זה בכלל. יותר טוב לך ככה. יחשבו שאני מתברחת, אבל זה מאוד רחוק מזה. זו האמת לאמיתה. אז בא בן אדם כמו לייבוביץ' ואומר: אלוהים זה בן אדם? זה חילול הקודש! הם הפכו את זה לרעיון מופשט. הם לא יודעים איפה הם חיים. זה שיא של הדת היהודית מה שאני אומרת, אז הם יבואו ויגידו לי חילול הקודש, את משוגעת, את מטורפת, את לא יודעת מה. שיושיבו אותי על פוליגראף.³

האל, כמו האב, הוא זה שהסובייקט רואה בו שלם, מי שאין בו חסר, בניגוד לחווייתו של הסובייקט את עצמו כמסורס. על-פי לאקאן, סירוסו של הסובייקט ניכר בראש ובראשונה בשדה הלשוני – הוא אינו מסוגל לחולל משמעות, לדבר ולהבין שפה שהיא שלו, שאינה זרה לו או שאולה. הכוח לחולל משמעות בשפה מיוחס לאחר האידיאלי – לאל/לאב, לבעליה של השפה, לשולט בה, הנתפס כמי שיש תואם מושלם בין דבריו לכוונותיו. ואכן, הופעתו הראשונה של האל בשיר היא באמצעות קולו הדובר, הסממן המאפיין של אלוהותו – האלוהות מתבטאת בכוח להשמיע את הקול, ליצור משמעות בעולם באמצעות הקול, ליצור את העולם עצמו באמצעות הקול הדובר. יחד עם זאת, קולו של האלוהים הוא "מתוק". כך מתקשר האל לפיתוי, ומקבל נופך רך, נשי משהו, אמהי או אפילו ילדותי, ובכל מקרה עצם אפיון קולו של האל בתואר כלשהו, מלמד אותנו שהקול הוא "דבר מה", אבל הוא בפירוש לא "הכל", וכבר נוצרת היסדרות דקה, ראשונית, באותה שלמות כוללת של שפה ומשמעות, שהאל אמור לגלם.

גם כאן נוצר הסדר בציר המטאפורי, באותה אשליה היוצרת את התחושה שהמסמן הזה למסומן, שהמלה הזה למשמעותה. במקום השלמות המטאפורית הכוזבת, מציעה וולך את החלקי, כלומר את המטונימי.

מאחר שהשיר מתאר הגליה מממלכתו של האל האב, שמיעת קול האלוהים נקשרת לאירוע הגירוש מגן העדן. מיד לאחר שהאשה והאדם גונבים את פרי עץ הגן ורוכשים

3 הלית ישורון (מראיינת), "יונה וולך אפריל 1984: ראיון", חדרים 4, 1984, עמ' 116.

רעת, נאמר "וישמעו את קול ה' אלהים מתהלך בגן לרוח היום" (בראשית ג' 8). הדוברת בשיר כמו מתארת את רגע הידיעה הזוה, טרם קבלת העונש, ואולם כבר בתוך ידיעת הגירוש הצפוי, כבר בתוך הקינה על מה שהיא עומדת לאבד. ואכן, בשלב מוקדם מאוד בשיר משתתק קולו של האל, החל מן השורה השנייה איננו שומעים עליו עוד, אלא על הגעגועים אליו, ותחת הקול אנו מתוודעים להפיכתו של האל למשהו מוחשי – גשם, גוף, עיניים, אחר כך גם מבט.

הדוברת נפרדת כאן מגורלם של האדם ואשתו. עם הגירוש מגן הערן קולו של האלוהים אינו חדל להישמע במקרא – הוא נמשך באמצעות הקול המצווה, המתרה, המעניש. לעומת זאת, בשביל הדוברת, הקול אמנם חדל להישמע אבל נוכחות האל פשוט מומרת, בהתקה מטונימית, למודוסים אחרים. כפי שהאדם ואשתו לפני גירושם שומעים את אלוהים כשהוא מתהלך בגן, רואה הדוברת, גם לאחר הגירוש, איך "מבטים יחלפו ביקום כמו רוח". אבל האל אינו נותר מתאבך כרוח בלבד, שהרי היא רואה את צורת תנועתו של האל, "מקסימה את האוויר". הווייתו של האל נמסרת כמטונימיה, על-פי צורת הקונטורים הנגזרת בנועו, ומצביעה עליו כעל ישות הניתנת לסימון.

לכן, חשוב לראות כי אף על פי שהשיר הוא קינה על נטישת האלוהים (שימו לב לחזרה הכמר-מקראית על "איך": "איך אוכל עוד...", "איך אזכור...") – אזכור הנטישה רק מבליט את הנוכחות הישירה, האישית-אינטימית שהיתה לאל בחייה של הדוברת, ואת התמשכותה של נוכחות זו. "לעולם לא יעבור עוד קולו תחת חלונה", היא כותבת, כלומר קולו עבר גם עבר, היא שמעה את קולו כאותם יחיד סגולה נבחרים, אברהם, משה והנביאים, ואף ראתה את גופו כמו עיניה. הקול עבר תחת חלונה, כמו שר לה אלוהים סרנדה. ואלוהים בא בחלונה – האם יש צורך לפרט את ההשתמעויות הארוטיות של הביטוי? הוויית המפגש עם האל היא בעבורה חוויה חוזרת, רכיפעימית, אפילו יומיומית. כך, החזרה המרובה על המלה "עוד" באה לציין את תום הניסיון הייחודי, את הגירוש וההגליה, באמצעות השלילה "לא עוד", אבל בה בעת היא יוצרת גם את האפקט ההפוך: ככל שהמלה "עוד" חוזרת, לא רק כלשונה אלא גם בהדהוד בתוך צלילים אחרים, כמו במלה "אות" או "בנועו", כך נרקמת מציאות של עורף החוויה, הישנות המפגש, כבמפגש אירוטי, ה"עוד" כסוג של התענגות. למעשה, השיר הופך את ההעדר לנוכחות: העדות על העדרו של האלוהים הופכת דווקא לרישום של נוכחות נשנית: שמיעת הקול, תחושת הטעם המתוק, ראיית הגוף, הרטט וזיכרונות המגע, כלומר המגע הזכרי.

דווקא מתוך העדות על עזיבתו של האל, על התרחקותו, הולכת ונרקמת כאן סצינה ארוטית דחוסה וטעונה. זה המקום להצביע על כך שלא רק תמונת הגירוש מגן הערן עומדת ביסוד השיר, לצדה ובניגוד לה עומדת תמונה אחרת, תמונת האוהבים משיר

השירים:

אני ישנה ולבי ער, קול דודי דופק פתחי לי אחתי רעיתי יונתי תמתי שראשי נמלא טל קצוצותי רסיסי לילה; פשטתי את כתנתי איככה אלבשנה, רחצתי את רגלי איככה אטנפם; דודי שלח ידו מן החר ומעי המו עליו; קמתי אני לפתח לדודי, וידי נטפו מור ואצבעותי מור עבר על כפות המנעול; פתחתי אני לדודי ודודי חמק עבר, נפשי יצאה בדברו בקשתיהו ולא מצאתיהו קראתיו ולא ענני (שיר השירים ה' 2-6).

יש לא מעט מן המשותף בין יחסי האוהבים בשיר השירים לבין יחסי הרוברת ואלוהים בשיר של וולך. שיר השירים כולו נתון במתח דיאלקטי מתמיד בין משאלות לאיסורים, בין תשוקה למימוש ארוטיים, ועסוק בדחייה נמשכת של הגשמת המפגש המיני. המפגש בין האוהבים מתרחש על כפות המנעול, אך אינו מתממש, שכן האהוב חומק ועובר. כך גם בשיר של וולך – הגעגועים נותרים על הסף, האלוהים עובר חולף מסביב לדוברת, נוכחותו מורגשת אך מגעו לא. שיתוף זה בין שני הטקסטים מאפשר לנו לקרוא גם אחרת את הנעימה בשיר של וולך, שבו החזרה הכפולה דמוית הקינה על "איך" ("איך אוכל עוד לראות את גופו המתוק... איך אזכור את היופי הזה ולא אבך") מהדהדת את שאלותיה של השולמית בשיר השירים ("פשטתי כתנתי איככה אלבשנה, רחצתי את רגלי איככה אטנפם"), וכך הופכת מביטוי של תשוקה נכזבת להיגדר בתוך משחק חיזור הדדי אינסופי.

במבט ראשון נדמה כי רק הרוברת מספרת על תשוקתה אל האלוהים השותק שקולו לא יישמע עוד, אלא שקריאה מעמיקה יותר חושפת את ההדריות הגלומה ביחסיהם, הדריות עד כדי מיווג וטשטוש של זהויות נזילות. ההדריות הזאת היא עוד דרך לבנות את הקשר ואת המגע רווקא מתוך הסיטואציה של ההיפרדות, ויש בה גם שבירה של ההיררכיה ביחסי האהבה בין אלוהים לדוברת, בין אב לבתו (כפי ששיר השירים שובר את ההיררכיה בין אלוהים לעמו).

במה ניכרת ההדריות? למשל – וולך מדברת על בכי כתגובה המרכזית לפרידה מן האל אבל גם לפגישה הדמיונית אתו בשורה האחרונה של השיר. חשוב לראות שגם האל בוכה על הפרידה, שהרי "טיפות גדולות ירדו במרחבים". הטפטוף הכבד, הטעון מן הבחינה הארוטית, הוא בכי האלוהים המקביל לבכייה שלה. כך גם אין להתאבל על כך ש"לצלול בעיניו לא ארד עוד לשלות" – היא אולי לא תבוא עוד אל עיניו, אבל הן יבואו אליה, כי "מבטים יחלפו ביקום כמו רוח", יקיפו אותה מכל העברים, וגם "ימים יעברו בחיי כמו רטטים בגוף", הימים הם גם ריבוי של ים, ושוב אין היא צריכה לצלול אל הים, עכשיו הים בא אליה ועובר בגופה ממש, כרטטים.

את שש השורות האחרונות בשיר יש לקרוא כססטט של סונטה, כלומר כמקום

המרמוז על תפנית. שוב אין מדובר בשאלות נטולות מענה, אלא בהיגדים נבואיים, דיווח ודאי על העומד להתרחש. הרטטים בגוף עוברים "ליד רסיסים של זכרי מגע נשברים", שרשרת ארוכה של מטונימיות של מטונימיות, חלקיקי חלקיקים הפורטים את מרכיביו של המגע הגופני. שימו לב גם לכך שכל ההתרחשויות הללו – המבטים, הרטטים, הרסיסים – מופיעים בשיר בצורה אימפרסונלית, באופן המקשה עלינו לאתר את מקורם: האם זהו האל או הדוברת? הטיפות והבכי, המים והעיניים, המבטים והגופים, כל אלה בונים כאן התנסות של מיזוג, של זהויות הנטמעות זו בזו, וקריסה של כל המחיצות בין האל לדוברת, דווקא בתוך ההתאבלות על העדרו, כלומר העדרו המדומה. עד כדי כך שכאשר אנו מגיעים אל השורה "לעולם לא יעבור קול הגעגועים את הסף", שוב אין אנו יכולים לומר געגועיו של מי הם. האם הדוברת מתגעגעת לאלוהיה, או שמא דווקא הוא המתגעגע אליה?

זוהי הנקודה שבה מתפרשת עזיבתו של האל, ומתבררת תכליתה. אמרתי בתחילה כי קולו של האלוהים משתתק בתחילת השיר, ותחתיו מוזכר אלוהים בהופעותיו כמראה, כגוף, ובמבטיו בעלי הנוכחות החומרית. השתתקות קולו של אלוהים היא הטעם להולדת השיר, הרגע המוליד את קולה של הדוברת עצמה, באופן שהופך את קולה ואת דבריה להמרה מטונימית של קולו המתוק של האלוהים. זוהי המרה "מטונימית" משום שהקול הזה הוא תולדה של רישומי הקשר הפיזי המתמזג, הארוטי, עם גופו הנראה של האל, עם זכרי מגעו. קולה של הדוברת ממיר את קולו של האלוהים, באופן שהופך גם אותה לבעלת הכוח האלוהי, כוח הבריאה. "לעולם לא יעבור קול הגעגועים את הסף", היא אומרת, "עת אדם יחיה כמו מתיו בזיכרונות, כמו הוויה" – זהו משפט רבי-משמעי. האדם יחיה את מתיו בזיכרונות. וגם: האדם יחיה כמו מתיו. היא, האדם, היא כעת בעלת הכוח לחיות, להפיח חיים, כמו הכוח שהיה למתיה – ומיהם מתיה אם לא האב, אם לא האל שנעלם. כעת היא הנותנת לו חיים, בזיכרונות, שהם תמיד זכרי מגע, תמיד קשורים בבשר, בגוף. כמו הוויה. דבר הווה ומתמחש ומתממש עכשיו, ברגע זה. ההוויה הנוצרת היא התמחשות נוספת למי ששמו הוא יהוה, מי שעצם קיומו הוא ההוויה עצמה.

נהוג לומר על וולך כי היא משוררת שיצרה מודוס פואטי של היוולדות עצמית, שהיא מעמידה את עצמה כמי שאין לה אב ואם, והגיעה, כביכול, מבין גרמי השמים, מחיק הרובה הגדולה. אני סבורה כי המקור לטענה זו טמון בדחייה הטוטאלית שוולך דוחה את האב הסימבולי, את החוק, הדחייה אשר יצרה את השבר הפורה כליכך בשירה העברית. חשוב גם לראות כיצד מתוך השבר הזה צומח רצף: דחיית האב הסימבולי אין פירושה מחיקה של האב בכלל. אהרן שבתאי כתב עליה: "יונה בעצמה יצרה כל הזמן

אב והרסה אב (כי זה היה טיב התנסותה הבסיסית)⁴. אני רוצה לחדר מעט את האמירה שלו: וולך הרסה כל הזמן את האב הסימבולי, אבל על חורבותיו יצרה כל העת אב אחר. יש שם אב, והוא נוכח גם כשהוא נעדר, וולך אינה מאפשרת לו לחמוק אל הסימבולי, לברוח אל המופשט. היא מראה לו שהיא רואה אותו. היא תופסת אותו בגוף, מחזיקה אותו, היא זו העושה את הרצף הפיזי בינה לבין האב – היא זו אשר, בסופו של דבר, מולידה את האב – האב כישות פיזית, האב שקולו אמנם נפגם, אבל גופו הושב לו. זה האב שהיעדרותו לימדה אותה מהי תשוקה, אך משהשיבה לו את גופו, לימדה אותו להשתוקק. היא יולדת את האב ככזה, מתוך הידיעה שרק כך היא יכולה ללדת את עצמה.

מיכל פאר

נוקטורנו

אשתי אומרת שאני מדבר בזמן השינה. היא דוחפת לי מרפק במותניים ולא מרפה ממני עד שאני מתיישב. אני מביט בה ושותק. חולפים כמה רגעים עד שאני מבין איפה אני נמצא.

"אני משתגע, היא אומרת, "אתה לא מפסיק לדבר לרגע."
סידרה את הכרית מתחת לראשה, טובבה את השעון המעורר לכיוון שלה. "בחיי, בקושי ישנתי חצי שעה. רק אחת ועשרה. מה יהיה?"
"אני לא יודע."

רציתי להמשיך לישון אבל חיכיתי לראות מה בדעתה לעשות. תיכננתי להתעורר למחרת בשעה מוקדמת וללכת למוסך של גדליה. חשבתי אולי אוכל לעבוד שם בינתיים, אבל לא סיפרתי לה על זה כלום.

"אוף, אתה משהו, "נשפה בקול.

"על מה דיברתי?"

"תן לי רגע ואני אנסה." עצמה את העיניים אחר כך פקחה אותן. "אז ככה. בהתחלה שמעתי אותך ממלמל 'לא, לא, לא, לא', וחשבתי שהנה זה מתחיל. ואז שתקת קצת. אני חושבת שבשלב הזה נרדמתי עוד פעם. אבל פתאום התחלת להתווכח עם מישהו, לא יודעת על מה, אבל היית מאוד תקיף. נראה לי שאפילו הרבצת לו, או עשית לו משהו, בחיי שאני לא יודעת מה, אבל אמרת משהו כמו 'אני אראה לך מה זה, אני אראה לך'. בחיי, זה נשמע לי ממש מטורף."

"לא יודע מה להגיד לך."

אני לא יודע מתי התחיל כל העניין הזה. אולי כשגרתי בבית של ההורים שלי. אני לא יכול לדעת. בלילה הראשון שלי עם אשתי היא העירה אותי שלוש פעמים. היא לא אמרה לי כלום, אבל למחרת בבוקר סיפרה לי כל מה שאמרתי. אני לא זוכר בדיוק מה היא סיפרה, אבל אני זוכר שאמרה שנשמעתי כמו במלחמה. ואז הוסיפה שבעצם היא לא היתה מעולם במלחמה אמיתית, כזאת שירורים בה, וכל מה שהיא יודעת על מלחמות זה מהסרטים ומהטלוויזיה. אבל אתה, ככה אמרה לי, אתה בטח יודע מה זו

מלחמה אמיתית.

הרגשתי שקשה לי להחזיק את העיניים שלי פקוחות. "על מה את חושבת?" היא הסתובבה על צדה ושקעה בשינה. חיכיתי כמה רגעים כדי להיות בטוח שהיא נרדמה ואז נשכבתי בשקט לידה. שכבתי כך כמה דקות, מביט לתקרה, ואז החלקתי בשקט מהמיטה ולקחתי אתי את הכרית.

היא העירה אותי בבוקר והתיישבה לצדי על הספה. האור שהושלך פנימה מהחלון שטף את הפנים שלה והן נראו כמעט שקופות.

"מה אתה עושה כאן?"

"לא הצלחתי להירדם אז עברתי לכאן. מה השעה?"

"סוף סוף הצלחתי לישון רצוף כל הלילה. בחיי, אני כבר לא זוכרת מתי ישנתי ככה." היא קימטה את המצח שלה ואמרה, "אולי אז, כשהיית עם אבא שלך בבית חולים. אבל זה לא נחשב כי דאגתי וכל זה, אז בטח לא ישנתי טוב." היא הביטה בי. "שבע ומשהו, אני חושבת."

קמתי מהספה ונכנסתי למקלחת. היא הלכה אחרי.

"מה אתה חושב לעשות היום?" היא כחנה את עצמה במראה שמעל הכיור, ולרגע נראה היה שראתה שם משהו כי היא קירבה את הפנים שלה למראה וצימצמה את עיניה. "אולי תתקשר עוד פעם לאח של עודד? הוא הרי אמר לך שתתקשר עוד פעם. אתה חייב לנרנר לאנשים. אף אחד לא ידאג לנו, אתה לא מבין? דמי האבטלה ייגמרו ובסוף אנחנו ניזרק לרחוב..."

סגרתי את ברז המים ושלחתי את היד לקחת את המגבת. היא החזיקה אותה ביד. "אכפת לך שאני אדבר עם דינה? אתה יודע שלבעלה יש עסק למחשבים, אולי יש לו משהו בשבילך, לא?"

"לא יודע מה להגיד לך. אם זה נראה לך בסדר."

היא התלבשה ויצאה מהבית. כשעמדה ליד הדלת אמרה: "אני חוזרת מאוחר. צילצלו מהמכון וביקשו שאני אשאר עד לסגירה כי אחת הבנות חולה." היא נישקה אותי ואז הוסיפה, "תנסה לסדר את הבלגן בסלון, טוב? ואולי גם תארגן לנו משהו לאכול לערב?"

אשתי עובדת במכון קוסמטיקה בקניון בצפון העיר. היא מומחית לטיפולי פנים ואפילציה, שזה הורדת-שיער-לצמיתות-במחט-חשמלית, אבל פעם שמעתי אותה מדברת עם חברה בטלפון ואומרת לה שזה מגעיל אותה. הכנתי שהיא מדברת על העבודה שלה. יכולתי לדמיין על מה היא מדברת, אבל בעצם, אני לא מבין בעניינים כאלה.

גדליה מטפל באופל שלנו כבר שלוש שנים, ואשתי אומרת שהוא נראה טיפוס אמין ושנחנחנו כבר לא צריכים לחפש מוסכניק אחר. המוסך שלו נמצא בדרום העיר, וכשנכנסתי, הסתובבתי קצת בין המכוניות. חנו שם שני ג'פים ושלוש מכוניות, אחת מהן מפורקת לגמרי ולא נראה לי שהיא עומדת לחזור לכביש בקרוב. רצפת המוסך היתה שחורה, וסוליות הנעליים שלי נדבקו אליה כמו אל מסטיק.

"יש כאן מישהו?" שאלתי.

הראש של גדליה הציץ מחלון המשרד. היו לו פנים מאורכות וכהות, וכיפה שחורה כיסתה כמעט את כל הראש שלו.

"אהלן", אמר, ואז קרא בשמי. "בוא, תיכנס."

נכנסתי למשרד וגדליה טפח לי על השכם. "איפה האוטו? תקוע?"

"לא, הוא דווקא בסדר, סוחב."

"ברוך השם", הוא שקע בדפרוף בפנקס הקבלות.

המשרד היה למעשה חדר קטנטן במרכז המוסך. הצבע הלבן של הקירות התקלף וחשף תחתיו שאריות צבע ורוד. לא ידעתי מי יכול להחזיק משרד ורוד במוסך כזה. על אחד הקירות היה תלוי לוח שעם גדול, עליו התנוססו עשרות פתקים וכרטיסי ביקור מכוסים אבק. על קיר אחר היו תלויים שני לוחות שנה: אחד של פלייבוי משנת 1992, פתוח בנערת פלייבוי של חודש מאי, והשני של ש"ס משנת תשס"א.

גדליה הרים את הראש והסתכל עלי. "אז מה? אל תגיד לי שקפצת לקפה..." הוא צחק בקול רם. יכולתי לראות שיש לו רק שתיים-שלוש טוחנות בכל לסת.

התיישבתי על השרפרף שעמד בסמוך לקיר. "אני מחפש עבודה. חשבתי אולי יש לך כאן משהו..."

הוא התקרב אלי. "מה אתה יודע לעשות?"

"תראה", התרוממתי מהשרפרף. "עברתי פעם במוסך. כמה חודשים, חודשיים-שלושה."

"אצל מי?"

"ירון ואבא שלו, חיליק, אני חושב."

הוא הינהן. "מכיר, מכיר. מבת ים."

"וחוץ מזה הייתי בטנקים בצבא, וכל זה. בכלל, אני יכול ללמוד כל מה שאתה רוצה." לא האמנתי שאמרתי את זה. אבל הייתי בלי עבודה כבר כמה חודשים והפה שלי אמר מה שאמר.

"עלא-כיפק", טפח לי שוב על השכם. "אני דווקא מחפש כאן מישהו שאני יכול לסמוך עליו." הוא כרך את זרועו סביב הכתפיים שלי והוביל אותי אל מחוץ למשרד. כשיצאנו הרים את היד הפנויה שלו, הצמיד את האצבעות השחורות למזוזה שעל

המשקוף, ואז קירב את אצבעותיו לשפתיים שלו ונישק אותן. "אני נמצא כאן רק עם אמנון. החשמלאי. ורווקא נכנסת לי עבודה, יתברך שמו. מתי אתה יכול להתחיל?"

"לא יודע, אמרתי. "מחר. היום. מתי שתגיד."

"היום זה טוב. תכף תיכנס לי אמריקאית שמונים ותשע אחרי תאוונה. האשה נכנסה

במשאית חונה, "צחק. "לך תבין נשים..."

הוא נתן לי סרב כל כחול והסתובב אתי במוסך, הראה לי איפה הוא מאפסן כל דבר. באחת-עשרה וחצי נכנסה האמריקאית. היא נראתה רע, אבל התנגנה בתוכה מזויקה קלאסית נעימה. גדליה ניסה לפתוח את דלת הנהג שהתעקמה בתאוונה וביקש ממני לעזור לו. הטייפ ניגן בלי הפסקה והוא התעצבן, לחץ על הכפתור וכיבה אותו. אחר כך הוריד מהאמריקאית את מכסה המנוע והצצנו פנימה.

כשעבדתי על האמריקאית, גדליה עמד בצד והציץ עלי. זיעה כיסתה את המצח שלי, זחלה על הצוואר, זלגה לתוך הסרב. בשעה חמש וחצי התקשרתי לאשתי. אמרתי לה שצץ פתאום משהו ושואלי אני אתעכב.

בסוף היום גדליה לקח אותי למשרד. "היית על-אכילק, בוא. אני רוצה להראות לך משהו."

הוא הוריד פתק מלוח השעם והראה לי אותו. היתה שם רשימה של שישה-שבעה שמות ומספרי טלפון. "אתה רואה, אלה? אלה אנשים כמוך, בחורים טובים, שרוצים לעבוד. אני מנסה, ומי שהכי טוב, יישאר." הוא נראה מרוצה מעצמו. "אני אתקשר אליך מחר-מחרתיים בעזרת השם, ונדר, בסדר?"

שתקתי. לפני שיצאתי מהמוסך העפתי מבט נוסף על האמריקאית. המנוע שלה היה מפורק, ושתי הדלתות הקדמיות שכבו הפוכות על רצפת המוסך כמו גופות בשרה קרב. הכנסתי את הראש שלי פנימה וראיתי את הטייפ. הושטתי את היד ושלפתי אותו החוצה.

למרות שעת הערב המאוחרת האוויר בחוץ היה עדיין חם, חם מאוד, כליכך חם ומעיק שכשנכנסתי הביתה מיד פתחתי את כל החלונות. יכולתי לראות מחלון חדר השינה את הברוש שבחצר הבניין מתחנן למעט רוח. יצאתי משם ונכנסתי לסלון, ואז דחפתי את הטייפ מתחת לספה. נכנסתי למקלחת וקירצפתי את הידיים והזרועות, כל מה שאפשר היה לקרצף, ועוד פעם קירצפתי אותם, אבל נשארה לי הרגשה מזוהה בגוף.

הורדתי את הצלחות והכוסות מהארון וסידרתי אותן על השולחן. הוצאתי אוכל מוכן מהפריזר והכנסתי למיקרוגל. התחלתי לחתוך ירקות לסלט כשאשתי נכנסה הביתה.

"אני גמורה," היא חיבקה אותי מאחור. הידיים שלה נפגשו על הבטן שלי ושיחררתי

אנחה קטנה.

בזמן שאכלנו שאלה אותי מה עשיתי היום. אמרתי לה ששום דבר מיוחד. היא לא אמרה כלום, ואז הסתכלה על הידיים שלי. הן בערו מרוב קרצופים.

"עבדתי קצת אצל גדליה."

היא הרימה את כפות הידיים שלי מול עיניה ובחנה אותן. "אז אתה מתחיל לעבוד שם?" היא טיילה באצבע שלה אחר הנימים השחורים שנמתחו בתוך העור הארום שלי.

"יש לו עוד אנשים, הוא הראה לי רשימה," אמרתי. "אבל דווקא הלך לי טוב שם."

"כמה הוא שילם לך?"

"כלום. הוא אמר שידבר אתי."

היא שמטה את הידיים שלי על השולחן, התרוממה והסתובבה הלך ושוב במטבח. "בחיי, אני לא מאמינה. איך אתה נותן לזה לקרות? אני בטוחה שהוא לא ימצא עובד יותר טוב ממך. הרי אתה בכלל, הרי אתה כבר לא עושה דברים כאלה, אתה הרבה יותר, הוא היה צריך לדעת מזה. היית צריך להגיד לו..."

"מה כבר יכולתי להגיד לו?"

תמיד מלחיץ אותי כשהיא מתחילה להסתובב ככה במטבח.

"הו, הו, הרבה דברים. שהיית בלבנון וכל זה, שעבדת במחשבים, שאתה לא, לא סתם אחר...". פתאום היא התבוננה בי והמבט שלה היה עמוק כל-כך שלרגע נראתה כאילו באה ממקום אחר. "אבל אתה שתקת, נכון?"

סידרנו בשקט את המטבח.

"אני חושבת שזה מספיק לי," אמרה. "נורא חם. אני ממש נחנקת."

"אפשר להשאיר הכל פתוח בלילה," אמרתי לה. אבל היא לא ענתה.

היא יצאה לחדר השינה וסגרה את הדלת. חלפו כמה דקות עד שפס האור שמתחת לדלת חדר השינה נעלם. ניגשתי לספה, כרעתי על הרצפה ומשכתי משם את הטייפ. בדקתי אותו מכל הכיוונים. זה היה טייפ ישן, לפחות בגיל המכונית. לא ידעתי מה אני צריך לעשות אתו אז שוב דחפתי אותו מתחת לספה.

התיישבתי והדלקתי את הטלוויזיה. שידרו תוכנית בה מבקשים המשתתפים לשנות את המראה של בן הזוג שלהם. היה שם זוג אחד: לא רזים במיוחד, לא צעירים במיוחד, לא מכוערים במיוחד, שום דבר מיוחד, פשוט אנשים. האשה ביקשה מהמנחה שכן הזוג שלה ייראה כמו בראד פיט. הוא ביקש שהיא תיראה כמו הזמרת מרונה. אם הייתי מסתכל בתוכנית ביום אחר, בטח הייתי קורא לאשתי שתשב לידי. אבל באותו ערב לא הרגשתי שאני מסוגל לזה.

המנחה הביטה במבט רציני בשני האנשים האלה ואז אמרה: "קדימה!" פתאום זינקו

על הבמה חמישה אנשים בחלוקים ירוקים ומכשירים וטיפלו בשניים. תוך עשרים דקות הם נראו כמו שכפול צבעוני של עצמם.

כשנכנסתי למיטה אשתי מילמלה משהו. שכבתי על הגב ועצמתי את העיניים, שוקע לתוך חלום: בראד פיט נוהג באמריקאית שמונים ותשע כשמדונה יושבת לידו, השיער הבהיר שלה מתבדר ברוח. האמריקאית עדיין נראית רע, רע מאוד. הטייפ חסר ובמקומו פעור שם חור שחור גדול. הם נוסעים לאט לאורך הטיילת וכל האנשים מסביב מנופפים להם לשלום. פתאום, המנחה מזנקת מהמושב האחורי ואומרת להם: אני פיה! אני פיה! מדרנה רוצה להיות בטוחה בכך, אז היא מושכת למנחה באוזניים. "הו, את באמת פיה," היא אומרת לה, מאושרת. ואז, המנחה-פיה שואלת את בראד שאלות אינטימיות ומבטיחה שאם יענה עליהן נכון יוכל לקבל כל מה שהוא רוצה. אבל קודם לכן היא אומרת לו שהוא יכול לבחור אם לענות או לא, ובראד קורץ ואומר שהוא מוכן לדבר על ה כ ל.

בלילה אשתי דחפה את המרפק שלה בבטן שלי עד שהתעוררתי.
"מה?"

"אתה לא מפסיק לדבר, בחיי, אני משתגע." הגבות שלה התכווצו כשאמרה את זה.

"אני לא יודע מה להגיד לך."

"אני אפילו מתביישת להגיד לך איזה דברים אמרת. זה היה נורא." היא פרצה בבכי. חיבקתי אותה וליטפתי את השיער שלה. ניסיתי לחשוב על מה יכולתי לדבר. "את רוצה לדבר על זה?"

היא הנידה ראשה מצד לצד. משכתי טישו מהקופסה שעל השידה ונתתי לה, והיא לקחה אותו בלי להרים את המבט אלי וקינחה ברעש את האף.

"אני כלייך מתביישת, תגיד לי שאתה לא מתכוון לזה."

לא ידעתי מה אני צריך להגיד לה עכשיו. "אני לא יודע מה זה 'זה'."

"אתה רואה? אני מתביישת." היא שוב פרצה בבכי.

הושטתי לה עוד טישו והיא קינחה את האף. היא מסרה לי את הטישו המשומש והנחתי אותו על השידה. יצאתי מהמיטה והסתכלתי מהחלון החוצה. התחילה לנשוב רוח חמה, מסוג הרוחות שמעיפות בדרך את הכל.

"תראי, אמרתי לך." התחילה רוח.

היא משכה באף, זקפה את גבה והסתכלה גם היא מהחלון. יכולתי לשמוע את השריקה של הרוח – ססס...ססס... – כמעט בלתי מורגשת. הברוש קיפל את הצמרת שלו עם כיוון הרוח, ואשתי עצמה את העיניים. הבטתי בה וחשבתי שאולי היינו יכולים לעשות יחד סיבוב באמריקאית. נכנסתי למיטה והנחתי את הראש על הבטן שלה.

בבוקר התעוררתי כשהראש שלי עדיין צמוד לבטן שלה. יצאתי בשקט מהמיטה והכנתי קפה. משכתי את הטייפ מתחת לספה, שלפתי ממנו את הקלטת והכנסתי אותה למערכת שלגו. בבת אחת שטפה המוסיקה את כל הבית. לקחתי את הטייפ והנחתי אותו ליד דלת הכניסה.

נכנסתי לחדר השינה עם מגש ועליו שני ספלי קפה וצלוחית של עוגיות תמרים שאשתי אוהבת, והערתי אותה. היא התיישרה, לקחה את אחד הספלים והחזיקה אותו בין כפות ידיה.

"אין לי חשק לצאת מהמיטה, אני מתחילה היום רק בשתיים עשרה. נראה לי שאני אמשך לישון." פתאום עשתה תנועה כזאת עם הראש, "מה זה?"
 "לא יודע, היה כתוב על זה שופן. מוזיקה נעימה, לא?"

"זה ממש עושה לי חשק להישאר במיטה," היא מתחה את הרגליים שלה מתחת לשמיכה. "ומה אתך?"

"אין לי משהו מיוחד לעשות היום." חשבתי אולי הייתי צריך להגיד לה משהו על הטייפ, אבל הרגשתי שזה יכול לחכות. נכנסתי למיטה, סמוך אליה, והתכסיתי בשמיכה. אחר כך כיסיתי גם את הראש שלי.

"אולי אני אשאר כאן קצת," אמרתי. הכל היה שחור מתחת לשמיכה. שחור ואפל וסמיך וזה עטף אותי וזחל לתוכי. התרוממתי בבת אחת והשמיכה עפה מעלי. אשתי פרצה בצחוק.

"אתה כמו פנתר," היא צחקה, היא צחקה וכל הגוף שלה צחק יחד אתה. "אתה הפנתר שלי. מה אתה הולך לעשות לי?"

רציתי להגיד לה משהו, אבל לא יכולתי. חיבקתי אותה חזק חזק, מנסה לתרגם למלים את הדבר השחור האפל הזה.

יודית שחר

זין על העגבנייה

זין על השירה זין,
להתפשט
לרדר עור
לשקף באור קר
עליבות.

למכור עגבניות
בצפון תל אביב,
להבריק אחת אחת
בחלצה הלבנה
עם בקר,
למכור לעשירים
שמה אכפת להם משירים
מה אכפת להם מעגבניה
רקובה
זין על העגבניה
זין.

לא היתה

לא היתה לי בררה אתה מבין
אשה בת ארבעים וארבע השחור של האפור נמרח בחריצים
המיק אפ כבד לא מכסה על הקמטים
לא היתה לי בררה עמדו שם כמה ליצנים הם שתקו
פּרמתי כפתורים בחלצה הם חיכו החליפו מבטים

לא הבנתי מה הם אומרים פִּשְׁטֵי תְּצַאִית שְׁחוּרָה
חושפת קו מתננים לא רע לא ידעתי מה הם רוצים

שחררתי חזיה שרדים לבנים מעגלים די יפים
כבר לא הסתכלתי להם בפנים כשהשתחלתי מהתחוננים
לא היתה לי בררה תבין זו הייתי אני והם
ולקחתי ספון הייתי חיבת להוכיח
שזו אני לא היתה לי בררה.

אלוהי המזכירות

אלוהי המזכירות אוהב אותן עוטות
פני מזכירה מול המראה
טופפות עם שחרית לעבר התחנה
מזופפות מוגית שרות ליום מקסימום בשכר מינימום
מתפוגגות בחללים הו צבא הצללים של הקדוש ברוך הוא.

אלוהי המזכירות אוהב אותן מטות
מבט למרפז בטנו: נס קפה שני סופרזית
מעט חלב.

אלוהי המזכירות אוהב אותן לוטות
מבע ממלמלות מיד בודאי שמיד זה ממש אצלי
עכשו ביד, בבקשה.

הו אלוהי המזכירות מה אתה מבין במזכירות במזכרים
בתזכירים כשהיא מתאנה לפרוץ
ברקוד הכי הזוי אבל הילד שבפנית אוי הילד שלה.
אלוהי המזכירות, אינה מבין דבר במזכירות
כי היא עדין מטפסת במדרגות לכתתה בתצאית קצרה ממדתה
שמה יד בקושי מכסה על התחוננים שאמא לא כבסה.
מה אתה מבין בתחוננים.

הגשר

הפְּרָטִים הַיּוֹמִיּוֹמִיִּים מְטַשְׁטְשִׁים אֶת הַתְּמוּנָה
וְעַלֶּיָּה לְהִשְׁגִּיחַ כְּשֶׁהִיא מֵהִלְכֶת עַל גֶּשֶׁר
לְפָנֶיהָ נִפְרָשִׁים אֵינְסוֹף גֶּשֶׁרִים
בְּסוֹפָם תְּמִיד יַחְכוּ הַזּוֹנֹת, הַקּוֹבְצִנִּים, הַשְּׂכוֹרִים,
מֵאֲחוּרֵיהֶּ יָמִים מִלֵּלִים נִבְעָטִים בְּרִגְלֵים חֲסְרוֹת רַחֲמִים,
אָבָא, הַבְּטַחַת שְׁתַּרְשָׁה לִּי אָבָא.
צֹמֵד יִלְדֶּיָּה מְאֻנָּנִים בְּרַחֲמָה, לֹא לְפֹל אָסוּר לְפֹל, מִתַּחַת לְפִלְדָּה הַמְרַצֶּדֶת.
אַרְבַּעַת אֲלָפִים שְׁקָלִים לֹלֵא נְסִיעוֹת מְנַחִיתִים אוֹתָהּ לְמַרְצָפוֹת
רַחוּק מִחִלּוּמוֹת, קְרוֹב מִכְדֵּי שְׁאֲשֶׁר פְּתֹאֹמִי יִפְרוֹץ
אֶת טְבַעַת הָעֶצְמוֹת הַסּוֹגְרוֹת בְּבֵית הַחֲזָה,
יֵאלֶחֶשׁ אֶת לְבָהּ בְּגִז קָלִיל יִתְפִּיחַ אוֹתוֹ
לְבַלּוֹז מְשִׁי מוֹרִיד שִׁסְחוּף לְעֵבֶר
וְהִרְחַק מִשְׁמֵי הָאֶפְלָה
הַמְּכַבְּדִים עַל הַגֶּשֶׁר.

יעל נאמן

אך מלה על לבנון

השעה היתה אחת־עשרה בלילה ועירנו תל אביב הואפלה פתאום. רמקולים סבבו בעיר וקראו לתושבים לשוב לבתיהם, להרביק סלוטייפ על זגוגיות החלונות.

משתוממים התבוננו אחד בשני (היינו שלושה).
אמר בעלי: הסלוטייפ אולי נועד להגן מפני טילים, אבל מדוע האפלה? הרי אין להם מטוסים.

האם כרת בחשאי ראש עירנו ברית ערים תאומות עם ביירות?
הצעתי אני: אולי זה בגלל הסקרים, המצביעים על כך שאין הרוגים מתל אביב.
רק מקיבוצים, מהתנחלויות ומיישובי ספר ואפילו מירושלים. אבל לא מתל אביב.
אולי חפץ ראש עירנו ליידר את המלחמה עם התושבים.

נוטפי זיעה צילצלנו בשער ביתנו.
השוער – שאתמול עוד פיטפט אתנו – אמר: אינכם גרים כאן יותר.
אמרנו: הֵי, זה אנחנו. אינך מכיר את פנינו?
אתמול עוד שוחחת אתנו על הא ועל דא, אתמול עוד נתנו לך תלושים לחגים.
הוציא מכיסו צו ממשלתי וקרא: "בביתו של התולה לא מדברים יותר על חבל."
אם כן, כמו שחשבנו, מילמלנו בהקלה, זאת רק אייהבנה, ותיקנו אותו:
בביתו של התלוי לא מדברים על חבל.
תקנה חרשה, הוא אמר, מאמריקה. הגיעה מצגת באי־מייל: שינו את הפתגם.
לא ידענו על התקנות החדשות, אמרנו.
וגם אילו ידענו, איננו מסכימים. היכן מגישים ערר?
בכלא 6, עם כל הסרבנים, אמר, והוסיף בשקט: עכשיו צאו, אסור לי בכלל לדבר אתכם.

רק עוד שאלה, הפציר בעלי:
על מה כן מדברים בביתו של התולה?

הוציא השוער את דף התקנות, וקרא מתוך הכתב בנימה חגיגית: "על צדק".
 הרליק פנס, להיטיב את ראייתו, והוסיף: "ועל שלום."
 הדיבורים על חבל מחלישים את החזקים בשעת מלחמה.
 השלישית היתה חברת ילדות שלי שהגיעה לביקור מאירופה. היא אמרה לשוער:
 כשאני שם, אני כליכך מתגעגעת. כשאני באה, אני לא יודעת למה התגעגעת.
 אמר השוער: ככה זה כשגרים באירופה. הילדים שלך יודעים עברית?
 לא, היא מילמלה (השאלה הזאת תמיד הכאיבה לה כמו אגרוף בבטן, כמו אשמה):
 אני עכשיו בת ארבעים, חשבתי לעשות עוד ילד קטן, הילדים שלנו כבר גדולים,
 ילד קטן שאדבר אתו רק עברית.

אבל על מה אני אדבר אתו בעברית? היא שאלה את השוער.
 על צדק, הוא ענה. ועל שלום.

ועל המלחמה? שאל בעלי.

על מלחמת אין ברירה ועל רדיפת שלום, ענה השוער, וכדאי גם לדבר על מלחמת
 העולם השנייה.

חברתי אמרה לשוער: בפעם האחרונה כשהייתי כאן בביקור, אמרו שהשלום מתחיל
 בבית,
 והנה, אתה מגרש אותנו.

וחוץ מזה, היא שאלה, אתה יודע שהיא (סימנה בידה לעברי) ואני מאותו קיבוץ
 במקור?

בוודאי, אמר השוער, אני יודע הכל על הדיירים. הרי הקיבוץ שממנו באתן יושב על
 גבול לבנון,

אותו נוף, כליכך רצינו שלום. רכבות שתיסענה מן העמק לבירות ולרמשק.
 אבל ככה זה במזרח התיכון, הסביר לחברתי, כל שש שנים מלחמה. הערבים מבינים
 רק כוח,

את בטח זוכרת את זה מכאן.

כן, אמרה חברתי, היינו אז בנות שבע־עשרה, כשדיברנו בקיבוץ שלנו על אהבה.
 על הנוף איננו רוצות לדבר יותר, הסבירה לשוער.

נוף ילדותנו מעוור. ילדותנו מעוורת.

חוק עשינו לנו, הוספתי לאוזניו של השוער: איננו מדברות יותר באוזני זרים,
 לא על התאנים ולא על החרובים ולא על ארו הלבנון,

בקיבוץ שבו נולדנו וגדלנו על גבול לבנון,

שכן פסטורליה מסוכנת לחיים, אבל לספרות היא קטלנית ממש.

בפסטורליה מתוארים האנשים כנקודות, כפיקסלים. כמו ממעוף הציפור, כמו מגיחת

מטוס הקרב.

זאת שעת מלחמה, צעק השוער, הביטו סביבכם, כולם חופרים שוחות להגן על עירנו, ואתם מסתובבים ברחובות, מלהגים ומקטרגים.

שכן שאתמול שאל מאתנו סוכר, ירד במעלית, ואמר לשוער:
יזומה כליכך יפה של ראש העיר, לחפור שוחות. שיצלמו את זה, העיתונאים, איך מתקיפים אותנו.

הזמין אותנו השכן להצטרף אליו לחפירת השוחות.
שאל אותו בעלי לפשר הדבר, הרי אין להם מטוסים.
הקשה השכן: ומזל"טים? וחוף מזה, הסביר, יש ליידר את המלחמה עם התושבים.
בונדינג נחוף כאן, כמו בימים הטובים.

עוזב אותם, אמר השוער לשכן, ולנו הורה:
יש לכם חמש דקות לעלות למעלה, לקחת טרנזיסטור ולרדת.
השתומם השכן ושאל: הרי אתן מהצפון במקור והמשפחות של שלושתכם שם,
אינכם מתעניינים במתרחש בגבול?

לא הצלחנו להסביר את עצמנו. בסוף אמרתי אני:
מתעניינים, אבל רואים את הדברים אחרת, הנה אספר לכם סיפור על גבול.
קראתי להם, שם, לשכן ולשוער:

"יצוין גם כי תא"ל פסל גזע השתתף בכתישת ביירות המערבית בקיץ של 1982 ולא
נמנה עם הטייסים שהשליכו את פצצותיהם לים במקום על אורחי העיר הנצורה
וילדיהם. כיצד אנו יודעים זאת? פשוט, משום שאף טייס ישראלי לא עשה כן."

אמר השוער: אבל זאת ספרות. זה האסון שלנו, של תל אביב,
אנשים קוראים ספרים של יצחק לאור,
כמו ידיכם אתם כורים לנו את הכור.

הרי לא רצינו במלחמה הצודקת הזאת, היא נכפתה עלינו.
כל שש שנים מלחמה, הוסיף השכן בנוסטלגיה לעבר ולעתיד,
ולא ידע שהוא חוזר על מלותיו של השוער, מאז ולתמיד.

עכשיו, חודש אחרי המלחמה, איננו יכולים לזכור דבר.
ערפלי-שלום כיסה את עירנו.

חודש אחרי המלחמה לא נזכרת עוד המלה לבנון ברחובותינו
(גם בזמן המלחמה היא לא הוזכרה).

חודש אחרי המלחמה, שבו כולם לדבר על מלחמה – על זאת שתהיה ועל זאת שהיתה.

אמרו שזה זמן לחשבון נפש.

בסתיו בולט יופיה של תל אביב, כבר לא חם.
זאת העונה האהובה עלינו כאן, על כל השכנים בבניין.

רשא סלטי

יומן מצור (קטעים)

יומן מצור 2 (נשלח ב-14 ביולי 2006)

יקירי,

אני יושבת כעת בבית קפה ברובע חמרה שבמערב ביירות, המלא באנשים המנסים לברוח מההיגררות אחר דיווחי חדשות עשרים וארבע שעות ביממה, כמוני. החשמל מנותק מזה זמן, והעיר שורדת בזכות גנרטורים. שבה השיטה הישנה, כה מוכרת מזמן המלחמה, כאשר נתנו לגנרטורים לנוח מעט. בית הקפה אפלולי, חם ולח. מכונות האספרסו והמערבלים דוממים. שיחות, שמועות ותסכולים צפים בחלל החדר. טוב לי כאן יותר מאשר בבית, שם אני עוקבת אחר החדשות, תיעוד חי וישיר של מצוקתנו בסמאות קליטות.

קולם של מטוסי קרב ישראליים פולח את האוויר מדי פעם. הם מפזרים כרוזים כדי לנהל מלחמה "פסיכולוגית". אמש, כישורי הרגישות הנרכשים שלהם דחקו בהם לייצץ לתושבי הפרברים הדרומיים לברוח, משום שהלילה אמור להיות "חם". היום מזהירים הכרוזים כי הם מתכננים להפציץ את כל יתר הגשרים והמנהרות בכיירות. האנשים נוהרים לסופרמרקטים כדי לאגור מזון.

הבוקר כתבתי באימיילים שלי לאלה אשר שאלו לשלומי, כי אני מוגנת וכי נדמה שהמטרות הן רק אתרים של החזבאללה וקהל בוחרים. עכשיו אני מתחרטת שכתבתי כך. ההתקפות יחריפו. עד לפני שעות ספורות הם רק הפציצו את מסלולי הטיסה של נמל התעופה, כאילו כדי "למוער" את הנזק. לפני כמה שעות ארבעה פגזים ניחתו על הבניינים של נמל התעופה החדש והנוצץ שלנו.

הלילה היה מטלטל. הפרברים הדרומיים ונמל התעופה הופצצו מן האוויר ומן הים. מהדירה שבה אני חיה נשקף נוף מרהיב של מפרץ ביירות. יכולתי לראות את ספינות המלחמה הישראליות מפגיוזות בנחת. מרהים כמה נוח להם בשמים שלנו, בים שלנו; הם פשוט משוטטים, מפגינים את נחת זרועם וטופחים לעצמם על השכם.

הבורגנות הנחמדה דוברת הצרפתית והאנגלית ברחה להרי הנוצרים, מתוך אמונה

ותיקה שישראל לא תפציץ את הרי לבנון ה"מאוכלסים" בנוצרים. אולי הפעם יתברר שהם טועים? אנשי מדינות המפרץ, הסעודים, הכווייתים ושאר מהגרים, ברחו כולם מהארץ באוטובוסים דרך דמשק, לפני שהדרך הופגזה. הם אמורים היו להיות סם החיים של כלכלת המדינה הזאת. הניגוד בין הפניקה שלהם לבין התרסתם של תושבי הפרברים הדרומיים היה כמעט קומי. יחד עם זאת, אני חייבת להודות שהפעם אני עייפה מכדי להתריס כנגד כל דבר שהוא בעבור כל מטרה שהיא. למען האמת, אין שום מטרה. יש רק משא ומתן מרושע בנוסח פוסט־קיסנינג'רי. אני כמעט מסוגלת לשמוע את קולו רווי השנאה כשהוא מסביר בלאקוניות, כדרכו, את הריסתה של ארץ, מותן של משפחות, של אנשים בעלי חלומות ושאיפות, כדי שהישראלים ישיגו עוד משהו, תמיד עוד משהו.

אף שאיני מסוגלת להבחין בכך, נאמר לי מכל עבר כי יש סיבה ומסובב, תוכנית על ואסטרטגיה. דומה שהאסטרטגיה הצבאית קצרת הטווח היא לפגוע בתחבורה, בתקשורת ובתחנות הכוח. האזור הדרומי הפך עתה למובלעות קטנות שאינן יכולות לקיים תקשורת זו עם זו. לרובן יש דלק, מזון ואספקה בכמות המספיקה עד מחר, אך לאחר מכן בידודה של כל מובלעת יוביל לטרגרדיה. ראשי ערים ומושלם זעקו לעזרה בטלוויזיה.

הכל משיב את הדי 1982, המצור הישראלי על ביירות, סיוט בהקיץ שלי, או אחד מהסיוטים בהקיץ שלי. גם אז היה קיץ. הצבא הישראלי חצה את הדרום בצעדה וכיתר את ביירות. במשך שלושה חודשים שלח הממשל האמריקאי מסרים דחופים כדי שהצבא הישראלי ינהג באיפוק. הישראלים הבטיחו לאמריקאים כי הם פועלים כיאות. מפקדת אש"ף היתה אז במערב ביירות. חשתי בטוחה בקרב הלוחמים הנאים. כמה אני מתגעגעת אליהם. בין החזבאללה לצבא לבנון איני מרגישה בטוחה. אנחנו חשופים, חסרי הגנה, מעוררי רחמים. אני מבוגרת יותר, מודעת יותר לסכנה. אני בת שלושים ושבע ובאמת מפוחדת. קולם של מטוסי הקרב מפחיד אותי. אני לא מתמרדת, לא נותרה בי התנגדות. אין שום סולידריות, אין מטרה של ממש.

אני אפילו יותר מעוצבנת, משום שאף אחד אינו יודע כמה קשה לכולנו היה השיקום אחרי המלחמה. אלהרירי לא חולל נסים. אנשים עובדים קשה ומקריבים המון, וכך מושגים דברים. אף אחד מלברנו אינו יודע כמה יקר ומתיש היה השיקום. כל גשר, כל מנהרה וכל כביש ראשי, מסלולי הטיסה של נמל התעופה, כל הדברים הללו נבנו בזיעת אפנו ובדמעותינו במחיר גבוה פי שלושה מהעלות האמיתית של בנייתם, משום שכל חבר ממשלה, כל אישיות בחונטה הסורית השלטת, כל שחקן ראשי בממשל אלהרירי ומחוצה לו, כולם היו גנבים. הסכמנו לגניבה ולשוד רק כדי שהדברים יושגו, כדי לגמור עם זה. לכל אחד מאתנו היו שתי משרות (אני לא מתכוונת לאלטיה השלטת, כמובן),

שילמנו מסים ומחירים שרוצצו את גבנו, כדי להזין את "האמנה החברתית". לחמנו ונאבקנו במתקפה הניאו-ליברלית, ביוהרתם של היועצים הכלכליים ובתאוות הבצע של בעלי החובות, רק כדי שתהיה לנו מדינה נחמדה שמתפקדת בצורה מינימלית, שדברים מתבצעים בה, שעומדת על רגליה, פחות או יותר. חברה ערבית אזרחית משגשגת. בתי ספר ציבוריים הוקרבו לטובת כבישים עבור האזורים הכפריים המוזנחים וכדי שכמה קצינים סוריים יתעשרו, ואנחנו הסכמנו. אכן היה צורך דחוף בכביש ההוא, והיה צריך להגן על "ההסכמה הלאומית השברירית". ויתרנו על רשתות הגנה סוציאליות, ביטוח בריאות לכל, איגודים נשברו והוכנעו, השתלטו על מרחבים ציבוריים ואנו הרכנו את ראשינו והסכמנו. הפליטים הפלסטינים נדחקו עמוק יותר ויותר לנשייה, חבויים מן העין ומן התודעה, "כדי לשמור על זהותם", כך נאמר לנו, ואנו הסכמנו. בתמורה היתה לנו מדינה חילונית שבה החזקאלה ו"הכוחות הלבנוניים" יכלו להתקיים זה לצד זה ולהיאבק בפרלמנט, ולא בכדורים. חרקנו את שינינו ונשכנו את שפתותינו, מחינו והוכנסו, ככשנו את הרחובות, פעם אחר פעם המרינו שעות עוצר שהוטלו בידי הצבא, כדי להגן על קמצוץ זכויות האזרח, קמצוץ הדמוקרטיה למראית עין, וכל מה שצריך זו מתקפה אווירית אחת כדי שכל קורבנותינו ויגיע כפינו יתנפצו לרסיסים. העניין איננו

נמל התעופה, אלא מה שבנינו בתקופה שלאחר המלחמה.

רשא

יומן מצור 5 (נשלח ב־17 ביולי 2006)

לילה שקט בביירות, פחות או יותר, בהשוואה למה שחוו תושבי צור, הדרום, בקעת הלבנון וטריפולי. הם הופגזו מן האוויר ומן הים כמעט ללא הפוגה. צור במצב איום ונורא. 30 אלף עקורים, ראש העיר הופיע בטלוויזיה וזעק לעזרה, קולו נשנק מייאוש. האספקה שלהם אזלה, הם אינם מסוגלים לטפל בכל הפצועים שלהם, ומלאי הדלק ושאר המצרכים הבסיסיים הידלדל כמעט עד כלות. (הצבא הישראלי רוצה "לפנות" שלושה מחוזות בדרום: צור, מרג' עיון ובנת ג'ביל, כהכנה ל"אזור חיץ של עשרים קילומטר").

נמל טריפולי הופגז. נמל ביירות הופגז. היקף המטרות הורחב למחוזות כאב חדשים: אזרחים, אזרחים, אזרחים ומאגרי דלק (ג'ייה, תחנת כוח שמשרתת את הדרום, ושוב נמל התעופה), מתקני אחסון לירקות ופירות בתענאיל (בבקעת הלבנון) ובדרום, ובסיסים של צבא לבנון. רשימת החללים שנפלו במלחמה הזאת כוללת כעת גם חיילים מסכנים, אנשי מילואים שהוצבו בעמדותיהם וצפו באפס מעש בארץ העולה בלהבות.

התכלית? כנראה להחליש את האוכלוסייה עוד יותר, להפוך את ההישרדות לקשה יותר ויותר ולדחוק את הצבא הלבנוני לפינה.

ההבטחה ל"ארמה חרוכה" לא באמת קוימה אתמול, כלומר, תושבי הדרום טעמו מנה גרושה של און ישראלי, אך לא עד כדי "צריבת התודעה",¹ אולי זה יגיע במנות מדורות ומחושבות (הלא הצבא הישראלי הוא צבא "מחושב", לא כמונו, החוֹרְנִים, אנחנו לא מחשבים). מי יודע? מי לעזאזל יודע? נותר משהו הגיוני בכלל?...

אובדן שפיות משתרר אט אט, לאט ובחשאי, בקצב מבוקי החדשות. כך אנחנו חיים עכשיו, ממבזק חדשות למבזק חדשות. דגימה: אני נמצאת כבר שעה בבית הקפה (בית הקפה הוא מפלט מהבית, אך לכשעצמו הוא אי נוסף של אי־שפיות... נגיע לזה מאוחר יותר. מתישהו).

...

התחלתי לכתוב את רשומות היומן האלה לחברים מחוץ ללבנון כדי לשמור על שפיותי וכדי לעדכן אותם בקורות אותי. הייתי גלוית לב וכנה ביחס לכל תחושותי, אלה שחוויתי ואלה שלא חוויתי. כוונתן של הרשומות היתה להיאבק באובדן השפיות בבית, בביתי וברעתי, לשבור את הבידוד במצור הזה, יותר מאשר להילחם בהאפלה התקשורתית, בגזענות וברעות הקדומות ולשבור את קשר השתיקה. ידידי החלו להפיץ אותן (באישורי). כשכתבתי את הרשימה השלישית התחלתי לקבל תגובות, תשואות וגינויים מצד אנשים שלא הכרתי, וקראו אותן. נהדר לשוחח עם העולם כולו, אך כעת אני מבינה שלגילוי לב ולכנות יש מחיר משל עצמם, מחיר שאני משלמת בלב חפץ. יחד עם זאת, רשומות היומן הללו הופכות להיות משהו אחר, ועכשיו אני מבינה שאני כבר כותבת לא רק לחבורה אינטימית של אנשים שאני אוהבת ומוקירה, אלא לבלוגוספירה בלתי ניתנת להגדרה של אנשים שרוצים חדשות "אלטרנטיביות". אני מודעת במיוחד לתחושת האחריות בהעלאתן על הכתב, יש להן חיים ציבוריים, הד שלא הייתי ערה לו אני חווה כעת כמעין עול. התעניתי בדבר ההשלכות של ההר הציבורי הזה. האם להישאר גלוית לב, ביקורתית, מרגיזה ופחדנית, או להפוך לאקטיביסטית ולכתוב בשפה שונה לחלוטין? ישנה, כמוכן, דרך המלך בין שתי העמדות, אך אני חסרת אמצעים מנטליים למצוא אותה כעת, ואיני רוצה להקריב את הכנות, את השקיפות ואת הספקנות, ולהסתכן בכך שרשומותי יעוותו כדי לשרת איזו מטרה בלתי ראויה, או אם להשתמש באוצר המלים של הרטוריקה הרשמית: "להגיש לאויב סעד ועידוד". האויב מצליח היטב גם בלי הפטפטת הנסערת שלי (יש להם פצצת אטום, כוכב כדורגל

1 הכותבת משתמשת במקור בצמד המילים shock and awe – שמה של הדוקטרינה הצבאית האמריקאית המהוללת ששימשה במלחמה בעיראק, וכללה הפגזה מאסיבית של מטרות ניירות וניידות כדי להמם את הצבא העיראקי, להטיל אימה ולרסק את הנכונות העיראקית להילחם – המתרגמים.

מגאנה, מתת הרמוקרטיה, מלכות דראג אלוהיות ופסיכופת ימני ששמו הפרטי הוא ביבי). רשומותיה של בת שלושים ומשהו מוכת גורל ונטושה הכלואה בראסביירות (כלומר, מהמיוחסים במיוחסים) זה לא ממש הרבה, אני מאמינה.

אני נזכרת בכל היומנים המקוונים, הרבים כל-כך, שהפלטטינים שולחים, כאשר הישראלים מעוניינים להבטיח את השלום ולהעניק להם מנה הגונה של צדק באמצעות מצור, הפגזות, מחסומים, צלפים, הטלת מומים, מכות, וכל מה שישראל פיתחה במסגרת מאמציה לחזק את הרמוקרטיה שלה ואת שטחיה, וכמובן, להעלות תרומה לפריחתו של תהליך השלום. ובכן, דברי אינם דומים לאימיילים של אחי הפלטטינים – הם טעונים באמביוולנטיות ובאנטי-הרואיזם. בפלטטין הדברים פחות מורכבים, פחות מלוכלכים, הקונטרסט חד יותר וברור יותר. מה שישראל מגישה כעת ללבנון הוא מנה קטנה ממה שהיא מאכילה בו את הפלטטינים. זוהי מנה מרוכזת וחריפה, ובכל זאת – קטנה. עם זאת, המורכבות של הפוליטיקה הפנימית בלבנון ונקודות ההשקה המאוד מסובכות של לבנון עם הפוליטיקה האזורית הופכות את ההישרדות במלחמה הזאת, את הצפייה בה ואת תיעודה, לדבר מבלבל יותר. התאזרו בסבלנות כלפי, בבקשה. קשה להיות אנטי-גיבור.

חברי הפלטטינים מוחים על כך שהמערכה הישראלית בעזה נדחקה לקרן זוית של תשומת הלב והדאגה העולמית. עכשיו ביירות מושכת את תשומת הלב. אל תפנו מבטכם מעזה. אותם תותחים יורים. אותם ילדים מתייתמים, אותם אנשים נעקרים, מודרים מן ההיסטוריה, מעורטלים מצלם אנוש, מעוגלים למספרים שלמים ברשימות של ארגונים לא ממשלתיים לתרומות של שקי קמח וסוכר. אותו הדבר.

ביום החמישי של המצור התקבעה שגרה חדשה. מבזקי החדשות הפכו לשעון המסמן את הזמן העובר. אתה מוצא את עצמך עוסק בפעילויות המשוונות ביותר: שומע שבריר של ידיעה חדשה, מזנק לחדר אחר כדי להודיע למשפחה, אף שגם הם שמעו זאת, ואז אתה שולח את זה בהודעת טקסט לאחרים. בשלב מסוים של רצף העניינים אתה בעצמך הופך לשליח של ידיעה שנתקבלה זה עתה. לאורך הדרך אתה אוסף פיסות אחרות של ידיעות חדשות, אותן אתה משיב בחזרה. בין שני מבזקי חדשות אתה מלקט עובדות ומנסה לסדרן באופן שיתאים לתרחיש מסוים. אז אתה נזכר בתרחישים ששורטטו בעבר, ואתה מבין שאף אחד מהם לא עובד. אתה נאנח ומעביר ערוץ. עד שמבזק החדשות הבא מבויק. הדברים רק נעשים מכוערים יותר. אתה מפתח מרדת הלילה. מסיבה כלשהי אתה מאמין שההפצצה תחמיר בלילה, כשהראות לקויה, כשהכל אפוף עלטה. אבל זה לא נכון. ההפגזות ביום אינטנסיביות כמו ההפגזות בלילה. [...]

האזרחים הזרים הם עכשיו סוגיה חדשה. כשיש כלי-כך הרבה גולים שבאו לקיץ, כל-כך הרבה לבנונים בעלי אזרחות כפולה, ל-G8 קשה לתכנן את הפינוי. 200 אלף קנדים

(שמונה מהם נהרגו אתמול בדרום!), 50 אלף צרפתים... מה אפשר לעשות עם כל הדור לאומיים האלה? ליצור קטגוריות. קטגוריה ראשונה: הילידים האמיתיים, האוטנטיים, בהירי העור, משלמי המסים ובעלי הערך. קטגוריה שנייה: הילידים שזה מקרוב שולבו בחברה, שזה מקרוב נטמעו, שעורם כהה, משלמי מסים אך בעלי ערך פחות.

תוכנית הפינני הטובה ביותר שייכת לאמריקאים. הם מפנים את "אזרחיהם" לאתר אינטרנט (חה! לאור מצוקת החשמל, זה די מצחיק), שם הם מבטיחים רכבת אווירית מנמל התעופה (אף שמסלולי ההמראה הוחרבו) לקפריסין. אבל מה שממש לא מצחיק זה שיש אגרת פינני. בשביל אלה שאין להם כסף, ממשלת ארצות הברית מציעה בנדיבותה הלוואה. גאוני, לא? ההלוואות והאגרות מטופלות בקפריסין.

יש גם ערוצים סודיים ביותר בתיוכם של הגרמנים. הגרמנים תיווכו בסבב הקודם של חילופי שבוים בין חזבאללה לישראל. "הגרמנים יודעים איך לנהוג עם חזבאללה," ציין כתב חדשות אחר. מצחיק איך קונפליקטים כאלה מוצאים לעצמם מתווכים ושותפים למשא ומתן.

אני חושבת באובססיביות על מנהלי המשא ומתן ועל הדיפלומטים, איך הם מעבירים את יומם, איך הם יוזמים שיחות, איך הם מסיימים אותן. בראש הרשימה שלי מוצב עמרו מוסא, הדיפלומט המוביל של מצרים ומתנתה לליגה הערבית. טיפולו במשבר בלבנון יוצא מגדר הרגיל, ובא בהמשך לטיפולו במתקפה על עזה, וההישג המרשים ביותר שלו, אולי, טיפולו בדרפור. איך האנשים הללו מקבלים דיווחים על מאות אנשים שנהרגים, ובכל זאת מחליטים לא לפעול? מרתק אותי לדעת איך הם מעצבים את התודעה של עצמם, לא את המצפון, אלא את התודעה. אני מניחה שהם הופכים לקהי חושים. הם בטח סבורים ששטף ההיסטוריה יחוס עליהם. הם בטח רואים את העולם אחרת, באופן שבו יש אנשים מסוימים שנידונו להיות בעזה או בצור, והם אמורים לחיות חיים חסרי משמעות ולמות מוות עלום שם. הם לא. אותם אנשים מאמינים שהם מעצבים את המהלכים הגדולים של ההיסטוריה. הם מבלים את יומם, נהנים משינה ערבה ומארוחות דשנות, מכוניות ממוזגות, מטוסי סילון פרטיים, חליפות מחויטות, מי מגיע לארוחת ערב, איפה לבלות את חופשת הקיץ. הם לעולם לא יידרשו לתת דין וחשבון על דבריהם ועל מעשיהם.

לדוגמה: איך צלח עמרו מוסא את השיחה עם השליח הסעודי? שר החוץ הסעודי הגבוה היה איתן ברעתו, ונחשול יוצא דופן של גבריות מילא אותו ביטחון עצמי, הוא בוודאי אמר לו: "שהלבנונים יודיינו, חזבאללה צריכים לשלם. אנחנו תומכים בממשלת לבנון, אך אנו צריכים להוקיע את חזבאללה בפומבי ולדרוש הפסקת אש." ועמרו מוסא – מה הוא אמר? "אני מסכים אתך," והרגיש טוב על כך שהגיע להסכמה עם הסעודים. האם לא התהפכה קיבתו עם שמץ של אולקוס כשהניח את שופרת

הטלפון? האם לא ניסה בכל זאת להמשיך ולומר: "אבל הליגה הערבית צריכה לשחק תפקיד נחשוני בסיום הסכסוך במהירות האפשרית ולכפות הפסקת אש?" הנשיא שלו, חוסני מובארק, ניהל כמובן שיחת עידוד משל עצמו עם אמצעי התקשורת. זה היה ממש מעורר השראה. אני חושבת שקל יותר להיות חוסני מובארק, כי הוא סניילי. חירות, בתפיסתו, היא סניליות. והוא ממש על ספה של חירות מוחלטת. מצרים מחכה בנשימה עצורה כשהוא יוצא ומפגין עליצות של מי שאין לו שמץ של זיכרון או של תפיסה קוגניטיבית של העולם הסובב אותו.

בינתיים לבנון מופצצת עד עפר. עמרו מוסא בוודאי נלחץ לתת משהו ל"רחוב הערבי" (השד החמקמק הזה!). שרי החוץ הסכימו פה אחד שדרך הפעולה הטובה ביותר תהיה להעלות את הסוגיה בפגישת מועצת הביטחון של האו"ם בספטמבר. הם הבינו שהם חייבים משהו לאם הבכיינית עד בוש של הילד ערוף הראש, לילד הנודניק עד בוש של האם החרוכה, לפלסטינים "העומדים איתן על אדמתם" בעזה וללכנונים מוכי הגורל בדרום. איזו הצהרה שתשכך את יגונם. התוכנה המהפכנית שלהם אמרה ש"הליגה הערבית קובעת באופן רשמי שתהליך השלום מת." אף אחד, אף לא אחד, ציפה לחוכמה כה מאירת עיניים ממועצת שרי החוץ. אני עדיין המומה מהעומק של ההצהרה הזאת.

...

היום החמישי למצור מבטיח להיות מרתק יותר. עוד קשקשת מוטרפת כזאת תגיע הלילה.

אוהבת את כולכם,
רשא

יומן מצור 13 (נשלח ב־5 באוגוסט 2006)

הבוגנוויליות בשיא פריחתן המפוארת.

רשומה זו מוקדשת לאַפְרָם. אכרם הוא מצידא (בלועזית זה אמור להיות "צידון", אבל אין לי סבלנות להתאים את עצמי לארם הלבן או לעול שלו, אין לכם התנגדות, נכון?). אכרם היה החבר הראשון שלי מצידא. ביקרתי בצידא לפני שפגשתי אותו, אבל זה נהיה משהו שונה לחלוטין אחרי שביקרתי שם איתו, ואחרי שלמדתי להכיר את העבודה שלו. אכרם הוא גם אחד מעמודי התווך של חיי בביירות. יש בינינו חברות

מסוג שונה, משום שהיא עיצבה עולם ייחודי לה, שפה משלה, גרושה במטאפורות, מאגר זיכרונות, ודימויים וסיפורים למכביר. אני נוטה לחשוב על החברות בינינו כעל מרחב, מקום מפלט דמוי גן מוקף ושלי.ו.

מאז חזרתי אכרם תקוע מחוץ לארץ. עד שהתחילה המלחמה הזאת התרגלתי להתגעגע אליו, אבל מהרגע שהפציעו את נמל התעופה והחל המצור, הפכו הגעגועים לעניין אחר בתכלית. אני מתגעגעת ל"מקום המפלט", לשלווה של החברות בינינו. שיחות שנמשכות שעות, ולא משום שהרכה נאמר בהן, אלא דווקא משום שהענקנו לכל הנאמר את כל הזמן הדרוש. המשפטים שלא יכולתי לסיים מאז החלה המלחמה היו מתאימים בדיוק למקום המפלט שלנו.

אם אתם עוד זוכרים את ימיה הראשונים של המלחמה, האסטרטגיה של ישראל היתה בעיקר לבתר את הארץ. מערכת הדרכים והכבישים בדרום נהרסה, למעשה, כולה. התקשורת בין שלושת האזורים העיקריים של הדרום נעשתה בלתי אפשרית, והכבישים המובילים מהררם לביירות נחסמו לחלוטין. בין צידא לביירות הפרידו תמיד עשרים או שלושים דקות נסיעה דרך כביש ראשי לאורך החוף. עכשיו חולף המעבר הבטוח לצידא דרך רכס ההרים המשקיף על קו החוף, מהלך של שלוש וחצי שעות נסיעה. מאז התחילה המלחמה אולצו האנשים בדרום לעקור מבתיהם, בית אחר בית, נדרפו בידי מטוסי אף-16, מכונית אחר מכונית, משפחה אחר משפחה, לכל אחד פגז, לפעמים שניים. בתור שכזו, צידא הפכה לאבן שואבת בשביל כל הדרומיים אשר ברחו מפני המוות והחורבן.

אף שהעדרותו של אכרם היתה מוחשית, הוא בהחלט היה נוכח באופן שבו דימינתי אותו לעצמי צופה בשינויי הצורה של ביירות ושל צידון. ככל פעם שהבחנתי בשינויים הקטנים והסמויים אשר התרחשו בביירות, דיווחתי על כך לאכרם בדימוני. התגעגעתי לחלוק את האובססיה המשותפת שלנו לתעד את הדימוי, לאסוף רשמים אמפיריים ואנתרופולוגיים של חיי השגרה מסביבנו.

אני מודה שלפני כמה ימים כתבתי אליו בהתפרצות אנוכית, והצעתי לו לחזור (מיום ליום אני מבינה יותר עד כמה נעשיתי שברירית תחת המצור). הטיעונים שלי היו פומפוזיים, ולא הצליחו להסוות את געגועי אליו, געגועי האנוכיים בתכלית.

לכל אורך המלחמה, ההפצצות, המצור, הכאב והיגון, הבוגנוויליות עמדו בשיא פריחתן המפוארת, צבעיהן מסחררים בבהקם: אדום סגלגל, ורוד רברבני, לבן זוהר ולפעמים אף צהוב חלמוני. לא פעם, הפריחה הזאת, תוצאה אובייקטיבית של נתונים "טבעיים", כלומר מים, שמש, חום ואולי אף רוח, עיצבנה אותי. הכל השתנה בזמן הזה של המלחמה, חוץ ממלוא תפארת הפריחה של הבוגנוויליות. עצים מלכלכים אחרים נבלו או קמלו, אחרי שהגננים המקצועיים אשר טיפלו בהם, או אלה אשר פרשו עליהם

את חסותם, הפסיקו לחיות על-פי אותו סדר יום, או פונו על גבי הספינות של בעלי הנתיבות הכפולה.

בדרך לצידון נדהמתי, הוטרדתי ואפילו התעצבתי מפריחתן השופעת של הבוגנוויליות. מבין שפע עליהן ופרחיהן הופיעו שברירי תמונות של חורבן. הפריחה הסגולה והוורודה של הבוגנוויליות שימשה מסגרת לגשרים שבוטרו לשניים.

...

ככל שהתרחקנו מביירות הכביש נעשה יותר ויותר שומם. היו כמה משאיות עמוסות ארגזי אספקה שנשאו תווים של Médecins sans Frontières ושל "בית חולים חמוד".

המקטע האחרון שנותר מהכביש הראשי המפואר של אלחירי מביירות לדרום היה המנהרה. הבחנתי בכתובת גראפיטי: WR = Love forever וחייכתי. היה משהו מנחם ברישום הזה, או בהעדרם של רישומים אחרים.

נסענו לאורך הכביש הישן, אף הוא נפגע. כמה חורים במרכוזי וחתכות סלע, בטון ופסולת. מפיתולי הכבישים הפנימיים ניתן היה להבחין בכביש החדש ובמכתשים הגדולים של ההפצצות.

כביש החוף בדרך כלל הומה בשלב זה של הקיץ. מהגרים, בעלי נתיבות כפולה, סטודנטים בחופשת הקיץ ותיירים. זוהי רצועת החוף המתוירת ביותר בדרום. החופים כאן נעים בין המהודר לעממי. בתקופה זו, בקיץ, הרחובות הומים בנערי החוף החתיכים של העיירה, שזופים, מתהלכים ביהירות בבגדי ים, וזוכים לקצת תהילה מקומית. הכל היה שומם באורח מעורר אימה. אפילו החיילים, שהוצבו בנקודות מסוימות בלי שום היגיון נראה לעין, פסעו בזהירות, כמצפים לתפוס מחסה בכל רגע. החיים בכל מקום התכנסו בתוך עצמם. כל מה שנותר היה נתון באימת הספינות הישראליות המשייטות בשחצנות בים, מעבר לטווח הראייה. אינך יכול לראותן, אך כל שריר בגופך מתוח מחרדה תחת עיניהן הדרוכות. החיים נתונים לגחמות של הצבא הישראלי, הם הפגיוז את החוף כולו, פעם אחר פעם, כמדומה רק כדי להשביע את רעבונם האכזרי, להפגין את עוצמתם.

נסענו בדרכים המשניות בג'ייה וברמילה, ובעיירות ביניהן. חלפנו על פני בתים סגורים, דלתות נעולות, חלונות סכורים ותרסים מוגפים. מבטם האחרון של תושביהם עוד תלוי בגוזזוטרות, מבט של פרידה רהויה, מממה לבדוק כי הכל מונח במקומו בבטחה ומיחל לטוב, אולי הם אפילו לחשו תפילה או ביקשו את רחמיו של האל או של הצלוב, לפני שחשו למכונת ומיהרו להתרחק למקום מבטחים זמני. הכל תחת עינן הצופייה של אוניות המלחמה הישראליות, המשייטות בשחצנות בים, מעבר לטווח הראייה.

מפרץ צידא נגלה לעין, וכביש החוף המוביל לטיילת שלאורך הים היה נטוש לגמרי. גשר הגישה מן הכביש הראשי לטיילת נכתש. פגרי מכוניות השתרכו בשורה משני צדיו, כמה מהן קבורות תחת גושי בטון. הסתובבנו, פנינו ונכנסנו לציידא דרך כבישים פנימיים, שלאורכם נטועים פרדסי תפוזים ובוגונוויליות בשיא פריחתן.

אחמד, שנהג, לא אמר דבר. עכשיו קולו של אכרם דיבר אלי, שברירי שיחות שערכנו בנסיעותינו לציידא ודרומה. פרדסי התפוזים העלו ניחוח מסחרר, מחלתי על קסמו למען אכרם ומיקדתי את זעמי בבוגונוויליות. תנועת המכוניות בעיר היתה כבדה, וכך גם תנועת הולכי הרגל.

ציידא קלטה למעלה ממאה אלף עקורים עד לפני יומיים. המספרים עולים מדי יום. בתחילה הובילו את האנשים אל העירייה, שם מיינו אותם ואמרו להם ללכת למקומות אחרים, לבית ספר, לבניין ציבורי. נאמר לי שהיו אנשים אשר שכרו חרדי מבוא של בניינים, כדי שיהיה להם מקום ללון בו בלילה, או מקומות חנייה סגורים של מכוניות. עד כה, למעלה משמונים וחמישה בתי ספר שימשו כמקומות מחסה בשביל העקורים, בנוסף לבית הכלא ולבית המשפט.

ציידא נכתשה כהוגן בשבוע הראשון של המלחמה, אבל באופן יחסי למקומות אחרים בדרום, שפר מזלה. במהלך השבוע הראשון השתקה העיר, ואט אט נרגעה. אלה שיכלו להרשות לעצמם לעזוב עשו זאת, ובעלי האזרחות הכפולה התפנו. לאחר שנתקה מביירות, ונרמה היה כי היא מוגנת, יחסית, עטתה העיר מחדש ארשת של חיים נורמליים. זרם העקורים הוסיף המולה מוגברת לאותו הקצב, אבל העיר עדיין הולכת לישון מוקדם מהרגיל.

התקשרתי לזיידא. הוא יצא מהבית בלי לקחת את הטלפון הסלולרי שלו. אמו אמרה לי לנסוע ליד המבצר הישן ולחפש את מכונית הפולו האדומה שלו. היא גם אמרה לי לשאול את ה"מלך" על אודותיו, וכי ימצא אותו בשבילי. לא ידעתי מיהו המלך. "את לא מכירה את המלך?" שאלה בהפתעה. זאת היתה צידא, בירה פרובינציאלית. כולם רחוקים זה מזה רק בדרגה וחצי של הפרדה. עברנו, אחמד ואני, ליד המבצר הישן, וחיפשנו פולו אדומה. פולו אדומה לא היתה, אבל המון משפחות ישבו בנחת, באוויר הפתוח, מן הסתם יצאו לשאוף אוויר.

...

אנשים בעלי מוגבלויות גופניות ושכליות כאחת נרחקים הרחק לשוליים בחיי היומיום בלבנון, בתנאי המחיה הנורמליים. בזמן מלחמה, רחיקתם לשוליים הפוכת לדבר קורע לב. בעת שבני אדם התפנו בלחץ, בחופזה ובפאניקה, משפחות הופרדו, ובעלי המוגבלויות לעתים הופקדו לחסדי אחרים (שאינם מוגבלים), או ננטשו. צורכיהם המיוחדים הוזנחו (כיסאות גלגלים, קביים שהושארו מאחור, אספקת תרופות ארוכת

טווח וכו'). ישנם סיפורים מעוררי חלחלה. גבר בעל מוגבלויות שכליות וגופניות חמורות נדחס לתא מטען של מכונית, והוסע שמונים קילומטר עד שהושם במיטה. אשה מבוגרת, שאינה יכולה ללכת, הושארה לברה (לא היה לה מקום במונית שמשפחתה שכרה כדי לנוס), ופונתה בידי ראש הכפר. הוא השאיר אותה במרכז, ועזב. עבד אלכרים סיפר לי את הסיפורים האלה, וקולו נעשה צרוד. הוא השתק וחנק את דמעותיו כאשר סיפר לי את הסיפורים שסופם רע: אשה אחת מתה משום שכמות האינסולין הדרושה לה כדי לחיות לא סופקה לה. אחד המתנדבים נהרג כשנסע בעת הפצצה. הוא נסע להציל ולפנות שלושה נכים שהושארו בכפר קאסמיה, ממש מעל צור. השלושה הובאו לבסוף למקום מבטחים, ולא ידעו כי הוא מת בדרכו להציל אותם.

ישבתי במשרד המרכזי [של משרד הסיוע לנכים] מול שולחן הכתיבה הקטן של עבד אלכרים, העמוס בניירת ובמסך מחשב גדול. דלאל זימומה סביבנו במכתבים ובמשימות. המשרד המה פעילות. התחושה היתה של מפקדת מבצע גדול. אנשים נכנסו ויצאו, מסרו דיווחים על ה"משימות" שלהם, הביאו דברים, לקחו דברים, הטלפון לא חדל לצלצל, ויחד עם זאת לא היתה תחושת מתח במקום. היתה זו הפעם הראשונה מאז פרוץ המלחמה שמצאתי את עצמי במקום בו האהבה היתה מוחשית, כלומר אהבה כמו בויקה משפחתית ספונטנית, מאושרת, המאחדת קהילה הלומת מאורעות אפלים.

עבד אלכרים חתם כל חילופי דברים או שיחה בבדיחה או בהערה המביעה חיבה רבה. יכולתו לחייך, כפי שעשה פעמים כה תכופות, היפנטה אותי. אדם גבוה, רזה, שחום עור, נאה, בעל תווי פנים עדינים ומסותתים. הוא הקריץ כלייך הרבה עדינות וחביבות עד שתווי פניו החדים נמסו ונעשו מעוגלים. לעומת זאת דלאל נמוכת קומה, אך משררת כלייך הרבה אנרגיה עד שממדיה הפיזיים אינם מסוגלים להכיל את הווייתו. בהירת עור, עיניה בוהקות, ויש לה צחוק משגע. היא בחורה ישירה, בלי שטויות, שלא יכולה לשבת יותר מחמש־עשרה דקות. יש ביניהם סיפור אהבה אדיר, אבל זה עניין אחר לגמרי.

...

אשה צעירה נכנסה למשרד בכיישנות. נזקקה לטלפון. ביקשה את רשותו של עבד אלכרים. התקשרה למשפחתה, שעקרה לעיר אחרת. היא הזכירה לי את האנשים שעומדים בתור לטלפונים ציבוריים בבירות. בצעדיהם אפשר לקרוא את רשימת השאלות הארוכה שבוערת בתוכם. היא דיברה בחיפזון, כאילו כדי לא לבזבז יותר מדי את קו הטלפון של המשרד. השיחה שלה היתה כמו רישום טלגרפי: מי, היכן ומה מצבם. היא דיווחה את המידע שלה, ומידע רוח אליה בחזרה. היא ניתקה, חייכה מאחורי וילון של חדרה והודתה לעבד אלכרים בכיישנות. הוא החמיא לה על בגדיה. היא ציחקקה קצת, אבל יצאה החוצה בכתפיים שחות מכובד המידע שהועמס עליה, שכלה מעבד

עוברות, מריץ כל אחת מהן, ממסמר כל אחת כדי שלא תחמוק מן הזיכרון. המרכז עוזר כעת לאנשים למצוא את שארי בשרם. נתנו מחסה לאנשים שישנו ברחובות, נטושים לגמרי, ביניהם אשה מסרי לנקה שעברה כעוזרת ומנקה, והמשפחה שהעסיקה אותה השאירה אותה מאחור.

...

בניין דאר אל־סלאם ניצב על גבעה המשקיפה על צידא העתיקה ועל המבצר. בריוה קלה ורכה נשבה. הכל היה הרבה יותר שקט על הגבעה. עברנו את פסטיבל ההיכרויות, ולבסוף שם משפחתו של זיאר (אביו) ושם משפחתי שלי (אבי) הם שאיפשרו לנו להיכנס. ביקשנו לבקר רק את המטופלים שהגיעו בעקבות המלחמה, אלה בעלי "הצרכים המיוחדים".

אחד המנהלנים האחראים על המוסד הדריך אותנו. הרצפה היתה מוצפת אור טבעי. אפילו המסדרון היה מואר היטב. החדרים היו מרווחים והכילו ארבע מיטות. התפוסה בקומה לא היתה מלאה.

בחדר הראשון – אמל ושני אחיה. הם אינם יכולים ללכת. לה יש מוגבלות פיזית קטנה, אבל היא נשארה איתם. פנים עגלגלות ורכות, מפיקות חיבה, עיניים שחורת מטריפות. כשנכנסנו, סידרה את כיסוי הראש שלה. אחד מאחיה נשען על החלון המשקיף אל הגן, והאחר שכב על המיטה ולא פנה אלינו. משפחתם נשלחה לבית ספר, הם באו לבקר אותם. הם שוהים בבית החולים כבר אחד־עשר יום.

בחדר השכן שכב על המיטה אדם בעל מוגבלויות גופניות ושכליות חמורות. "הוא נדחס לתא מטען של מכונית", אמר המנהלן, "והוסע מעיטרון (שנהרסה כמעט לגמרי) לציידא. אחיו הסיע אותו לכאן, השאיר את מחמוד, בנו, כדי שיטפל ברוד, ונסע עם שאר בני המשפחה למקום אחר." מחמוד, נער בן חמש־עשרה, נראה לי קטן מדי. פנים מאירות, קורנות, יפהפיות. עיניים ערמוניות גדולות. מחמוד שבר את לבו של זיאר. הוא התקרב אליו. "רציתי לטפל ברוד שלי", מחמוד ענה לשאלתו של מישוה. פירושו של דבר – להחליף חיתולים, להאכיל ולרחוץ, הסביר המנהלן. לבי התהפך בקרבי מרוב כאב. מחמוד ודודו נמצאים שם כבר אחד־עשר יום. כאשר אביו השאיר אותו שם עם דודו, למחמוד לא היה מושג לאן תגיע לבסוף משפחתו. במשך ימים לא שמע מהם. מחמוד חשב שהם שוהים באחד מבתי הספר בצידא. מישוה ריווח כי ראה אותם באחד מבתי הספר, אבל הסתבר שהיתה זו ידיעה כוזבת. יום אחד התקשר אביו מסוריה. לרוע המזל, מחמוד בדיוק הלך למסגד להתפלל. אחד המטופלים בחדר הסמוך ענה לטלפון ורשם את המידע. מחמוד הצטער מאוד שהחמיץ את השיחה.

המנהלן שיבח אותו ואת רוחו האיתנה, אבל סיפר כי ראה את הנער עומד ליד החלון ומתכונן באופק במבט דואב ואבל.

בחדר הבא היו שני אנשים, שניהם ספגו פגיעות חמורות. הם טופלו בדאר אל־סלאם כדי להקל על העומס של בתי החולים. אחד מהם לא דיבר, לפחות לא כאשר היינו שם. הוא מעינאתא (כפר שנכתש בצורה די חריפה). נפגע בשתי רגליו. הוא ביקש מהמנהלן קביים. במיטה השנייה שכב אדם מבוגר, גם הוא פצוע ברגלו. הצלב האדום הציל אותו, גם הוא מאותו הכפר (עינאתא), ואז הוסע לצור. משם הועבר לבית חולים לביב בצידא, ומשם לדאר אל־סלאם. מצב רוחו היה שפיר. משפחתו הועברה לבית ספר שכן.

בחדר הבא שכבו שתי נשים. אחת מהן זקנה. בנה ישב לידה וטיפל בה. מולה היתה אשה מעבאסיה, בעלת מוגבלויות גופניות, שאינה יכולה ללכת. היא ננטשה. ראש הכפר ההוא הקפיץ אותה לכאן והלך. היא לא דיברה. אף אחד לא ידע דבר אודותיה. לא היו לה שום מסמכים מזהים. היא שכבה במיטה ובהתה לעבר הגן. מבטה לא היה בלתי ממוקד. למעשה, היה מכוון. לעתים נדירות יצא לי לראות יגון כל־כך חד, מוזקק. הסתובבנו בחדר שלה והיא לא הניעה שריר. מנהלן בית החולים בירך אותה לשלום. היא לא הגיבה.

בחדר הבא שוכנו ארבע נשים מבוגרות. אחת מזע'יריה, חולת סוכרת שרגליה נקטעו, מחוברת לדיאליזה. היו לה עיניים ירוקות חוררות. זיאר (בעל החיוך המשגע) גרם לנשים המבוגרות לדבר. הוא הסתובב ושאל כל אחת מהן מניין היא. את האשה הזקנה מזע'יריה שאל אם היא מכירה את משפחת פג'פ. היא אמרה כי זהו שם נעוריה. "זיהיתי את העיניים הירוקות", השיב בידענות. שכנתה באה מעדלון, נזקקה לניתוח להסרת קטרקט, ושהתה בכית החולים כבר עשרים יום. אחת הנשים סימנה לי לשאול גם אותה, וכך עשיתי – היא השיבה שהיא מצריפה. "עוד תשמעי על הטבח בצריפה, עוד תשמעי", אמרה לי. היא נסעה עם משפחתה לצור ומשם לצידון, אך אמה, שחלקה את החדר עם שאר הנשים המבוגרות, הלכה שבוע מאוחר יותר מצריפה, "הלכה במשך שלושה ימים, בלי הפסק", אמרה שוב ושוב. "אשה זקנה כמוני, הולכת במשך שלושה ימים. ראינו את המוות ולא יכולנו לעשות שום דבר אלא ללכת."

...

כשהם הסיעו אותי בחזרה כדי לפגוש את אחמד, חזר זיאר למצב רוחו המשועשע: "השאלה הקריטית שעולה מהמלחמה הזאת היא היכן הן נשות צידא? כיצד יכלו להיעלם?" חוסיין השיב כי כולן עברו לברומאנה (בהרים), או התפנו עם הזורים. "ארור מזל הביש שלנו, כל נשות צידא הן בעלות אזרחות כפולה!" – "כולן עזבו? בטוח יש כמה שנשארו, אנחנו צריכים למצוא אותן," צחק חוסיין חרישית.

אחמד ואני נסענו בחזרה באותה הדרך. ציפיתי לניחוח פריחת התפוזים, וכעת התחלתי לסלוח לפריחתן המלאה, המפוארת, של הבוגנוויליות. לבי מעולם לא היה כבר כליכך. היה הרבה במה להיתלות, כלומר, תקווה, או כוח, או מה שלא יהיה, שגורם

לאנשים להמשיך ללכת. אבל היתה גם כל־כך הרבה אומללות.

...

היגונות שאני ראיתי.

אפילוג

ניו יורק, 18.10.2006

הפסקת האש נכנסה לתוקף ב־14 באוגוסט, מה שלא מנע עוד כמה חדירות ישראליות לשטח לבנון מאז, ניסיון כושל לחטוף את השייח' מוסא יזבכ, חטיפות פחות כושלות של אזרחים לבנונים בידי ישראל, והמשך המצור הישראלי על חופי לבנון ועל שמייה, שלא הוסר במשך כמעט חודש לאחר כניסתה של הפסקת האש לתוקף. חסן (ריב) נצראללה הלא נכון, שנחטף בעת המלחמה בחשכת הלילה בידי הצבא הישראלי (בהפגנת עליונות מודיעינית), הוחזר בלא פגע. הרחף האובססיבי הטרגי־קומי של הצבא הישראלי לחטוף את שייח' מחמד יזבכ ממשיך להיות בגדר תעלומה, אבל זה כבר סיפור אחר.

התגובה המיידית של הרפובליקה הלבנונית היתה להשיב לעצמה מהר ככל האפשר את הנורמליות, להמשיך מן המקום שבו עצרנו, לאסוף את שברי החיים של כל אחד מאתנו. באופן רשמי נכנסה הפסקת האש לתוקף ב־8 בבוקר, שעון ביירות, וב־8:05 נמלאו הכבישים לדרום בכל אמצעי התחבורה האפשריים, נושאים על גבם המוני מגורשים החוזרים לבתיהם. הם נסעו בעקשנות ובלי פחד, למרות ההזהרות על פצצות מצרר שטרם התפוצצו, למרות הכבישים והגשרים ההרוסים, למרות ההזהרות של הצבא הישראלי. באותו יום העריכה השרה הנערצת שלנו לעניינים חברתיים, מאדאם נאא'לה מְעֵאוֹר, בחוכמתה הרבה (הוכחות רבות לתבונתה קיבלנו במשך הקריירה הפוליטית הקצרה שלה), כי יהיה זה הולם ונכון לדרוש עכשיו מחובאללה להניח את נשקו. לא, היא לא התייחסה ל־30 אלף החיילים הישראליים הנמצאים על אדמת הדרום, למוקשים, לפצצות המצרר, למספרי ההרוגים, לגופות הלכודות עדיין תחת ההריסות, לרכוש ההרוס, לעסקים האבודים, לתשתית ההרוסה, לכאב, לאומללות. לא, לא היא, בחריפות שכל ובעידון, היא העזה לדבר על לב הבעיה, להציל את הרפובליקה.

באותו יום, עת שמעתי את מהדורת החדשות של הצהריים ואת הדיווח על ישיבת הממשלה, חשבתי שאינני מסוגלת לחיות בארץ הנשלטת בידי מעמד פוליטי כל־כך מטומטם. בעצם התחלתי לחשוב על הגירה לארץ ערבית אחרת. הרי ה"מערב" בלתי נסבל באותה מידה. כל אותו שבוע, אחרי הפסקת האש, היה בשבילי בעצם גיהנום.

גיהינום שונה מזה של המלחמה. ביומיים הראשונים, יום שני, ה־14 באוגוסט ויום שלישי שלאחריו, הייתי משותקת. דימיתי לעצמי את הזוועות הממתונות למגורשים ברגע שבו יגיעו לבתיהם. הגופות הקפואות של המתים, יקיריהם ואהוביהם, לכורים במשך שבועות בין ההריסות. דימיתי את הגופות המוצאות מקברי האחים הזמניים. מספרי המתים עלו במהירות באותם ימים. המספרים הלמו בראשי. במשך המלחמה הייתי לגמרי אובססיבית ביחס לגוויות הלכודות בין ההריסות, ובעת הפסקת האש הייתי אובססיבית ביחס לגוויות המפונות מבין ההריסות. זה נעשה גרוע עוד יותר כאשר חזבאללה החל לקיים לוויית ואירועי אבל קולקטיבי. אידיאולוגיה אינה יודעת רחמים כאשר מדובר בצער.

יום יום, לילה לילה, שידרה תחנת אלי־מנאר של חזבאללה לוויית בשידור ישיר. לפתע חלק מהמתים היו לשהידים, עם שמות ופנים, בעוד אחרים ירדו לתהום הנשייה. שום דמעות לא שודרו שם. אם שאיבדה את בנה התייצבה באחת מתוכניות הטלוויזיה והצהירה שהיא מסרבת לתת לאהוד אולמרט את הסיפוק לראותה בוכה. התחלחלתי בזוועה קרה מהאלימות שבהצהרתה ובכיתי במקומה. הרי לאהוד אולמרט לא אכפת ממנה, מבנה, מצערה, וגם לא ממותם של הישראלים. הוא מין טיפוס כזה של "נזק מקיף", "collateral damage", גבר־גבר בשעותיו היפות ביותר, שהשיב לקריאת ההיסטוריה ויצא למלחמה חמוש בעיקרון, באסטרטגיה ובמודיעין טוב.

לבסוף, ביום העשירי או השנים־עשר למן תחילתה של הפסקת האש, ראיתי צער, אמיתי, ללא רבב, בשידור חי. היה זה בכפר מרואחין ליד הגבול. מרואחין היה אחד המקומות הראשונים שחוו את מכונת ההרג ההמוני של הצבא הישראלי. זה גם הכפר שהיה הכי קשה לברוח ממנו ולשוב אליו. הגופות נחו שם במשך שבועות. התושבים החוזרים היו במצב של הלם שאי־אפשר כלל לדמות. המצלמות תיעדו את הבכי. רק אז חשתי כאילו הוסר משא מעל כתפי. הסתכלתי בהם בוכים, לא מוצאים ניחומים, מלטפים את הילדים העטופים פלסטיק, מנשקים את נרתיקי הפלסטיק, נתלים על ערימות של גוויות, מועכים את כותרות הפרחים בפניהם. מלה לא נאמרה, לא זעם, לא כעס, רק כאב, אמיתי, מזוקק. הדמעות שנאצרו בתוכי במשך שבועות פרצו החוצה. סוף סוף הצלחתי לבכות את גודל הכאב שלי.

התגובה המיידית שלי אחרי הפסקת האש היתה לחזור לעבודה, להשיב לעצמי את תחושת הנורמליות בעבודה. בהתחשב במה שעבר עלינו, לא היה קל להתרכז, או אפילו לגייס מוטיבציה כדי לחזור לחיים. אני חיה, יש המון הוכחות לכך, אבל חלק גדול

ממני מת. מומחים אומרים, כי נטל האשמה טיפוסי למי ששרר מלחמה ממושכת, או הרג המוני מאורגן. אין לי כוח לתובנה חדה כזאת, כדי לקבוע אם הרגשתי (או עודני מרגישה) אשמה משום ששרדתי, משום שהיתרונות המעמדיים שלי הגנו עלי. אני יודעת שהפנמתי את המוות שראיתי. אני יודעת שאני נושאת בתוכי את בת השנתיים המתולתלת והמחותלת שהוצאה מתוך הריסות המקלט בקאנא, ישבנה מוצף דם. כאשר הוציאו אותה, ידה היתה מושטת מעלה, לפני שמתה. היא קראה לעזרה, ואני ישנתי. היא בקאנא, אני בראסיביירות. אני נושאת אותה, ואני נושאת אחרים, מכוגרים יותר, מתולתלים וחלקי שיער, כהי עור ובהירי עור, חומי עיניים וירוקי עיניים. הם אינם נטל, אבל הם לקחו אתם חלק משמעותי ממני לשאול שבו הם נמצאים עכשיו. רוב הזמן, אם לא כל הזמן, אני די מבולבלת, קצת לא ממוקרת, קצת נגדרת אל השאול. אני יודעת שיש איזו ריקות מטושטשת במבטי. המתים הללו, או מוטב רוחותיהם, לא רודפים אותי. הם לא מטרידים אותי ולא את סובבי. אני יודעת שהם יניחו לי מתישהו, אני יודעת שאצליח להוציא אותם ממני. אני לא בטוחה איך זה יקרה, אבל האינטואיציה שלי אומרת כי בני האדם, שהם היו פעם, זקוקים לזיהוי, לא רק שם ופנים, אלא גם באופן מלא לגמרי, כזה ההופך אותנו למה שאנחנו. יש לקבוע כי מותם היה פשע, ואותו יש לתבוע לא בשרה הקרב אלא בבית הדין.

אני כותבת את האפילוג הזה בניו יורק. שוב אני ממלאת כאן את ההתחייבויות המקצועיות שלי. לביירות הגעתי ב-11 ביולי 2006, יום לפני המלחמה. את ניו יורק עזבתי אחרי שחייתי בה במשך שמונה שנים וחצי, עם המון אמביוולנטיות, משום שאני אוהבת אותה מאוד. אבל חזרתי אל רחובותיה המוכרים, שונה לגמרי. לא רק שאני מרגישה שמרחק של שנים מפריד ביני לבין כל אדם וכל דבר בניו יורק, אלא שעם כל הדיבורים על המערכה הצבאית המתקרבת נגר איראן, אני חשה שכולנו, באזור שלנו, באזור שלי, נידונו לתוכנית של מוות קולקטיבי, כך שנקבל עוד זימון לגיהנום בעיניים פעורות ובאוזניים כרויות ובתוך כך, הם, כל מי שאני רואה בניו יורק, ישרדו. בלא פגע. זהו עסק של זמן שאול. אני מסתובבת כמעט כמו רוח רפאים, עונש המוות שלי קרב יום יום.

מאנגלית גיא רוך גלבע

רון קורדונסקי

שירים לאחי

מחסום

אחי במשמרות הנהג,
 מחליט מי יעבור,
 כשהוא אומר "פתח"
 כשהוא אומר "סגור".

טקסט ליום הזכרון

א.

החילים לא מלאכים.
 הם על הכרפים עקשו,
 בקפסת הנעלים,
 מחכים שאחי הקטן
 יחליץ אותם.

ב.

כאן, בקפסת הנעלים,
 גדלתי, בשתי ידי,
 תולעי משי, שהפכו לגלמים.

סביל

לא'

הִיְתָה הַפְּגָנָה בַּכֶּכֶר,
 שׁוֹב לֹא הִיְתִי שָׁם.
 עֲכָשׁוּ אֲנִי מִלִּטְף אֶת הָעֶרְףַּי
 וּמִטִּיל אֶת הַסֶּכֶר, מִפְּנֵי אוֹתוֹ בְּאִטְיוֹת,
 כְּמוֹ אוֹתָן פְּצָצוֹת, פְּצָצָה אַחַר
 פְּצָצָה לְכוֹס הַיְגוֹן הָאֵלִים.
 בְּוִדְאוֹת הִיְתָה לִי יָד בְּאַחַת הַהַפְּצָצוֹת.

הרגישות החדשה

"לָנוּ כּוֹאֵב עַל 30 כְּמוֹ
 שְׁלֹהֶם כּוֹאֵב עַל 300".
 בְּחֹשֶׁב פְּשׁוּט נִתֵּן לֹמֵד שְׂאֲנַחֲנוּ
 רְגִישִׁים פִּי עֲשָׂרָה יוֹתֵר אֲבָל
 מִתִּים פִּי עֲשָׂרָה פְּחוֹת,
 כִּי שְׁלִמְעֵשָׂה כּוֹאֵב לָנוּ בְּאוֹתָהּ הַמְדָּה
 בְּכָל רִגְעַ נְתוּן.
 מִתּוֹךְ הַתְּחַשְׁבוֹת צָרִיךְ לְשַׁמּוֹר
 עַל הַיַּחַס שֶׁל אַחַר לְעֲשָׂרָה,
 שְׁלֹא יִכְאֵב לָהֶם יוֹתֵר וְשְׁלֹא יִרְגִישׁוּ אֲשֶׁמָּה
 אִם לָנוּ כּוֹאֵב יוֹתֵר.

אבי לובין

"סוף סוף תפסנו מלחמה צודקת"

על סגנון משפטי ותקפות של טיעון, או: מי כתב את "גילוי הדעת"

בעיצומה של מלחמת לבנון השנייה נשאלו אנשי רוח מה דעתם על הלחימה בצפון ובלבנון. ב־21 ביולי 2006 התפרסמו תשובותיהם במוסף "תרבות וספרות" של "הארץ". א"ב יהושע הסביר: "סוף סוף תפסנו מלחמה צודקת, אז לא צריך לגרם אותה יותר מדי עד שתהפוך ללא צודקת." תחילה חשבתי כי זוהי רק עמדתו המוסרית של יהושע (להבדיל, למשל, מעמדה משפטית). אולם כמעט שלושה שבועות לאחר מכן, כשהמלחמה שקעה כבר בבוץ רציני, פירסם א"ב, ביחד עם דוד גרוסמן ועמוס עוז, "גילוי דעת" בזו הלשון:

התוקפנות של ארגון החזבאללה כנגד ישראל, שהתבצעה בתוך שטח ישראל וכללה הרג וחטיפת חיילים וירי טילים כבד כנגד יישובים אזרחיים, חייבה את ישראל לנקוט פעולה צבאית רחבת היקף להגנתה הן נגד הארגון עצמו והן כנגד השלטונות הלבנוניים הנותנים חסות וסיוע מלאים לארגון רצחני זה, הרוגל בהשמדת ישראל. הפעולה הצבאית, זו לכשעצמה, היתה מוצדקת בעינינו מבחינה מוסרית, ותאמה את הלגיטימיות של הגנה עצמית מפני תוקפנותה של מדינת אויב. ואף שבפעולה זו נפגעים לצערנו אזרחים רבים של מדינת האויב, מטרתה לא היתה כלל הרג אזרחים לשמו, בניגוד לארגון החזבאללה, שבחסות שלטונות לבנון, ירה אלפי טילים על יישובים בישראל, והרג עשרות אזרחים, יהודים וערבים כאחד. בשלב זה של המלחמה אנו קוראים לממשלת ישראל להסכים להפסקת אש הרדית. וזאת מתוך הנחה שמטרותיה הסבירות והאפשריות של הפעולה הצבאית כבר הושגו, ואין הצדקה לגרום סבל ושפיכות דמים נוספים לשני הצדדים עבור מטרות שאינן אפשריות ואינן ראויות לסבל הזה. אין זכות לעם הלבנוני לדרוש שיכבדו את ריבונותו, אם הוא ממאן לפרוש את אחריותו המלאה על כל אזרחיו ועל כל שטחו. נחישותה של ישראל להגן בתוקף על גבולותיה ואזרחיה הובהרה לדעתנו דיה לעם הלבנוני, ולכן אין צורך להחריף עוד יותר את מכאובינו ומכאוביו. לפיכך, עם כל התמיכה העקרונית שלנו בפעולתה הצבאית של ישראל, אנו קוראים להסכים מיידית להפסקת אש הרדית ("הארץ", 6.8.2006).

בהעדר דיון משפטי רציני בשיח הישראלי באשר לגבולות ההגנה העצמית, טוב ששלושת הסופרים הללו הרימו את הכפפה וקבעו כי הפעולה של ישראל לא רק היתה מוסרית, אלא גם היוותה הגנה עצמית לגיטימית (כלומר, היתה מוצדקת מבחינה משפטית). סביר היה להניח שאנשי רוח בשיעור קומה כזה לא היו זורקים לחלל האוויר טיעון משפטי בלתי מבוסס ולא היו מסתתרים מאחורי טיעון כזה, רק כדי להימנע מדיון מוסרי או פוליטי מעמיק. דווקא בשל העובדה כי מדובר באנשי רוח הנחשבים (בצדק, כמובן) חלק מהשמאל, אשר אינו מצדיק "באופן אוטומטי" את השלטון, נראתה לי עמדתם בעלת חשיבות מבחינת ההסכרה הישראלית, ולכן גם הנחתי כי אם כל השלושה מצאו כי מדובר ב"הגנה עצמית לגיטימית", נראה שנוכל לשכנע בכך גם את אומות העולם. משום כך נראתה לי בחירתם בשפה משפטית בעלת חשיבות רבה, שהרי סביר להניח כי אם בחרו לפרסם "גילוי דעת" ספוג בטרמינולוגיה משפטית, אזי יודעים הם פרק בהלכות חוק ומשפט בינלאומי.

כמשפטן השתכנעתי כי עלי לבחון את עמדתי שלי בהתאם לכללי המשפט הבינלאומי, ששלושת הסופרים המליצו עליהם, ושאלתי את עצמי אם מתקיימים במקרה זה התנאים של ההגנה העצמית, כהגדרתה בסעיף 51 למגילת האו"ם.

ניגשתי לספרי החוק והמשפט, שם נכתב כי על מנת שהגנה עצמית תהיה לגיטימית, יש להראות שהתקפה חמושה מתרחשת בעת ההגנה העצמית. חזרתי ל"גילוי הדעת" וקראתי: "התוקפנות של ארגון החזבאללה כנגד ישראל, שהתבצעה בתוך שטח ישראל וכללה הרג וחטיפת חיילים וירי טילים כבד כנגד יישובים אזרחיים, חייבה את ישראל לנקוט פעולה צבאית רחבת היקף להגנתה הן נגד הארגון עצמו והן כנגד השלטונות הלבנוניים הנותנים חסות וסיוע מלאים לארגון רצחני זה, הדוגל בהשמדת ישראל." מי ניסח את זה, תמהתי, משפטנים או סופרים? כך או כך, נראה כאילו באמת "סוף סוף תפסנו מלחמה צודקת". לא ממש. הכתוב בספרי המשפט סיבך אותי קצת: הסגנון סגנון משפטי, אבל התוכן לא משהו. זאת אומרת, משהו לא הסתדר. התקפה חמושה משמעה שימוש בכוח משמעותי, והתרחשות משמעה שבעת ההגנה העצמית לא הסתיימה התקפת האויב. אכן, חטיפה והרג הם שימוש בכוח משמעותי בלי ספק, וגם אין ספק שמדינת ישראל מסכימה אתי – כלומר, רק כאשר מדובר בחטופים או בהרוגים מן הצד שלנו, כמובן.

לרגע חשבתי שאולי משפטן בעל שם חיבר את "גילוי הדעת" הזה והסופרים רק חתמו עליו, אבל מצד שני משפטן הרי היה יודע כי על-פי המשפט הבינלאומי אסור לתקוף בצעד עונשין, וכי כדי להצדיק פעולה כהגנה עצמית יש להראות כי ההתקפה "מתרחשת", וכי זו לא הסתיימה כאשר החלה "ההגנה העצמית". האם צה"ל באמת התגונן, או שמא ביצע רק "פעולת תגמול" רחבת היקף, ואולי אפילו נקמה בקנה מידה אדיר?

חזרתי ל"גילוי הרעת" וקראתי, שהאויב הוא "ארגון רצחני" וכי הוא "דוגל בהשמדת ישראל". אהה, אולי כאן אפשר למצוא התאמה בין דרישת החוק הבינלאומי להתקפה מתמשכת, מה גם ש"השלטונות הלבנוניים", כנאמר ב"גילוי הרעת", "נותנים הסות וסיוע מלאים לארגון". אולי כאן יש התאמה כלשהי בין לשון החוק ללשון המומחים של "גילוי הרעת"? מצד שני, הרגשתי כאילו הטענה שמדובר בהתקפה מתמשכת היא בעייתית מבחינה משפטית, ושהרחבת המונח "מתרחשת" בצורה כזו חורגת ממה שנקרא "הגנה עצמית". אם לשון משפטית, אמרתי לעצמי, אז לשון משפטית ולא סגנון משפטי.

ואולם, לא יכול להיות ששלושה סופרים יאמצו סגנון בלי להתחייב למה שמונח מאחוריו. לכן חשבתי לעצמי שאולי – דרך חלופית להצדקה המשפטית הרעועה תהיה אימוץ הדוקטרינה של הגנה עצמית "מונעת", ברומה למה שנאמר ב"דוקטרינת בוש", המציעה פעולה חריצת של ארצות הברית, כאשר הסיכון הניצב בפניה (לרעתה) הוא סיכון חמור המחייב לנקוט תגובה מונעת גם כאשר אין ודאות לגבי מועד התקיפה. ארצות הברית, עליפי דוקטרינה זו, אינה צריכה להמתין עד למימושו של איום, אלא היא יכולה לתקוף "מדינות מאיימות" גם כאשר מדובר באיום עתידי. עלי להודות כי פתרון זה נראה לי קוסם, אבל התעמקות נוספת הובילה אותי למחשבה כי הוא איננו מתאים לסיטואציה. ראשית, כלל לא ברור אם הרעיון של הגנה עצמית מונעת תקף מבחינת המשפט הבינלאומי, שכן מלבד הצהרת ארצות הברית, ישראל היא המדינה היחידה שנטלה לעצמה את הזכות הזאת, כאשר הפציצה את הכור בעיראק, ועל כך זכתה לגינוי מאומות העולם; שנית, דומה שהדוקטרינה הזאת אמורה להקנות לארצות הברית זכויות מיוחדות משום שהיא המעצמה היחידה בעולם, ומשום (שלטענתה) היא פועלת באופן כמעט בלעדי להגנה על שלום העולם; שלישית, הדוקטרינה הזאת נועדה להתמודד עם איומים חמורים, דוגמת נשק להשמדה המונית, ואין היא מכוונת להתמודדות עם ארגונים כמו החזבאללה, שברשותו אמצעי לוחמה פחותים מנשק להשמדה המונית.

ובכל זאת, הרי "סוף סוף תפסנו מלחמה צודקת", ובוודאי קיימת דרך משפטית להצדיקה, ואם באמת משפטן כתב את "גילוי הרעת" הזה, הרי מוכרח להיות היגיון משפטי מעבר לטקסט. החלטתי להשהות את ההתמודדות עם הסעיף הזה ולהמשיך בבדיקה.

ובכן, מן הספרים לא ברורה תחולת עקרון ההגנה העצמית ביחס להתקפה שאינה מתבצעת בידי מדינה; מצד אחד, הזכות להגנה עצמית קיימת רק אם התקיפה מיוחסת למדינה (כך לפי החלטת בית הדין בהאג בנוגע לגרר ההפרדה בישראל). מצד שני, החלטות האו"ם בנוגע לפיגועי 11/9 הכירו בזכותה של ארצות הברית להגנה עצמית

ולתקיפה באפגניסטן, למרות שההתקפה היתה מצד ארגון אליקאעידה ולא מצד אפגניסטן. כאן אנחנו נכנסים למבוך הקרוי בלשון המשפטית – ואין ספק שכותבי "גילוי הרעת" ידעו משהו עליו – זהות התוקף. אין שום ספק שמחבר(י) "גילוי הרעת" מצויים – אמרתי לעצמי – ברזי הסוגיות של המשפט הבינלאומי שהתעוררו בעיקר בשנות בוש.

ובכן, בעניין זה נטייתי לחשוב כי על לבנון לדאוג לכך שמשטחה לא יתבצעו פעולות הפוגעות בריבונות הישראלית. לכאורה אפשר להאשים את ממשלת לבנון בכך שאי פעולתה נגד החיזבאללה מגבשת את אחריותה. לחילופין אפשר לטעון, כי לבנון היא מדינה כושלת (failed state) ואין היא יכולה להשליט את מרותה בשטחה שלה, על כן יש הצדקה להתערבות ולפגיעה בריבונותה, בדומה להצדקות המוזכרות ב"דוקטרינת בוש". טענה זו מורכבת ובעייתית מבחינה משפטית, שכן לא ברור מה הופך מדינה ל"מדינה כושלת", ואני מקווה שכותבי "גילוי הרעת" מתמצאים היטב בוויכוח הציבורי הניטש בעניין זה בפקולטות למשפטים בעולם ואפילו בארצות הברית, משום שצידוקיה המשפטיים מפוקפקים ביותר.

מעבר לספקות שהתעוררו בי, הקשתה עלי העובדה שבמלחמה הזאת נהרגו אזרחים רבים, בהם מספר רב של ילדים, ושישראל גרמה להרס מאסיבי של רכוש אזרחי בלבנון. זכרתי שההגנה העצמית צריכה לקיים תנאים של צורך, יחסיות ולגיטימיות של המטרה. חזרתי ל"גילוי הרעת" וקראתי: "אף שבפעולה זו נפגעים לצערנו אזרחים רבים של מדינת האויב, מטרתה לא היתה כלל הרג אזרחים לשמו, בניגוד לארגון החזבאללה, שבחסות שלטונות לבנון, ירה אלפי טילים על ישובים בישראל, והרג עשרות אזרחים, יהודים וערבים כאחד." טיעון משכנע מבחינה משפטית, ללא ספק. הרגשתי ששלושת הכותבים או החותמים נתנו מכת מחץ לכל אוהדי ציר הרשע.

אולם אז חזרתי לספרי המשפט והחכמת: מידתיות מוכרת כעיקרון כללי של המשפט הבינלאומי. אך מהי מידתיות? כדי לבחון מידתיות, לפי כללי המשפט, ישנם שלושה מבחני משנה עקרוניים: (1) התאמה בין המטרה לבין האמצעי; (2) בדיקה אם ישנו אמצעי שפגיעתו פחותה; (3) מידתיות במונח הצר – יחס ראוי בין הנזק שנגרם לבין התועלת שיביא השימוש באמצעי.

ניסיתי לשאול: מהי המטרה של פעולת ישראל? האם המטרה היא כיבוש לבנון? האם המטרה היא חיסול החזבאללה? האם המטרה היא השבת החיילים החטופים? לא ידעתי לענות על השאלה ולכן התקשיתי להחליט אם מתקיים מבחן המשנה הראשון: התאמה בין המטרה לאמצעי. חזרתי ל"גילוי הרעת" וקראתי: "נחישותה של ישראל להגן בתוקף על גבולותיה ואזרחיה הובהרה לדעתנו דיה לעם הלבנוני, ולכן אין צורך להחריף עוד יותר את מכאובינו ומכאוביו." כלומר, מטרתה של המלחמה (לפי שלושת

אנשי הרוח) היא להבהיר לעם הלבנוני את נחישותה של ישראל להגן בתוקף על גבולותיה. שמחתי – המבחן הראשון מתקיים. אמצעים של הרס לבנון, הרג של מאות אזרחים, כולל ילדים, ווריעת בהלה וייאוש בקרב העם הלבנוני, בהחלט יבהירו לעם הלבנוני את הנחישות הישראלית.

עברתי למבחן השני: האם ישנו אמצעי שפגיעתו פחותה? האם, למשל, יכולה היתה הידרברות בין ישראל ללבנון לפתור את הסכסוך בצורה פוגענית פחות? האם ניתן היה לפנות לגורמים בינלאומיים או למדינות צד שלישי כדי שינסו לפשר ולגשר? האם החלטה על מתקפה (בהנחה ששתי האפשרויות הקודמות אינן רלוונטיות) לא יכולה היתה להיות פחות נרחבת ולפגוע בעם הלבנוני בצורה פחות נוראה? מצד אחד קבעו שלושת אנשי הרוח כי התוקפנות של החיזבאללה "חייבה את ישראל לנקוט פעולה צבאית רחבת היקף להגנתה", אך מצד שני עמד השכל הישר. חששתי שמא השלושה באו לברך וקיללו: ההסברה הישראלית תינזק, חשבתי, בגלל טיעון ריק.

עברתי למבחן השלישי: יחס ראוי בין הנזק שנגרם לבין התועלת שיביא השימוש באמצעי. תהיתי אם התועלת שתיווצר בעקבות המלחמה, כאשר יגיע כוח בינלאומי וכאשר צבא לבנון יתפרס על הגבול, אכן מצדיקה את הנזק המאסיבי שנגרם לשני הצדדים.

לא ירעתי להשיב על כל השאלות הללו ושמחתי ששלושת אנשי הרוח הבהירו לי את עמדתם בצורה משפטית משכנעת. יחד עם זאת, נותרה שאלה שטרם עניתי עליה ושחששתי כי ארגוני הטרור עלולים להיתלות בה: יכול מי לבוא ולטעון כי העובדה שנגרם נזק כה רב למטרות שאינן צבאיות הופכת את התגובה הישראלית לבלתי לגיטימית? שלושת אנשי הרוח אמנם הבהירו כי מטרתה של ישראל "לא היתה כלל הרג אזרחים לשמו", אבל לא הייתי בטוח שהשאלה – ועוד בניסוח משפטי כזה – דנה רק בכוונה. הרגשתי כי אי־אפשר להתעלם מן התוצאה בפועל, בייחוד לאור העובדה שבשונה מאנשי הרוח המבקשים צדק אובייקטיבי, אנשי הטרור מהצד השני מבקשים לעוות את המציאות ונוהגים להציג רק חלקי דברים. כדי לספק תשובה מברעת, שאלתי את עצמי אם התקיפה הישראלית היתה נגד יעד צבאי לגיטימי. מצד אחד, אומרים היום – וגם כאן הוכיחו מחברי "גילוי הדעת", תהיה זהותם אשר תהיה, כי הם מתמצאים היטב בפני השטח של דיוני המשפט הבינלאומי – כי כאשר הצבא (או הארגון התוקף) יושב בקרב אוכלוסיה אזרחית אי־אפשר להפריד לגמרי בין המטרות, ולכן פגיעה מסוימת במטרות אזרחיות היא לגיטימית. מצד שני, במקרה שלפנינו, העובדה שהפגיעה במטרות אזרחיות הפכה להיות העיקר ולא הטפל מעוררת תמיהה אם אכן היתה הבחנה כזאת. כישראל ידעתי שהצד השני יעדיף להסיט את תשומת הלב העולמית באופן מלאכותי דווקא להרג הרב של הילדים, ולא יסתכל בעיניים מפוכחות

על העובדה שלישראל לא היתה מטרה של הרג ילדים לשמו, כמו שאמרו כותבי "גילוי הרעת".

על כל השאלות הללו נשארתי בלא תשובה, אבל הרגשתי, אולי באופן לא רציונלי, שאיכשהו, כמו שחשש אחד משלושת הסופרים, הצלחנו "לגרם" את המלחמה עד שהפכה כמעט ללא צודקת. פחדתי שמא תצטייר ישראל כתוקפנית ושמחתי ששלושת אנשי הרוח קראו, אחרי הכל, ב־6 באוגוסט, שלושה שבועות אחרי שהמלחמה החלה, להפסקת אש. הנחתי שהם הגיעו למסקנה זו דווקא מתוך ניתוח משפטי ומוסרי של לגיטימיות הזכות להגנה עצמית ומתוך הבנה כי אף על פי שסוף סוף תפסנו מלחמה צודקת, יהיה קשה להצדיקה מול עולם עוין, שלא לדבר על עולם המשפט.

אהרן שבתאי

כישלון

א

אני מתפלל
לכשלוך
במלחמה הזאת

המסריחה

פרוש כנפיה
ובוא כשלוך רחום
בוא כשלוך

[16 ביולי 2006]

ב

מטוסים מטרטרים
לעבר לכנוך

צוללים
לבעלב

להרוס
ביח"ר לבקבוקים

ג

אָנִי מִתְפַּלֵּל
שָׁאֵת הַמָּטוֹס

שֶׁבְּגָחוֹנוֹ פָּצְצָה

תְּנַצַּח

תִּקְרַת הַבַּיִת

ד

בְּשֵׁם הַסְּפָרִים
הַיְפִים שֶׁקָּרָאתִי

בְּשֵׁם הַנְּשִׁיקוֹת
שֶׁנִּשְׁקַתִּי

יֹבֵס הַצָּבָא

ה

הַגְּאוּלֵּיטֵר
שֶׁל לְבָנוֹן

כָּבֵר מִבְּטִיחַ
לְכוֹנֵן

מִמְּשַׁל צָבָאִי

ו

כְּשֶׁהִטְנָקִים
יִגִּיעוּ לְלִיטְנִי

יְשַׁלְּיכוּ אֵלֵיהֶם רְמוֹנִים
מֵעַל גְּדַת הָאֲבָרוֹ

ז

בְּמִלְחָמָה הַזֹּאת

אֲנִי בָּעַד
הַכְּפָרִים

בָּעַד הַמְּסֻגָּרִים

ח

בְּמִלְחָמָה הַזֹּאת

אֲנִי בָּעַד
הַמְּשַׁפְּחָה הַשִּׁיעִית

בָּעַד צוּר

ט

בָּעַד הָאֵמָא
בָּעַד הַסְּבָא

בָּעַד הַיְלָדִים
הַשְּׂמוּנָה (בְּמִינִיאוֹן)

בָּעַד מְטַפַּחַת
הַמְּשִׁי הַלְּבָנָה

י

האוי האוי
האוי האוי האוי

נוֹבַח אוֹלְמָרְט

יא

האוי האוי האוי
האוי האוי האוי

נוֹבַח רְמוֹן

יב

רֵיחַ הַכְּשֵׁלּוֹן
נוֹרָף מֵהַפָּה

הַמְלַחֶמָה
מִסְרִיחָה מֵהַלְשׁוֹן

יג

יִשְׂרָאֵל חֲזָקָה

מְעוֹדְדַת כְּרוֹזָה
עַל בֵּית מְעַרְיָב

אֶת הַנוֹסְעִים
לְמִסְעֵדַת צ'ימִיצ' נִגָּה

יצחק לאור

הצבא אמר: עכשיו כולם בעד המלחמה!

לאורי, אתי, יוסף, נדב, עומר, תום (וכל האחרים): אל תלכו אחרי החליץ

חנוך לוין הבחין, כאשר כתב את הפזמון שלו "אנחנו אנשי בסדר גמור", במאפיינים של האליטה. כל מפעלו הדרמטי ניזון מהבנת האכזריות הגלומה בשיח של "אנשי הבסדר גמור". הם יכולים לשנוא את אביגדור ליברמן, אבל כאשר צה"ל שורף בני אדם בבתיהם בעזה או בלבנון – הם בעד. הם כמוכן יכולים לחיות עם אביגדור ליברמן. הם גם בעד הסדר שלום, אבל עד ההסדר, כיוון ש"אין עם מי לדבר" (עכשיו אין עם מי לדבר כי חמאס, קודם לא היה עם מי לדבר כי אש"ף, ובאמת אין על מה לדבר), הם בעד צה"ל. תפקידו של צה"ל הוא שמירת הפלסטינים בגטאות שלהם, תחת אש, סגר, גדר, מחסומים, הטרדות, פשיטות. מדי פעם אנחנו נפגעים בפגיעי טרור ואז הוא "גומל". מדי פעם סופג צה"ל אבידות, ואז עליו "להציל את כוח ההרתעה" ולהילחם קצת, וכאשר המלחמה אינה נגמרת כליכך טוב, עליו לשקם את עצמו, ואת "כוח ההרתעה", כלומר עוד מלחמה באופק.

הדימוי של אנשי ה"בסדר גמור" נחוץ לנו כדי להתמודד עם המיליטריזם מן הסוג הישראלי: אנשי צבא, מפקדי ארטילריה, חי"ר, יחידות מיוחדות וטייסי חיל האוויר (היכולים לפזר כמעט מיליון פצצות מצרר, שיהרגו לבנונים במשך שנים) – זהו הדימוי הנכון לאכזריות הישראלית. את זוועות המצרר לא ביצע אף חסיד ברסלב, ושום אוהד כדורגל בית"ר שזעק "מוות לערבים", אבל המאופקים, תומכי המלחמה – "רק הפעם, בדרך כלל דווקא לא" – הם הגב הציבורי, הרקע הסוציולוגי, של פושעי המלחמה: המעמד הבינוני המדושן, חלק גדול מאנשי האקדמיה וחלק גדול מבכירי התקשורת, אנשים "מיושבים ברעתם", דם ערבי לא חשוב בעיניהם יותר מטביעה של מעבורת בחופי בנגלדש על כל נוסעיה (אני אישית מכיר אנשים שלמדו באוניברסיטה בין מלחמת 67' למלחמת 73' והצליחו לשתוק ברגעים הנכונים משך כל הקריירה האקדמית שלהם, ואפילו להרגיש בסדר גמור, כי תמיד היתה גם איזו הזדמנות ללכת לכיכר, צלי רשף על הבמה, ולהיות נגד ביבי, כלומר בעד שלום, אבל גם בעד המלחמה הזאת, לא הקודמת, אף לא זאת שלפניה).

“המבצע המתגלגל”

למרות הרושם כאילו “הקונסנזוס החדש” התחשל סביב פינוי התנחלויות עזה, הוא נולד עוד קודם, והאופנים שבהם הגדיר את עצמו מסובכים מכדי לסקור אותם כאן.¹ קל יותר לאפיין את הקונסנזוס הזה באמצעות “קואליציית הגדר” – כל הגורמים הפוליטיים שהצליחו לתרגם את הפרוגרמה הפלסטינית שלהם לתוכנית הגיטו: זוהי גם קואליציית התמיכה במלחמה. הקשר בין השתיים מצוי בתמיכה במובן מאליו הקרוי “הצבא אמר”.

מעמדה של מערכת הביטחון הוא מעבר לכל ויכוח בישראל. מעולם לא העזו אצלנו לקרוא תיגר על מערכת הביטחון ועל אי-כשירותה לטפל בבעיות הביטחון של ישראל, לא הבג”ץ ולא האדם ברחוב. עכשיו, כשאנחנו יודעים כבר איך הוסעו רכבות חיילים באוטובוסים עד לגבול, הוצעדו בלילה לתוך הכפרים, הרגו בני אדם, תפסו בתים, ספגו טילים, פינו הרוגים ופצועים, עכשיו, כשאנחנו יודעים שהמלחמה נגמרה בלא-כלום, אנחנו שבים לקרוא את הקונסנזוס הזה והוא נראה חסר פשר.

אנשי ימין חושבים שצריך להמשיך את המלחמה, משום שהיא נכשלה ותקעו לה סכין בגב (“התקשורת”, “ההנהגה”, “התבוסנים” וכו’). אבל מה בדיוק אמרו תומכי המלחמה מ”שמאל”? שצודק להרוס את לבנון? לא, למען ההגינות לא אמרו שצריך להרוס את לבנון, אם גם לא היו נגד זה. אבל צריך לפרק את חזבאללה מנשקו, את זה הם בפירוש אמרו. ואם זו אכן היתה המטרה, מדוע לא לדרוש זאת גם עכשיו? כלומר: האם יש להמשיך במלחמה, או טוב שהפסיקו אותה? ואם טוב שהפסיקו אותה, מדוע לא דרשו להפסיק אותה מיד כשהחלה? בקיצור, מי שיקרא שוב את כל המאמרים של תומכי המלחמה מ”שמאל”, לא ימצא בהם שום פשר, משום שהרציונאל שלהם התבסס על כך שהצבא הוא-הוא הפשר, ואם הצבא עושה מלחמה צריך לתמוך בה, וכשהצבא מפסיק את המלחמה יש לתמוך ב”שלום”. שם המשחק הוא “המפקד אמר”.

אין לצה”ל אסטרטגיה. בשביל אסטרטגיה צריך ניתוח פוליטי. טקטיקה איננה הופכת לאסטרטגיה רק משום שסדר הגודל של הכוח מגיע לעוצבות ולאוגדות. בהעדר אסטרטגיה, הידרדרה הטקטיקה של צה”ל לתכסיס אחד מרכזי, “מבצע מתגלגל”: המטרה נולדת עם הפעולה, והפעולה עצמה תצליח רק אם מתישהו ימציאו לה מטרה. אין כמו ההרג היומי בעזה, כדי להדגים את האמת הזאת. שום “התפנות” לא ייצרה את ירי הקסאמים. צה”ל נהג ברצועה גם קודם כשלו, טבח בפלסטינים, עצר, עינה, הרס מטעים, ולא ידע איך לעצור את הקסאמים שבאו בתגובה. כל הרג שביצעו מסתערבים

1 כדאי לזכור כי הקונסנזוס החדש הזה התגבש בתחומיה של האליטה הכלכלית, ושגורם חשוב היה הקמת “קדימה”, ואחד הגורמים המרכזיים להקמת “קדימה” היה האפשרות להיפטר, לכאורה, מהמזרחים במסדרונות השלטון. ככה הפכו את אולמרט, סוחר גדל”ן, למנהיג, כאילו יש הבדל גדול בינו לבין ביבי.

הוצג כתשובה לירי הקסאמים או לטרור. כל הפצצה היום מוצגת כתשובה לירי קסאמים. הירי נפסק? לא. אז נפציץ שוב. גלעד שליט נחטף? למה ש"ניכנע לדרישות החוטפים", אפילו אם הגיבו על חטיפת שני פלסטינים בשבוע לפני חטיפתו של שליט? מוטב "לגלגל מבצע", ומתישהו, אם בכלל, יחזור גלעד שליט, אבל לא כליכך חשוב אם יחזור. זה חלק מה"מחיר", כמו פיגועי התגובה על החיסולים.²

אין שום מטרה מבצעית להרג היומי בעזה. נכון, יכול להיות שהכוונה הכללית היא להביא להגירת האליטה, להשמיד כל תשתית פוליטית של חיים לאומיים, להפוך את הרצועה לאזור אסון, שרק ארגוני סעד עולמיים יוכלו לסייע לו באמצעות ישראל. אבל מהבחינה המוצהרת, זו המגייסת תמיכה של דעת קהל, אין מטרה ל"מבצע המתגלגל" בעזה. דעת הקהל מאמינה שלא מזיק להרוג ערבים, אם גם לא יועיל (זה בעצם העולם המוסרי המתהווה בשנים הללו בישראל). והצבא עצמו לומד "לנצח" גברים רבים, אמהות, "כלי רכב בדרכס לירי קסאם". אחר כך, כשהחיילים נוסעים בהמוניהם להילחם בצפון, אפילו נגד ארגון גרילה קטן יחסית, הם מתקשים "לבצע משימה", כי יש הברל בין הרג של נצורים חסרי נשק בעזה לבין מלחמה בארגון גרילה קל תנועה בלבנון.

"כל הכבוד לצה"ל"

היו עמים שפיתחו סנטימנטים אנטי-מלחמתיים ואנטי-צבאיים דווקא משום ששבעו מלחמות. היו עמים שפיתחו חשדנות כלפי הגנרלים שלהם, דווקא משום שאלה הסתדרו לא רע מתבוסה לתבוסה. אצלנו מביאים את הגאונים הללו כדי ליעץ כמומחים, בעיקר בטלוויזיה. נכון, חלק מהם יודעים לנהל קרבות אוויר מול טייסים סובייטים, ואומרים שזה מסובך מאוד, כי חיל האוויר של ברית המועצות הוא חזק ביותר. חלק מהם הלכו למסע ניווט מסובך במדבר כדי להגיע עד עיראק ושם לחסל סוללות שיגור באזור H. אומרים שזה מסובך. חלק מהם פיקדו על פלוגות טנקים כדי להכריע את הצבא המצרי בסיני בקרבות שריון בשריון. אבל באמת שלא ברור מה קישקשו בטלוויזיה אלופי המילואים במלחמה האחרונה. האם צה"ל ניצח כבר פעם בלבנון? האם לא הם ממש הובסו שם? אנחנו הולכים עם הילד לרופא עיניים כשיש לו דלקות עיניים ונוסעים עם המכונית לחשמלאי רכב כשיש בעיות חשמל, אבל מחליפים את המומחים כשמשוהו לא מסתדר. הדלקת של הילד לא עברה, המכונית לא בסדר. לא כך בענייני האלופים. הם מומחים מתוקף ההילה, וההילה הזאת היא הרבה מעבר לבחירה לא מוצלחת של מפיקי תוכניות בטלוויזיה. עולמנו הפוליטי בנוי מאנשי צבא שמומחיותם מפוקפקת בריוק בנושאים שבהם הם אמורים לעסוק.

2 וראו לצורך דיון מפורט יותר את מסתה של אלינה קורן על הגיטואיזציה של הפלסטינים במטעם 5.

אלוף יוסי פלד הציע בתחילת המלחמה בטלוויזיה, כמומחה: "קודם כל להרוג כמה שיותר חזבאללות". הוא לא הגאון היחיד שפיטפט ככה. את זה צריך לזכור: האנשים הללו, שהגרילה הלכנונית גירשה מלבנון בכושפת פנים, כמצביאים, כאנשים שמקצועם היה לשפר את מצבנו הביטחוני, האנשים הללו לא רק שלא נעשו צנועים יותר, אלא שהיו לדוברי הארנות הישראלית, תאבי נקם המחכים לשעת כושר כדי להיפרע ממי שגברו עליהם בתחום ה"מומחיות". וכל זה לא היה נורא כל-כך, אלמלא שלחו גם היום אחרים למות בעוד הם עצמם יושבים באולפן הטלוויזיה הממוזג.

הסבל הישראלי – טרור, מלחמות, משברים – תורגם תמיד לאופוריה תקשורתית בעזרת "הצלחה של צה"ל" לגמול לאויב. כואב לנו? בכקשה, להם יכאב יותר. זו תרבות הנקם שהאליטה הצבאית הזינה בו את העם משך שנים. זה משמעו של "השיח הביטחוני" שלנו. די להיזכר בתגובות לפיגועים באינתיפאדה השנייה. אף אחד מצורבי התודעה לא באמת חשב שההרג בפלסטינים, המצור, הרעב, הפחד, ימנעו את הפיגועים הבאים. להפך, הם ידעו שאחרי כל הרג יבוא הפיגוע הנגדי. ובכל זאת, המכות הצורבות הוצגו כ"גמול" על מה ש"הם עשו לנו". המוות ההמוני הזה של הערבים – הסבל, הדם הנשפך, הלוויות שלהם – הוצג תמיד כתכלית, כ"מוסרי", כחלק מ"הצדק" שלנו.

אבל ההתניה הזאת הרבה יותר ותיקה. ההתעללות בפלסטינים באינתיפאדה השנייה היא חלק משנות הירידה של צה"ל, החזרה הכללית לקראת חרפת לבנון השנייה. מפקדי הצבא גדלו בצל המלחמות האמיתיות וכל מה שנשאר להם זה להכות בשכונות עוני, לפשוט על עיירות מפוחדות בלילה, להבהיל ילדים, להרוג בני אדם לעיני משפחותיהם, באמצעי לחימה של המאה העשרים ואחת. אבל ההתניה הישראלית נבנתה זמן רב לפני כן. במשך שנים אמורים היו כל מבצעי הראווה של צה"ל להיות המזון הרוחני של עם ישראל. אז מתחילה אורגיה של התרגשות השרדים, הפרשנים, המנחים בטלוויזיה. כולם רועדים מהתפעלות. דוגמה מאוחרת: כאשר פעל כוח צה"ל בזמן המלחמה האחרונה בבעלבכ, בלילה שבין ה-1 באוגוסט ל-2 באוגוסט, דיווח הכתב הנרגש ב-Ynet (דיווחים דומים הופיעו בכל אמצעי התקשורת):

"לוחמי קומנדו פשוט על בעלבכ ושכו בשלום", בישרו הבוקר הכותרות. קצר, פשוט ומעומעם, כמעט לקוני. מאחורי הכותרת הזאת מסתתרות שנים של איסוף מודיעיני, הכנה מבצעית ואימונים מפרכים, שברגע האמת חוברים יחד לביצוע מושלם – או לכישלון קולוסאלי.

שימו לב לתיאור הגשמתו של ייעוד: "שנים של איסוף מודיעיני, הכנה מבצעית ואימונים מפרכים", אבל הגרפומניה הפורנוגרפית הזאת איננה רק מעשה ידיו של הכתב הזה. לכל אורך שנותינו היו לנו כתבנים כאלה, כוכבי שביט, למן אורי דן ועד אחרון הכוכבים בימינו. ועכשיו מראיין הכתב את אלוף עוזי דיין. שבועיים בתוך המלחמה,

העם במבוכה, אפילו בפרט, טילים מתעופפים, אזרחים וחיילים נהרגים, איש אינו יודע לאן העסק הולך, לבנון הרוסה, ועוזי דיין, מי שעמד בראש המכללה לביטחון לאומי, מופיע עם מנת הסם לעם השרוי בקריז:

"מבצע מיוחד דורש תכנון מאוד קפדני, יחידות עם רמת ביצוע שנרכשת באימונים ובמבצעים במשך זמן רב", הוא אומר בשיחה עם Ynet. "אי אפשר לעשות את זה בלי כוחות מאומנים ומתאימים. כשכל זה מחובר ליעד חשוב מבחינה מערכתית, סיכויי ההצלחה גבוהים. הסיכון הוא כמוכר בהסתככות בשטח, כזו שעלולה למנוע את האפשרות לחזור הביתה בשלום. אך מניסיוני האישי, אתה מרגיש יותר בטוח לברר בלילה, 80 ק"מ מאחורי הקו, מאשר מחומש בקו הלחימה."

זה יפה מאוד לגרל דורות על חסמב"ה, אבל הגבבה הזאת היא באמת הפרופיל של הצבא. הנה הסיכום של האלוף המומחה למבצע ה"חשוב" בבעלכב (מי עוד זוכר את האופוריה שהמבצע הזה אמור היה להפיח?):

במלחמה, בניגוד לספורט, העיקר זה לנצח – לא להשתתף. גם כאן מנצחים בהגנה, התקפה מסודרת, עבודה קשה על הריבאונד. אבל הראנק – ההטבעה – יכולה מאוד להוסיף ולתרום, אם היא באה ברגע המתאים. אם ההטבעה נכשלת, הצופים מתרגזים ומתחילות השאלות הקשות. אם היא מצליחה, היא תורמת למוראל. כך בכדורסל, כך גם במבצע המיוחד.

האיש איננו מבריק. אבל לא בכך העניין, אלא בעובדה שבידיים של אנשים כאלה מופקד כוח משחית בקנה מידה של סכנה אזורית, אם לא מעבר לזה. האם היית שולחת את ילדך לידיו של מומחה כזה?

אי-אפשר להסביר את הבהלה הגדולה, אחרי התבוסה במלחמת לבנון השנייה, וגם לא את הדיכאון ואת השתיקה הגדולה, אלמלא ההתמכרות, משך שנים, לכל מיני סיפורים בסגנון זה. כל רדאר שנגנב מהמצרים (לפני מלחמת יום הכיפורים) הפך להיות "הצלחה", ואחר כך, בשנות ההידרדרות של צה"ל, בכל פעם שמסתערבים הרגו צובעי סמאות על הקירות, למד עם שלם להריע גם ל"הצלחות" כאלו: באים באישון לילה חמושים בנשק, חוטפים בני אדם מבתיים. ועם CV כזה רוצים לנצח גרילה? במשך עשרים וארבע השנים האחרונות התכונן הצבא הישראלי למלחמת גוג ומגוג, אבל בפועל ירו הטנקים הענקיים שלו על בתי ספר ועל בבתות, ומטוסי האף-16 שלו הפציצו מסגרות בעזה או בתי ממשל ברמאללה. למה שיצליחו לנסוע בשיירות ארוכות לתוך לבנון ולשוב עם איזה אסטרטגי?

לא מטוב לב או מאהבת השלום נסוגה ישראל מלבנון בתקופת ברק. הכל ידעו אז שאי-אפשר לנצח שם. אף על פי כן הבטיח כל אלוף פיקוד צפון חדש "לקחת יוזמה", "לתת לצנחנים ליוזם", "לא להסתגר", "לא להתבצר", ושאר הבלים שכל מי שקורא

היום את הכתבים והפרשנים מאז יכול להיווכח עד כמה גדולים היו המומחים הללו גם בעת מילוי תפקידם. למשל, אחד הגיבורים ההם, מאותם ימי לבנון, היה עמירם לוין. ב־1997 החליף, כאלוף פיקוד צפון, את יצחק מרדכי. מיד כשנכנס לוין לתפקידו הפך להיות בין היתר "מקורות בפיקוד צפון", והכתבים הצבאיים ששו לבשר לקוראי העיתונים שחסל סדר שכיבה על הבטן. מעכשיו, הבטיחו לנו "מקורות בפיקוד צפון" (עמירם לוין בעצמו, כמובן; כל עורך חדשות ידע זאת), ייקח צה"ל את היוזמה לידיו. עמירם לוין הבטיח להלום, ליזום, להכריע, ללמד לקח, להכאיב, לצרוב, הוא אפילו הדליף לעיתונות באותם ימים כי צה"ל יכשיר גרילה נגדית שתילחם בגרילה הלבנונית. נו? זוכרים איך זה נגמר? אבל הוא, ודומיו, לא שילמו שום מחיר, אפילו לא סמלי, על הכישלונות בלבנון.

האם בדיונים שלהם על לבנון אמר מישהו מהם אי פעם: "בואו נודה על האמת: חטפנו את שיח' עבד וככה גמרנו את רון ארד. אולי נשנה כיוון?" האם אמר פעם מישהו מהם "בואו נשחרר את סמיר קונטאר ואסירים לבנוניים אחרים [או אסירים פלסטיניים], לפני שחזבאללה [או חמאס] יחטוף חיילים ונצטרך להתעסק בשחרורם?" האם אין זה חלק ממקצוע הביטחון להעניק לנו ביטחון ולא להיות "יותר חזקים"? האם מישהו מהם אמר פעם בדיונים שלהם: "איך מורידים את רמת המתח בגבול?" אבל זה לא המקצוע שלהם. בכך בדיוק העניין. עם מה נשארנו? עם פוליטיקאים שמצייתים לצבא, כי מדיניות הביטחון היא איך להיות יותר חזקים.

על הצדק

בני אדם מסוגלים לדמות לעצמם סבל של זולתם ככבי אמהות, יבבות אב, זעקות פחד של עוללים אשר בתיהם נהרסים מאש ארטילרית או מאש מטוסים; בני אדם יכולים לדמות לעצמם את הריצה המבוהלת לבית חולים עם ילד מדמם בזרועות השכן המבועת, אחרי שגיבוריו של דן חלוץ פגעו בו מרחוק, בניקיון, בסטריליות, עם משקפי שמש מסוגננים, עם חולצה מעומלנת ויציאה לבילוי בקבוצה גדולה וסימפטית, כיאה למי שבקרב ייסעו לסקי, ובינתיים הורגים קצת במזרח הערבי. בני אדם אינם רעים כל עוד יש להם יכולת להזדהות עם כאב זולתם. בני אדם יכולים לתאר לעצמם את המוות היומיומי בעזה כגזר דין נגד המוני בני אדם, אשר אין להם שום סיכוי לחיים של ממש בדורות הבאים, אלא כתושבי גטו ענק. נגזר על הגטו הזה, למען הרעיון הציוני, לחיות לא כבני אדם.

אבל הכוח המדמה נשחק בהרבה צורות. אחת מהן, זו שהאינטליגנציה ה"שמאלית" עוסקה בו, קשורה בהצדקה. אם יש לישראל הצדקה למלחמה, נעלמות הטענות על הסבל

הנורא לאוכלוסייה המותקפת. הניחו לחוק הבינלאומי. ישראל אף פעם לא כיבדה את החוק הבינלאומי, לבטח לא במה שקשור בריבונות הלכנונית. אפילו ההכרה העמוקה, האנושית, שאסור לגרום סבל נורא, מתכסה בטענה לפיה "יש הצדקה". זה בדיוק תפקיד "אנשי הרוח": להביא צדק, כלומר להצדיק. זה לא קורה רק אצלנו. די לקרוא את מאמרו של אבי לובין בגיליון זה, כדי לראות עד כמה שאול הסגנון של ההצדקה מהשיח הרווח במערב. נאט"ו הפציץ את יוגוסלביה והרג חמשת אלפים אזרחים סרבים בהפצצות הללו? נו, זה משום שמילושביץ' ומשטרו היו רעים. סדאם חוסיין היה עריץ? על כן מותר לארצות הברית לשפוך נהרות של דם ברחבי עיראק. זה ההיגיון הניצב מאחורי המושג המשפטי החדש, יחסית, כלומר מאז 1991, "נוק היקפי" (collateral damage), המאפשר בעיקר לאמריקאים להטיל טרור מזוויע על אוכלוסיות שלמות, בשם המלחמה בטרור, כמובן, בשם הצדק.

העניין הזה חשוב מכדי להשאירו לראיונות הגרוטסקיים של סופרי ישראל בעיתונות הגרמנית, שם די לומר שהחזבללה "לא צודק", ושחמאס "עוד יותר לא צודק", בשביל להניח שהרס עזה או לבנון הוא מוסרי. בתחומי ההיגיון הזה מותר גם להרוג אלף לבנונים משום שה"צדק" עומד לצדו של הצד ההורג.

במה טוב ההיגיון הזה של הצדק מההיגיון הטורריסטי ה"פשוט", לפיו כל מי שנוסע באוטובוס ישראלי הוא בן מוות? ההיגיון הזה הרבה יותר גרוע, משום שהוא נעשה בידי מדינה, שיש לה מערכת חלופית לטרור הזה, אותו היא מייעדת לבעלי הפריבילגיות: אלה שלא ימותו מידיה, אלא שישבו בבית סוהר רק אחרי שיישפטו בידי מערכת משפטית של ממש; אלה הנוסעים בכבישים, לומדים בבתי ספר, ואינם נתונים לעוצר ולמשטר צבאי שרירותי במשך ארבעה עשורים. ההיגיון הטרור של המדינה אינו מיוחד רק למלחמה, או לפעילות ביטחון שוטפת. ההיגיון הטורריסטי של המדינה מצוי בדיוק במקום שבו "אין לנו כוח להיות נחמדים כל הזמן" כי אנחנו אנשי בסדר ואנחנו סומכים על הצבא.

המלחמה הבאה

סומכים על הצבא, אבל האם פצצה אטומית בידיה של איראן מסוכנת יותר מפצצה אטומית בידיה של ישראל? אחרי הכל, רק מדינה אחת במזרח התיכון התנהגה עד כה כמטורפת גמורה, ויצאה להרוס ארץ שכנה כגמול על חטיפת שניים מחייליה. כמה רחוקים היו חלוץ ואנשיו משימוש בפגזים גרעיניים כ"גמול צודק" על הכישלון בכנת ג'ביל? כמה רחוקים אנשי הבסדר גמור מאדישות גם לאפשרות כזאת? גם הלבנונים, גם הישראלים, ידעו כי מן המלחמה הזאת נשקפת כבר המלחמה

הבאה בין ארצות הברית לאיראן. יש בממשל האמריקאי ויכוח אם לצאת למלחמה הזאת או לא. כלל לא ברור אם הזוועה אותה הביאו האמריקאים על עיראק תסתיים דווקא בנסיגה. האם האמריקאים ינסו לנהוג באיראן כמו ישראל בלבנון? ומי ישלם אז את המחיר? האמריקאים או אנחנו? תארו לכם שארצות הברית מפוררת את סוריה כשם שפוררה את עיראק. זרקאווי או נציג שלו בגבול הצפוני זה טוב או רע לישראל? אני רק מנחש: געגועים גדולים יעלו אפילו בחזות אלופינו לימי אסד, חזבאללה ונצראללה. האם ארצות הברית מרוצה מהביצועים של ישראל? הלוואי שאיננה מרוצה. הלוואי שתחליט כי ישראל איננה נכס אסטרטגי. ההיסטוריה של ההידרדרות הישראלית מתחילה מהמקום שבו הצליחו ראשי הצבא וצמרת הביטחון לשכנע את האמריקאים שאנחנו נכס אסטרטגי מלא. אז הפכו האינטרסים של ישראל למשולבים במשחק הכוחות האמריקאי לשליטה בעולם גם באמצעות המלחמה של הישראלים.

ניסו לנגח את השמאל שהתנגד למלחמה מיומה הראשון. כמה מהתועמלנים ניסו את הכינוי "שמאל אוטומטי". הסיכוי היחיד שלנו למנוע את המלחמות הבאות הוא להגדיל את מספר הלא־מאמינים בכוונות של צה"ל, לא רק בכשירות שלו; להגדיל את מספר היודעים: אנחנו בצד האחר. מעטים מדי עומדים במבחן ההתנגדות למלחמה, כשהיא פורצת. מעטים מדי עומדים בריגוש המוכתב מלמעלה בחדשות, באווירה הכללית, בהתגייסות עורכי העיתונים "להיות בעד". הרבה כוח נפשי צריך כדי להיות נגד. אינך צריך לקבור את בנך כדי להבין שהצבא מסוכן לחייו, לחיינו.

23.10.2006

נועם שדות

לבד מול כל העולם

שוב לְבַד
 בְּרִשּׁוֹת עֲצָמִי
 נוֹעַם מוֹל כָּל הָעוֹלָם
 בְּלִי תוֹמָה מִבְּחוּץ
 (תוֹמָה מְדַמָּה, גַּם הוּא
 טוֹב, גַּם זֶה אֵין)
 נִשְׁאַרְתִּי לְבַד
 לְפָחוֹת עֲבָשׁוֹ אֲנִי יוֹדֵעַ
 מִי אֲתִי וּמִי נִגְדִי
 הַמַּצֵּב בְּרוּר
 אֵין יוֹתֵר צָרָה בְּנַחוּשִׁים
 אֲנִי לְבַד
 וְהֵם נִגְדִי

אונסים אותו שוב

עָרַן בָּא לְתַקֵּף אוֹתִי בְּלִילָה
 שׁוֹב רוֹצֵה סָקֵס
 הַזֵּין עוֹמֵד וּמִתְנַוֵּד
 מִבְּקֶשׁ מְצִיבָה
 וְאֲנִי לֹא רוֹצֵה
 הוּא דוֹחֵף אֶת הַזֵּין שְׁלוֹ לְעִבְרִי
 מְנַסֶּה הַפְּעֵם בְּכוּחַ
 אֲנִי צוֹעֵק לְעוֹרָה
 שִׁיִּצְיִלוּ אוֹתִי מֵהַסּוּטָה

אִישׁ לֹא שׁוֹמֵעַ
 מִתּוֹךְ הַמְּכַנְסִים הוּא גָדוֹל
 נִכְנָס לִי לְאֵט לְתוֹךְ הַפֶּה
 בְּכוֹחַ
 וְאֲנִי נוֹשֵׁף אוֹתוֹ
 יוֹרֵק אוֹתוֹ
 הוֹמוֹ שְׂכֻזָּה

משורר תל אביבי

מְשׁוֹרֵר אַחַד מִתֵּל אֲבִיב
 בְּנִרְאָה הוֹמוֹ
 מְפַנֵּק הֵיטֵב
 רָאָה שִׁירִים שְׁלִי
 רָאָה בְּרִידוֹת
 רָאָה מְשַׁגֵּעַ
 רָאָה דְּבָרִים זָרִים
 זָרִים לוֹ מְאוֹד
 וְדַחָה
 הָרֹאשׁ שְׁלוֹ דַּחָה זֹאת מִיָּד
 הוּא לֹא בְּנוֹי לְדְבָרִים כְּאֵלוֹ
 זֶה לֹא הַחַיִּים שְׁלוֹ
 הוּא חַי אַחֲרַת
 הוּא – בֵּית קֶפֶה
 פְּאֵבִים
 בְּלוּיִים
 מָה זֶה מְשַׁגְּעִים?
 הוּא לֹא רָאָה דְבַר כְּזֶה מֵעוֹלָם
 זֶה דוֹחָה אוֹתוֹ
 מִלָּא אִם הֵייתִי כּוֹתֵב הוֹמוֹ
 זֶה מְקַבֵּל
 אֶבֶל מְשַׁגֵּעַ
 זֶה לֹא מְקַבֵּל בֵּתֵל אֲבִיב

עורך כתב עת מבוסס

שְׁאַלְתִּי כְּדֵי לְהַפְגֵּעַ
כְּדֵי לְחַטֹּף בְּרֹאשׁ
הָרִי בְּרוּר שֶׁהוּא לֹא יִכְנִים שִׁיר שְׁלִי לְחוּבַרְת
אֲזוּ בְּשִׁבִיל מָה שְׁאַלְתִּי
שִׁיגִידוּ לִי בְּמִפְרָשׁ
וְאַחַר כֵּן מָה
פְּגִיעָה
וּכְאֵב לֵב
וְחֶסֶר יְכֻלֶת לְחֹזֵר לְעֲצָמֵי לְאִיזוֹ תְּקוּפָה
אֲזוּ בְּשִׁבִיל מָה שְׁאַלְתִּי
עֲדִיף בְּאַמֶּת לֹא לְשֶׁאֵל אֲנָשִׁים שׁוֹם שְׁאֵלָה

אֲנִי בְּטוֹחַ גַּם שֶׁהוּא לֹא יַעֲנֶה
אֲנִי אַחֲכָה כָּל הַיּוֹם וְלִשְׂוֹא
אֲנִי מִמֶּשׁ בְּרֹאשׁ שְׁלֹו
יְלֵד קִטְזוֹ מְחִיפָה
הוּא עָסוּק
יֵשׁ לוֹ עֲנִינִים אַחֲרֵים
וְאֲנִי מִפְרִיעַ

אֲנִי יְכוּל לְתַאֵר אֶת הַבַּיִת שְׁלֹו בְּדַמְיוֹנִי
בַּיִת רַב קוֹמוֹת
מִפְלָסִי
לֹא חֶסֶר שֵׁם מְקוֹם
צְבוּעַ לְבָן
לְפָחוֹת חֲמֹשֶׁה חֲדָרִים
דִּשָׂא יֶרֶק
פְּסֻנְתֵר
מְדֻרְגוֹת
2 מְכוּנִיּוֹת
אַחַת לוֹ, אַחַת לְאַשְׁתּוֹ
חֲדָר מוּגָן

לְפָחוֹת שְׁלוֹשָׁה חֲדָרֵי שְׂרוּתִים –
 זֶה חָשׁוּב
 מִזְגָּן
 שְׁלוֹשׁ טֵלֵוִיזִיּוֹת
 תְּמוּנֹת
 תְּכַשִּׁיטִים
 עֶשֶׂר בְּכָל מְקוֹם
 רַק הַגֵּר חָסֵר בְּשַׁעַר

שתי זונות שירה

שְׁתֵּי זוֹנוֹת זְקֵנוֹת
 מְסֻתוֹכְבוֹת לִי בַחֲלוּם
 הֲלוֹא הֵן הַמְלִישִׁינּוֹת
 רוֹצוֹת לְהַפִּיל אוֹתִי –
 יְלָד מְסֻכָּן שְׂרוּצָה לְכַתֵּב שִׁירָה
 רַק כְּדֵי לְקַדֵּם אֶת עֲצָמוֹן
 זוֹנוֹת שִׁירָה זְקֵנוֹת
 שְׁלֵא שְׁוֹת כְּלוּם
 צְפֻצוּף שִׁירָתוֹן
 בְּקוֹשֵׁי מַגִּיעַ לְאַזְנוֹי אִישׁ

מבטיק לכעוס

כִּתְבֹּתִי שִׁיר עַל מְשׁוֹרֵר שְׂאֲנִי לֹא סוֹבֵל אוֹתוֹ
 וּמְחַקְתִּי
 לְמָה ?
 כִּי פִּחְדִּיתִי מִמָּנוֹן
 הוּא נִרְאֶה לִי קִצְתַּת חוֹלָה רוּחַ
 וְאַכְזָר
 וְהוּא יְכוּל לְפַגֵּעַ בִּי בְּכָל מִינֵי דְרָכִים
 וּמָה אֲנִי צָרִיד לְהִסְתַּבֵּר
 חָסֵר לִי בְּעִיּוֹת בַּחַיִּים
 אֲזוּ מְחַקְתִּי

אֶפְלוּ לֹא הִשְׁאֲרֵתִי לִי עֵתָק
שִׁיְהִיָּה לֹו לְבְרִיאוֹת
שִׁימְשִׁיף בְּחַיִּים

נכה שמצליח יותר מבריאים

הַשְּׁנֵאָה נִזְרִית מְעִינִיהֶם
כָּל כֶּף בְּרוּרָה
כָּל כֶּף נוֹקֶבֶת
כָּל כֶּף מְמַקְדֶּת
”אַתָּה”, הֵם אוֹמְרִים
אַתָּה – הַמְּקוֹר לְכָל צְרוּתֵינוּ
לְמָה אַתָּה מַצְלִיחַ בְּשִׁירָה ?
אִיךָ זֶה יִתְכּוֹן
הֲרִי אַתָּה רַק אֵינְנוּ לִיד דְּפוּק
אַנְחָנוּ לֹא מְבִינִים
לֹא רוֹצִים לְהַבִּין
רוֹצִים לְדַפֵּק אוֹתָךְ
וְהַכִּי גְרוּעַ שְׁלֹא מַצְלִיחִים
הוּא עוֹמֵד בְּכָל הָעֲנוּיִים
לֹא נִשְׁכָּר
אִיךָ זֶה יִתְכּוֹן, מִשְׁתַּגְּעִים הָאֲנָשִׁים וְלֹא מְבִינִים
כִּנְרָאָה עֲשׂוּי מְבַרְזֵל הָאִישׁ

מתבלבל בגלל הערה של ילד

זֶה שְׁקִית זָבֵל
שׂוֹאֵל הַיֶּלֶד הָעֲרָבִי הַקָּטָן
וּמְעַרְעֵר אֶת שְׁלוֹתֵי הַנַּפְשִׁית
לְאַחַר שְׁסַחֲבֵתִי לְאִשָּׁה שְׂאֵתִי
מִשָּׁף כָּל הַדְּרָף
שְׁקִית עִם עוֹף
לְתֵת לְכָלֵּים הַדְּפוּקִים שְׁלָה
וּפְתָאוּם זֶה הַתְּחִיל לְטַפְטֵף

וְהִיא כָּל הַדָּרֶךְ נִסְתָּה לְהַגִּיד לִי כַּמָּה אֲנִי דָפוּק וְלֹא יָכוֹל לְסַחֵב שְׁקִית
 וְנִסִּיתִי לְהִרְאוֹת לָהּ כַּמָּה אֲנִי גָבוּר
 וְסָחַבְתִּי בְּאִמְץ אֶת הַשְּׁקִית
 וְהֵאֵמַת זֶה לֹא הָיָה כְּבֹד כָּל כֶּד
 וּפְתָאוּם נִהְיָה חוֹר
 וְאִז הִילֵד הָיָה שְׂאוֹמֵר שֶׁהַכֹּל מִטְפָּטָף
 וְהִיא, הָאִשָּׁה הַמְּחַרְבֶּנֶת מִצָּאָה נִקְדַּת תְּרַפָּה לְהַגִּיד:
 הִנֵּה אֶתָּה לֹא יוֹדֵעַ לְסַחֵב אֶת הַשְּׁקִית
 וְנֶאֱלָצְתִּי לוֹתֵר
 עַל הַשְּׁקִית
 וְעַל גְּבֻרֹתַי הַפְּגוּעָה
 וְהַכֹּל בְּגִלְל חוֹר אֶחָד שְׁטַפְטָף

מעין איתן

כעס

זה סיפור שנכתב כדי לכעוס.

אבל אולי כעס הוא התפוצצות זעירה במרכז הגוף, מתחת לטבור, במקום העמוק ביותר של הבטן, בסבך הקיבה, ואולי למטה יותר, בעקב כף הרגל, במפרקי הידיים, מאחורי עצמות הבריה, בתעלות הזעירות שחוצבים הוורידים, בשריר אחד שכמה שלא אשתדל תמיד יישאר מתוח.

תיאור של הגוף שלי אחרי מקלחת: יש שביל דק של מים שנוזל מהשכמה השמאלית אל הגב. מעל הברך יש צלקת מנפילה. הייתי בת תשע. אני לובשת מהר את הבגדים כי כל מה שבאמצע מפחיד אותי אבל בכל זאת מסתכלת: זו יד, זו רגל, אלה שדיים. אני יודעת לעשות תרגילים ומתיחות ואני יכולה לגעת באף עם הלשון, לכופף את הראש אל הברכיים (זו יד, זו רגל, אלה שדיים). אבל אני לא יכולה לנשום אחרי השעה הזאת בכל לילה כי הריאות מסרבות להתמלא לי.

אילו נהוג היה עדיין לכתוב מכתבים, הייתי שולחת רחוק: "אדון/גברת יקר/ה: האם גם אתם שמתם לב שהפעם השנה ארכה יותר מתמיד? אני זקוקה לכסף. אם לא אמצא משהו בקרוב אני עלולה למות."

דברים שראיתי בעיר אבל לא אספתי: מפתחות חלודים, מהסוג שאפילו גנבים לא ירימו; שטר של עשרים; עטיפה ריקה של קונדום; כתם אדום, דם, או צבע; כובע מצחייה; שתיים או שלוש שקיות פלסטיק; חתלתול, מיילל; זכוב שנדבק לקור עכביש באחד הרחובות; רוח רפאים של ילדה בורחת.

אני עלולה למות אם לא אמצא משהו. אבל כמו אל קורי עכביש נדבקים אלי רק מראות ישנים ושום דבר לא חדש. לפעמים אני מאמינה שכעס הוא התפוצצות אדירה בתוך

הגוף והגוף שלי עשוי מפלדה ולכן לעולם לא אכעס. אני מפחדת למות כמו שלא פחדתי מעולם. אם אתם יכולים בבקשה תבואו להציל אותי.

אני חושבת מה הילדה כבר יודעת. בין שיחים מלוכלכים זרוק הסכין הקטן שאתו ניסתה להגיע אל הלב. מה היא יודעת? ללב ארבעה חדרים, מחיצות, דברים שלומדים בכיתות הראשונות של בית הספר. אבל בין החדרים פרוצות הדלתות וצללים כהים עוברים זה אחר זה מתחת לעפעפיים. הדברים שאני רוצה לספר על הילדה הם אמת, אבל אף אחד לא מאמין לי.

מה שהוא לא אמר לה בזמן שהרוק שלו נזל לתוכה זה שלא יהיה שיעור לדברים האלה. ששמה חרשה לא מפצה על אוברן הגוף. שצלקות סכין שנזרק לשיחים לא יוכלו לדבר במקומה לעולם. שפעירת השפתיים ובליעת הרוק יהיו קשים מנשוא. שקול לא יצא משם.

הדברים שאני רוצה לספר הם אמת. מה שאני כותבת באמת קרה. לפעמים אין ברירה אלא לכתוב מעט ובשורות קצרות, לא כתבתי יותר מחמישה עמודים במחשב (רווח כפול, ישור דו־צדי) בשנה הזאת. המלים, כשהן באות, מוצאות דרך שקטה. צעקות לא נשמעות בנייר. לא דם פורץ, רק אות אחר אות במאמץ להסדר. להיקרא במשפט. מה שהוא לא אמר זה שלא יהיה אפשר לספר את הסיפור הזה.

אני מסתכלת בתצלומים: כשהייתי ילדה הייתי יפה, אבל אף אחד לא סיפר לי. רק אחר כך, בגן רחוק שכבר לא היו בו ילדים, מישהו אמר, אז את אשה, ותוריד את החולצה שלך. אז בגלל שאף אחד אף פעם לא אמר אני הורדתי. ובגלל זה גם העור שלי היה שקוף והנשמה כלייך צרה.

בשעה הזאת הלא מאוחרת המשפטים שלי הולכים ונהיים קצרים. וכולם כבר כתבו לפני.

ממה הילדה בורחת? אני חושבת שרודפים אחריה. אם רק הייתם יכולים להציל אותה. מה הייתם עושים? הייתם מלבישים אותה בחזרה. גרביים תחתונים מכנסיים חזייה חולצה. קושרים את שרוכי הנעליים כי היא תצטרך עכשיו לרוץ לבר. ביד מניחים משחת שיניים ומברשת, לשטוף את טעמו הנורא של התות. אחר כך הייתם פותחים למענה את הדלת, כלייך רוה, ומכים מכה קטנה בגב, מהר, רוצי. אל תוך החורשה,

איפה שנגמר הכביש. אולי רחוק יותר אל הים. הייתם מכים במחבט בראשו של הגבר השוכב על כרסו בחדר, וליתר ביטחון גם באיבר המין. הייתם, אולי, משאירים פתק: "כעס הוא התפוצצות זעירה במרכז הגוף, מתחת לטבור, במקום העמוק ביותר של הבטן, בסבך הקיבה, למטה יותר, בעקב כף הרגל, במפרקי הידיים, מאחורי עצמות הבריח, בתעלות הזעירות שחוצבים הוורידים, בשריר אחד שכמה שלא תשתרל לעולם יישאר מתוח. הִיָּה דרוך."

במחצית הדרך (אני מדמיינת) היא כורעת ומקיא. גם לקיא יש טעם איום של תות. היא מקללת: זונה בת זונה בת זונה. מה כבר קרה, מישוהו יגיד, את שכבת אתו. לקיא שלה, גם כשכבר לא נותר דבר להוציא, עדיין יש טעם נורא של תות. ממה זה, היא לא זוכרת. משחקה? שפתון? מה הוא מרח עליה, אתם לא ברקתם. מה הוא מרח על עצמו. עכשיו פס ארוך של רוק נוזל מפיה אל הארמה. אחר כך היא נופלת. אבל מה כבר קרה, יגיד מישוהו, אף אחד לא פגע בך.

יש מלים עם טעם מוזר. תות אני כבר לא יכולה לאכול. בצד שמאל של הלסת תמיד כואב לי. הבטן נהייתה אחרת, הטבור מלוכלך. כשאהיה זקוקה שוב לכסף אכתוב: אני עלולה למות אם לא תעשו משהו. ואני עלולה למות אם עוד מישוהו ייגע בי.

ובאמת מה זה משנה לאיזה חור הוא דחף את הזין שלו. הזין שלו, אגב, היא זוכרת, היה עקום. נטייה גדולה ימינה. אולי בעיניו זה היה יפה. הטעם של תות, היא נזכרת מאוחר יותר, זה מהזין שלו. אבל נדמה לך שכבר אסור לכתוב זין בסיפורים. ועל כל פנים סיפור זה לא יהיה.

זה לא יהיה סיפור כי איברתי את הכישרון לשלמות. וכי סופרים צריכים לגלות לך את האמת. והאמת היא שאני לא ברחתי. האמת היא שנשארתי לשכב שם מתחתיו עד שכאב לי הגוף וכאבה לי הבטן. ומה שמתחת לבטן. האמת היא שאחר כך ניסיתי לשטוף בסבון את התות אבל זה כבר לא נמחה יותר אף פעם. האמת היא שהוא דחף בי משהו שלא יכולתי לראות והכאיב לי. האמת היא שלגוף יש חוקים משלו, האמת היא שגמרתי.

חוק מספר אחת: כשאת נכנסת למכונית של זר כנראה כבר לא תוכלי לצאת.

מה שכחתי? כבר שכחתי מתי זה התחיל. מי היה הראשון. איפה. אולי במכונית בדרך. או בחנות תקליטים על הרצפה. בחדר מלון עם מראות מסביב. מתחת לטלוויזיה נאנחת.

באתר בנייה. ריח של ג'וינטים. אפטרשייב. מבוגר מאבא שלי. בגילו של בחור שאהבתי. נראה כמו עורך דין. כמו אשה. כמו הומו. אוהב את זה מלפנים, מאחורה, מהצד, לא משנה. כל עוד יש לי את מה שצריך.

חוק מספר שתיים: בגוף יש תשעה חורים – עיניים, אוזניים, נחיריים, פה, איבר מין ותחת.

אז בואו ספרו לי מה כתוב בספרי הרפואה. לפסיכיאטרים יש ריח שמגלה שהם היו פעם סטודנטים מאוננים לרפואה. בחדר מסריח הישבנים שלהם נעו מטה ומעלה והתחככו מעל השמיכה. אני לא מחבבת אנשים שאומרים לי מה לעשות. אני לא מחבבת גברים.

אבל הילדה, היא ברחה. אני ישבתי בתוך המכונית בזמן שהוא שילם על החדר עם שם מזויף והסתכלתי עליה רצה. היא כמעט מעדה על תלולית בחורשה. שיחי קוצים נמוכים פגעו בגליה. היא לא ידעה מה יש מלפניה, אני ידעתי שיש שם בתים. מאחוריה עדיין ישבתי בתוך המכונית. אחר כך עשיתי את הדרך הקצרה אל החדר. חשבתי שהילדה מאוד חכמה. יש לה אינסטינקטים טובים. לפעמים אני מצטערת שלא יכולתי להיות היא, עם השיער האדום המתולתל היפה הזה והגופייה הלבנה בלי השדיים. את החזייה שלי אני לא זוכרת אם לבשתי. בבתים מסכיב ישבו לארוחת הצהריים. שכונה עם כסף, אחר כך הוא אמר לי. ביקשתי עוד, אבל הוא הוציא במיוחד מהכספומט ויותר לא היה לו. או שאולי לא הייתי טובה מספיק.

”את הכי טובה שהייתה לי.”

עכשיו זה אני מדבר, זונה. שלוש שנים את מנסה להתחמק מזה ועכשיו די. מלים אחרונות זה תמיד אני שאומר. אז בואי דבר ראשון נשים את זה על השולחן, מה את חושבת, ילדות בנות שבע־עשרה זה מה שעושה לי את זה? כל העניין לא יותר מנחמד. לא יודעות איך לזוז, ברקתי עוד אחת־שתיים אחרייך. כבר לא שילמתי, רק נדמה לך שאני האידיוט שהייתי כשנפגשנו. את באת באיחור כי איזו זונה אחרת לימדה אותך מה עושים. למרות שחוץ מלשכב שם בעצם לא עשית הרבה, הייתי מת לזיין אותך עכשיו, לראות אותך מבוגרת, בטח גם גדלו לך הציצים. חשבת שלא שמת לב איך את מסתירה את עצמך בשיער הזה? ארוך כמו הגיהנום, בחיי שרציתי לתלוש אותה. זונה בת זונה, גם את האיברים רציתי לתלוש לך. בחיי שניסיתי, לתקוע את היד שלי, וזה הכאיב לך, ואני הרגשתי שתכף מתקרבת האורגזמה הכי גדולה של החיים שלי. ואושר

חזק כזה הרחיב לי את הלב ובא לי להחמיא לך, אחת, את הכי טובה שהיתה לי. אבל זה נגמר מהר, זונה. לא יודעת למצוץ ומבקשת ממני כסף. עשית את זה פעם? העניין הוא להחזיק את הכלי שלו בשתי ידיים ולהכניס ולהוציא מהפה, לתת נגיעות קטנות בסיבוב עם הלשון שלך. רק מלכתוב את זה בא לי לגמור עלייך. כי בסך הכל היה שם משהו נקי כזה שעשה לי נעים, והמחשבה שאת לגמרי שלי, אמרנו שעתיים וממש לא עזר כשביקשת ללכת, המחשבה הזאת נתנה לי כוח. בגופייה לבנה בלי ציצים הגעת. נראית לא יותר מחמש־עשרה. משהו רך כזה בגוף, כאילו אף אחד עוד לא דפק אותה. בחיי שהייתי רוצה אותך עוד פעם. עברו שלוש שנים, גדלת, כמה היום את לוקחת? בחורות כמוך זה קלאסי. בחיי שהיה שם משהו, בתוך הראש שלך.

בגיל עשרים־ושתיים אני הולכת לסיים את התואר הראשון שלי. אחר כך מסלול ישיר לדוקטורט, בארצות הברית אולי. משהו שיגרום לי להרגיש חזקה יותר, משהו שיגרום לי לאהוב את עצמי. משהו שיגרום לי לחזור לכאן אחרת. אולי השלג בבוסטון. אולי השלכת בקנדה. אני חושבת שאתפוצץ אם עוד מישהו ייגע בי. אני חושבת שאז באמת אהיה מוכרחה לוותר.

זה סיפור בשביל לכעוס, אבל מה הטעם אם אני היחידה שכוועסת.

ואולי הילדה מעולם לא רצה. אולי היא נשארה במכונית בזמן שהוא שילם בשם מזויף ואחר כך קמה ונכנסה אחריו אל החדר. המבט שלה עוד חיפש לרגע בין העצים הדקים אבל לא היה שם כלום חוץ מכמה שקיות פלסטיק. ואולי היא גם לא היתה ממש ילדה, אני חושבת שהיא כבר היתה בת שבע־עשרה. קשה לזכור אחרי דברים כאלה, ובכל מקרה לא היו נותנים לה יותר מחמש־עשרה. אני חושבת שהיא בכלל לא לבשה חזייה. בכוונה, כדי שאולי הוא יבין מה הוא הולך לעשות ולמי. אבל היתה לו כזאת זקפה שלא היית מצפה מגבר בן ארבעים וחמש. בגיל של אבא שלך. נראה כמו עורך דין, כמו מורה, כמו פושע. קשה להגיד דברים כאלה כשבכל מקרה הם כולם יושבים במכוניות כסופות וצופרים כשאת עוברת ברחוב. כשהוא שכב מעליה (מה הם אומרים, ספרי הרפואה?) היא הרגישה כאילו למות יותר מזה היא לא יכולה. ושלעולם לעולם לעולם לא תוכל להשיב את עצמה לחיים.

אז אני שולחת מכתבים קצרים לקרובי משפחה. "אני זקוקה לכסף." "אם לא תשלחו משהו אתם תתחרטו מאוד." "הדברים שאני יודעת יכולים להעמיד לכם את שערות הגוף." ולעצמי אני כותבת תמיד אותו דבר. כעס הוא התפוצצות קטנה בתוך הגוף. כעס

הוא התפוצצות קטנה בתוך הגוף. יש מעט מאוד דברים שאפשר לעשות נגד זה.

מעט מאוד דברים אפשר לעשות אחרי דבר כזה. צריך לקום וללכת להתרחץ, זה דבר ראשון. למרות שהסבון לא מספיק חזק ושפופרות של משחות שיניים יאזלו לפני שיימחה הסירחון. אחר כך תצטרכי למצוא את התחתונים שלך שנזרקו מתחת לשמיכות, מתחת לסדינים, מתחת למיטה. הוא יסתכל עלייך צועדת עירומה מצד אחד של החדר לצד השני ולא יעזור. את תמצאי ערימת פורנו, את תמצאי שלט של טלוויזיה, את תמצאי את המכנסיים שלך ותלבשי אותם בלי התחתונים. משהו ממך נשאר שם ואת שונאת את זה. משהו ממנו נשאר כך ולא יוצא.

פעם הכרתי אשה שהיתה לה חתולה סיאמית וכשהארוס שלה (אני לא יודעת איך הוא הציע) בא לבקר, היא קפצה כמו רפונזל אל תוך שיחי הקוצים והוא היה צריך לקפוץ אחריה ולהוציא אותה. היא לא התעוורה. הוא, אני לא יודעת. וגם בלילה הזה לא אירדם לפני ארבע.

הילדה יודעת: ללב יש ארבעה חדרים, הרם לא יפסיק לזרום לעולם, ובכל זאת מוקדם בכל בוקר היא מתעוררת. הסכיין? נורק מזמן, אין לי שום כוונה להרים אותו. את מה שאבד בתוך שיחים של קוצים, לא אמצא יותר לעולם. ורק ליטוף אחד (יד אחרת, חמש אצבעות, טבעת כסף דקה) של השיער יוכל, אולי, להחזיר את מה שנלקח לי פעם.

בני זונות, עכשיו אני מחזירה לעצמי אחת אחת את המלים שאתם לקחתם. השאלה המרכזית שבה עוסקים רוב משפטי האונס היא התקיימות יסוד אי-ההסכמה: את שומעת אותי, את רצת, את ברכת, את לא היית שם, לא שם האם האשה הסכימה או לא את היית בבית, אכלת ארוחת ערב, והאם התוקף היה מודע לאי-ההסכמתה. הסעיף ממשיך וישבת בכיסא הילדים הגבוה, ואבא שבר בעדינות בכפית את המעטה העליון של הביצה הרכה, שהונחה בכוס ונראתה קצת כמו המפטי דמפטי וקובע נסיבות מחמירות, שבהתקיימותן יהא העונש שאמר פעם לאליס שהוא היה מציע לה להישאר לנצח בת שבע המרבי חמור יותר:

1. כאשר האונס בוצע בקטינה ופעם ציירת את עצמך יושבת על גדר אבנים במקומו שטרם מלאו לה ששעשרה שנים.
2. כאשר המעשה ובציוור היה לך שר אחד קטן ושך אחד קטן עוד יותר בוצע באיום בנשק חם או קר.

3. כאשר המעשה נעשה תוך גרימת חבלה גופנית ודם שנזל אפילו שהיית מוכנה להתפלל לאלוהים שזה יפסיק או נפשית, או גרם להריון.
4. כאשר המעשה נעשה תוך התעללות באשה ורגל אחת שהתנדדה באוויר לפני המעשה, בזמן המעשה מתלבטת אם מה שטוב זה להישאר בת שבע-עשרה או לאחריה.
5. כאשר המעשה בוצע בנוכחות אחר או אחרים, שחברו יחד עם הנאשם באונס אבל מבינה שמה שטוב הוא תמיד מסוכן, וגם שמה שמסוכן זה לאבד את שיווי המשקל וכמו ביצה שהוצאה מהמקרר בשביל לבשל, לביצוע האונס בידי אחד או אחדים מהם מה שמסוכן זה להתנפץ.

לכתוב על אונס זה דבר אקספרימנטלי. לכו להודיין, אתם שלא רוצים להקשיב לי. היא כותבת: "הדברים שאני יודעת יכולים להעמיד לכם את שערות הגוף. נחשו מה עשיתי כשלא הייתי בבית. נחשו מה עשו בי. לטירוף הוזה יש הקשר. אל תעזו להגיד לי שלא."

אחת אחרי השנייה אני מחזירה לעצמי את המלים שאתם גזלתם. עכשיו נוח לי לשבת בגופייה לבנה ותחתונים ולכתוב. אתם יכולים לדמיין אותי, מישהו בטוח כבר עשה את זה לפניכם. אבל האצבע שתפקידה ללחוץ על הכפתורים של המקלדת שורפת כי כססתי את הציפורן שלה אתמול עד זוב דם. אין שום דבר קל בכתיבה, אפילו שציפיתי. אין שום דבר קל בלהגיד את האמת ולא למחוק.

ורד ריבקיין

חמישה שירים

אני לכם

יכולה להתפזר עד לשך הכל.
 אתפזר בגון פזור בינה ונשם:
 שערות ארכות בכל אבר.
 נערה מושיטה ידה אל ערוותה
 ומוציאת שערך ארקה
 מכדי להיות
 שם. מושכת קלות.
 זו אני.

אתפזר צמחי הזיה על מצח אחי.
 כל נקבוכית של קרבה היא תהום
 של עלפון וארומה שדודה
 אני על מצחה, אח שלא הפרתי,
 שא פניה הלאה לבניה,
 אין הבנה באהבת ילד,
 שפחיותו היא ארנות ההזיה.

אתפזר ישועה על דגיגי היבשת.
 אני היא המנעד הקל בתנועתכם:
 חלקלקות העור משביעה את העור הגס
 בשכנוע מנמק.
 אתם, השארו בעמקות, אל תתנו דעת;
 אני יד חלקלקה שנולדה במחשבה של

יְהִלֹּם. נְשִׁימָתִי מִתְּפַקֶּדֶת לָכֶם,
שִׁמְרוּ אֶת הַדְּעוּת. אֲנִי לָכֶם.

הַסְּבוֹת יוֹדְעוֹת לְחוּשׁ קָרְבָה גַם בְּמַעוֹט רְמָזִים.
כָּל תְּמוּנָה מְאַבְּקֶת וְחִתּוּל מְשַׁפֵּם,
כָּל חֲמֵר אֵלַי גָּבַס.

גַּם אֶתְכֶם, טְרוֹדִים בְּקִטְנוֹת הַסֶּבֶה
שְׁחוּסָה עָלַי בְּטוֹד־גָּב
גַּם אֶתְכֶם אֲשַׁמּוֹר מִדְּעוּת.
זוֹ לָכֶם וְהִיא חֲמֵלֶת זֹהָב.

ברח כבול צוף

רְשׁוּם רְשַׁמְתִּי לְנַעֲלִי:
'אָנָּה תְּרוֹצֵנָה? הַצּוּף יִגִּיעַ בְּזַמְנוֹ.'
עֲנֵה עֲנֵתֵה דְבוֹרַת אֶקְרָאִי:
'לְזַכֵּר הַמְּהִירוֹת יִסְפִּידוּד; הַכְּתִירִי כָּל שְׂרָאוּי בְּזוֹ הַתְּפִיסָה.'
הַפְּרִידִי בֵּין
מֵיָם קוֹלְחִים
וּבְקַבּוּקִים פְּרוּדֵי צֵלִיל

בְּעוֹד אֲנִי קְלוּשָׁה
לְמַרְגְּלוֹת הַחֲטָאִים וְלְמַרְאֲשׁוֹת הַשְּׁגוּר בְּפֶה
תוֹהָה:
דְּאֲגָתִי הִיא דְּאֲגַת חוֹבָה;
הִיא אֲכֹן שֶׁהִפְכּוּ בָּהּ וְהִנִּיחוּהָ פְּרוּצָה
לְפָרְעוֹת הָעֵצִים הַמְּתַרְסְקִים וְהַמְשׁוֹרְרִים הַמְּחַבְּקִים.
לֹא דִיָּה הִיְתָה הַתְּחוּשָׁה. חֲצַפְתִּי סָרְבָה לְהִתְאַזֵּן.
אִם סִימַתְּ בְּמִשׁוֹרֵר, וְדַאי תִּתְחִילִי בְּשִׁירָה
אִם תִּתְחִילִי בְּמַמוּשׁ, מַה תִּהְיֶה לְךָ הָאַחֲרִית?

שָׁכַן, לֹא תִדְעֵי אֶהְבֵּת שִׁירָה שְׁלֹאֲמַת.
 אֲמַנֵּם, לֹא שׁוֹיִתִּי לְשִׁירָה כָּל מִשְׁקַל
 עַל אֶף הַמְכַשׁוּלִים –
 שֶׁבְקִשְׁתִּי הִיָּה, לְהִתְפַּסֵּס בְּנוֹצַת הַשִּׁיר
 וְלָקוּם עַל בּוֹרְאֵי
 כְּמַתוּרָה אֲזַלֵּת
 כְּשֶׁרוֹן.

וְאִם כָּלֵל הִיְתָה עֲלִילַת בֵּינֵינוּ:

יֵשׁ בְּכַחַד לְהִתְאַהֵב בְּאָדָם

עַל פִּי מְלוֹתָיו כִּי נְכוֹנוֹת:

בְּקִבּוּק

צָרְצָר

מְקַאֲמָה

אֲנִי נְכוֹנָה לְהַרְגִישׁ כָּל הַשְּׁתַלְתֵּי אֲבָר

וּבְלִבִּי שֶׁהַמְלִים תְּהִינָה אֲבָן

וְלֹא מִיָּם יוֹצְאֵי מְנַכְנְסִים.

התחלנו עצובים; סיפור אמיתי

כה אמר העורך: בואי.

עוד אמר: מעטים רואים

עצמם נכוחה

בלא רחמים (ודאי התפנוז: אהבה) או אסתטיקה.

היתה זו שיחה בשנים.

משפאתי אני, היינו אנו;

כדרך של מרחק, מהוה או מבית, דברנו גדולות.

מלמלתי על אודות

דרך אחת, בין אם מטה או מעלה, חת היא

ומלמלתי על אודות השביל הצוחק לי

כשהוא בערפי או תמונת צדליון על חזי

ונסיתי לחנוק העור
כי עיניו קללו כדממה, רצחו

נוכרתי ברחף שהיה:
לדה. סוכת סבין גדולה בתיקי. מוציאה
באמצע הגן
לחתוך
השוכים שהמעידו אותי.

סבות ספורי הסתמיות, מבטו
הלא מחפש;
בדרכו של מרחק
התחלנו עצובים.

הט

רציתי לכתוב על הנפש כתב שקט
הנשמע מחוצה לי.
למחשבה קל להרהר בה:
ההפך הגמור הוא מה שקיים
ברצון בלבד.

והרי היא דורשת ממני לילה
ומצינו כי אין ההלך יורע הרפו
אלא אם התהום דוחף
כמו מתוך קיר הלב
את מעלית האוהב.

רציתי לומר לו הייתי מדברת
לה ספור שלא מוצק הוא במלה
כי אם נתן שקוף בריח פרח;
רציתי כמכתרת עליה בחרב ואת
וידירות.

רְצִיתִי לֹמַר וַיִּצְאָתִי אֶת נִשְׁמָתִי:
 רַק הִיא שְׁמָחָה כָּל כֶּן בַּחֲזֹרְתִי אֵלֶיָּהּ
 רִיקַת יָדַיִם; אֲוִרִירִית כְּמַעֲוֹף אֲדִימִים.

מצמח לצמח

צִמְחָתִי לְאָדָם
 שְׁאִינְנִי מִכִּירָה עוֹד.
 תְּכֹנֹנֹתֵי הַגְּבִיחוֹ מְעַלִּי
 כְּצִמְחַח הַמְטַפֵּס; הַמְאֲבֵד
 מִקִּירוֹתָיו כְּלָם.

בְּתַמִּימוֹתַי חֲשַׁבְתִּי מִתְּגִים
 אֲוִרִים אֶת הָאוֹר כְּלוֹ;
 לָהֶם הֵיכָלֹת לְהַחְזִירוֹ עַד הַנָּה.
 דְּחַפְתִּיהֶם עֲמָקוֹת בְּתוֹךְ הָעוֹר.
 לְגוֹרְלִי (וְהַגְּרוֹעַ בּוֹ הוּא עוֹרִי) אֵינְנָה תִּרְדָּה עוֹד
 אֵד יֵשׁ וְחָשׁוּב לִי לְתַמּוֹהַ עֲלֵיהֶם:
 מִדּוֹעַ הֵם מוֹסִיפִים
 וּמְכַבִּים עֲצָמָם לְעֲצָמָם, כְּאֵלוֹ יָדָם אָנוּשִׁית
 וּכְאֵלוֹ שְׁאִינְ הַטֶּרַח בְּהֵאִירָם אוֹתִי
 מִשְׁתַּלָּם.

פרנציסקה גרסטנברג

אלוהים גדול

כשראתה אותו יושב על הספסל בפארק, בין הירגזים, הוא נראה לה מוכר. מאיפה, לא יכלה לומר, אבל זכרה את פניו המטות ואת הרגליים הפונות פנימה. היא ניתרה מן האופניים, רצה כמה צעדים כדי לבלום את התנופה, סוליות הגומי של כפכפיה השמיעו קול טפיחה על האספלט. היה קיץ. בצד השני של האגם ילדים התאמנו בנסיעה בויג' זג ובמעגלים על רולרבליידס. הם קפצו משפת המדרכה ושעטו במורד המדרגות אל הרחבה. כשמרתה ניסתה להשעין את האופניים על גזע עץ תרזה, הם החליקו, התיק בתוך סל המתכת על הסבל היה כבר. ארבעה רומנים ושני כרכיו של ספר מסע אל הקוטב. גם הפעם לא הספיקה לקרוא את הספרים מהספרייה העירונית, ועליה רק להאריך את משך ההשאלה. כבר חודשיים היא עוברת בימי חול עד עשר שעות ביום. בכית התבשיל הגישו מרק, אבל לא רק זאת – בחדר האחורי היו מונחים על מדפים חולצות ומכנסיים מ"איסוף בגדים ישנים" וגברת ורנר מארגון הגג אירגנה מקלחון ושתי מכונות כביסה משומשות. באחת ממכונות הכביסה היתה נזילה, מרתה ניגבה בקביעות מי סבון מהרצפה. כשכרעה על ברכיה, על רצפת הבטון, וסחטה את הסמרטוט מעל הדלי, ראתה באור שהוטל מן החלון המרובע הקטן את ברכה השזופה-שחומה והצרה. העור שעל שוקיה הפך ליבש ופריך בגלל הלחות.

ידי האיש על הספסל בפארק פיזרו בתנועות מכאניות פירורי לחם בין הירגזים. הציפורים ניקרו, צייצו וצווחו. כשמרתה התקרבה, הם נפוצו לכל עבר. האיש הרים את מבטו ודרש ממרתה בתנועת ראש להמשיך ללכת, או לשבת בצד השני של הספסל. הכחול הבהיר של עיניו הפתיע, העפעפיים מעליהן היו צהובים. שלום, אמרה מרתה. שקט, אמר האיש, את מכריחה את הציפורים.

הוא הצחין, כמובן. על פיסת דשא מאחורי הספסל נחו שתי שקיות ניילון רחוסות עם הדפס של מלאכים תפוחי לחיים, לידן בקבוקים ריקים, ערימה גלית של עיתונים. מרתה הכירה את הריח של גברים שישנו זמן רב באותם בגדים, לעתים קרובות לא יותר ממעט בירה בבטנם. הם ישנו על ספסלים, מתחת לגשרים, בין השיחים. בחדר האחורי של בית

התבשיל שימשה שמיכת צמר תלויה על חבל כתא מלתחה. בזמן שהגברים התפשטו, פתחה מרתה את ברוז המים החמים והסירה את הפקקים מן הבקבוקים הגדולים של הסבון הנוזלי והשמפו. את המכנסיים, המעילים והתחתונים כיבסה בתוכנית ההרתחה של מכונות הכביסה, ללא יוצא מן הכלל. היא בחרה בגדים חדשים מן המדפים ושמה אותם על שרפרף לפני שעזבה את החדר להכין קפה טרי במטבח. הקפה היה רליל, הוא נתרם במרווחי זמן לא שווים בידי קהל של כנסייה כלשהי. המרק הגיע רק בשתיים-עשרה במכלי תרמוס גדולים.

האיש הזקן על הספסל הדיף ריח אחר מן הגברים שכאו אל בית התבשיל להתקלח. הוא הריח כמו הפרחים הטרופיים הרעילים בגן הבוטני. אבל ידיו היו מגוידות ונקיות, העור בקצות אצבעותיו נראה רך. אתה ישן כאן בפארק? שאלה מרתה. הוא ניער אל ידו הקעורה פירורים אחרונים של לחם לבן משקיק הנייר והשליך אותם לעבר הירגזים המתעופפים. מרתה ראתה את בטנן הצהובה של הציפורים, את הכתמים הלבנים על לחייהן. האיש קיפל את השקיק לצרור קטן ותחב אותו לכיס החזה. פלומת השיער על ראשו היתה לבנה ואוורירית כמו נוצות הירגזים. הוא הרחיק ביד ימינו דבלול מן החצאית של מרתה ושמט אותו לארץ ליד הספסל. את מהכנסייה? שאל לבסוף. לא, אמרה, אני מבית התבשיל ברחוב ברמר. הם שתקו, בצד השני של האגם ילד צרת, אולי על רחבת המשחקים. מרתה דימתה שהוא נפל מהנרנדה ועכשיו הוא מוטל בחול בעוד הנרנדה הפנויה מכובדו עולה השמימה פעם נוספת, אחרונה. אני נוסעת לספרייה, היא אמרה. לכנסייה, אמר האיש, כבר אין שום קשר עם אלוהים.

מרתה אמרה שהיא הולכת והביטה לעבר אופניה, מגן השרשרת שלהם היה מעוקם והעלה חלודה. הספרייה היתה פתוחה עד שבע, החום הגביר את העייפות. האיש הזקן הרים את ידו והחליק בה על פרחתו. הוא לבש חולצה כחולה מוכתמת, עם שרוולים קצרים, ומכנסיים מחויטים שלאורך התפרים נפערו בהם חורים; הוא אמר: כריסטוס הוא הדרך. מרתה שתקה, בין השיחים צייצו הירגזים, נשמע כאילו הם מנהלים שיחה. אשה ששני תיקים בגדלים שונים, עשויים חיקוי עור, היו תלויים על זרועה, הובילה ברצועה כלב תחש והסתכלה קדימה. תעבור אצלנו מחר, אמרה מרתה, אני יכולה לתת לך לחם בשביל הציפורים שלך. כרצון אלוהים, אמר האיש ועצם את עיניו. הוא אמר: כרצון אלוהים ובעת שירצה, לא בטרם.

כדיוק כשמרתה רחפה את האופניים כדי לצאת לדרך, כבר הניחה רגל על הרוושה, נעלמה השמש מאחורי ענן, וירגזי אחד קרא בקול רם וצורם. האיש הזקן זינק ממקומו, ואז התנודד, נאחו במשענת הספסל והושיט את ידו לכיוונה של מרתה. היא עזבה את האופניים והם נפלו, מגן השרשרת פצע תוך כדי כך את סוכך שוקה, אך נדמה שהאיש הצליח כבר לייצב את עצמו. הירגזי, אמר בקול צרוד, לא שמעת את זה, איך הוא אמר

לך להתראות? אתה מוכרח לשתות יותר, אמרה מרתה. ביי, אמר האיש ושלח את ידו אחר ידה, אמר לך ביי. למד את זה מהזוגות בפארק!

הוא לא הגיע ביום המחרת, ולא בשבוע שלאחר מכן, אוגוסט התחיל, הספרייה היתה סגורה מה-15 עד ה-29 בחודש. הספרנית נסעה, כמו בכל שנה, לים הצפוני. מרתה יצקה מרק לצלחות מרק והכינה קפה דליל, ניגבה רצפות, טיאתאה את המדרכה וקנתה סבון נוזלי חדש בניחוח תפוזים, המעניק לחות לעור. היא לא מחתה כשגברים צבטו בישבנה, כשנשים הושיבו אותה על ברכיה והאכילו אותה שוקולד ישן עם טעם מלוח. מחור הניקיון של המקלחת היא גירדה שערות ורצועות פלסטיק של דוגמיות מבית מרקחת. היא קירצפה במברשת את האסלה שצוהב שתן כירסם בה. היא חייכה עד שהחיוך קפא על פניה, והבחינה בכך רק כשהביטה במראה. היא ריפתה את השרירים, פתחה וסגרה את הברז, רחצה את ידיה וחיטאה אותן.

רק כשמרתה כבר לא חשבה עליו יותר, בבוקר שבו הדממה הופרעה רק מצלצול הפעמונים של מוכרי הגלידה, צעד האיש מהפארק אל תוך בית התבשיל. חולצתו ומכנסיו המחויטים קיבלו גוון זהה, בלתי מוגדר. מרתה ייבשה את ידיה במגבת מטבח, בית התבשיל היה ריק, רק וַרְנָה, שבאה יום יום, ישבה צמודה לקיר הימני, מתחת ללוח השנה של אגודת הרוקחים. בשערה של ורנה היתה מסרקה סגולה, וניכרו בה אותותיו של ניסיון כושל לכסות בעזרת איפור על הקמטים בצדי עיניה. היא ניסתה לצוד עכשיו את מבטה של מרתה, צבטה את אפה בחוזקה כדי לא להריח, וגילגלה את עיניה, כך שניתן היה לראות בהן רק את הצבע הלבן. האיש מהפארק נשא בידו האחת את השקיות שלו, תחת זרועו השנייה נשא תיק מסמכים שחור מעור רך. בלי להביט ימינה או שמאלה, ניגש אל מרתה והושיט לה את תיק המסמכים. מרתה פתחה את הדלת אל מה שהיה פעם מזווה, ועכשיו השתמשה בו בתור משרד. הריהוט בחדר נטול החלונות הסתכם בשולחן מתקפל קטנטן מכוסה מכתבים ותיקיות, שרפרף וכוננית מוברגת אל הקיר, מדפה התחתון שבור לשתי חתיכות. האיש מהפארק לא רצה לשבת. הוא אמר שישן על ספסל ומצא מוקדם בבוקר את תיק המסמכים על הדשא, רטוב מטל וקצת פתוח. הוא סגר את האבזם ואחר כך לא ידע מה לעשות. לבסוף החליט להביא את התיק לכאן. לא הסתכלתי בפנים, אמר, ולא גנבתי כלום. מרתה הינהנה ולבסוף לקחה את התיק מידו המושטת. בכל זאת הוא אמר שוב: בחיי שלא נגעתי בכלום.

בתיק המסמכים מצאה מרתה תיקייה ואליה הוצמד עט כדורי מוזהב, ובנוסף לאלה יומן סגור ברוכסן וחבילת קונדומים. הניירות בתיקייה הודפסו בצפיפות ובתוך הכריכה השקופה של היומן היו תקועים כמה כרטיסי ביקור. היא התיישבה, הניחה את הטלפון על ברכיה והקישתה את המספר. לאיש קראו לַוְדְּגֶר רַיִינְרֶס, מתווך דירות, והוא הרים את השפופרת כבר אחרי הצלצול הראשון. מרתה רשמה את כתובתו הפרטית, היה לו קול

גבוה והוא דיבר כליכך מהר, עד שבקושי יכלה לעקוב אחרי מה שאמר. היא הבטיחה להביא לו את התיק. בעודה מנתקת אמרה לאיש מהפארק: הוא ביקש להודות לך, מדובר בחוזה חשוב. הוא איבד את התיק? שאל האיש. הוא הותקף במרחק כמה מטרים מהספסל שלך, אמרה. האיש הזקן טילטל את ראשו. אני ישנתי, אמר.

הוא רחה את ההצעה שלה להתקלח בחדר האחורי. כשוורנה שמעה את זה, היא קפצה את ידה הימנית לאגרוף, הניפה אותה, וצעקה: אתה מצחין כמו מדמנה, ואני מתכוונת לאכול פה מרק. כברית החדשה כתוב, אמר האיש מהפארק, מי שרוצה להיות תלמיד, ייקח את הצלב שלו ויבוא אחרי. ישו, צעקה ורנה, לא הצחין כמו מדמנה, זה אני יכולה להגיד לך. האיש מהפארק הידק את שפתיו ושילב את כפות ידיו, אבל נראה כאילו התפלל, נראה מחמם את אצבעותיו. כדי שוורנה תפסיק לצעוק, לקחה אותו מרתה אתה אל המטבח, למרות שזה אסור.

בכל ימי חייה נכנסה לכנסייה רק שש או שבע פעמים, כילדה, ביחד עם דודה אחת שלה, שידיה היו מכוסות בכתמים חומים. דודה נטה, חצי אחותו הבוגרת של אביה, מתה לפני שמרתה הגיעה לגיל עשר. בזמן המיסה היתה יושבת על ספסל העץ בגב זקוף, משלבת את כפות ידיה של מרתה זו בזו במקומות שצריך, ומושכת אותה מעלה מתחת לבתי שחיה כשהקהל בכנסייה קם על רגליו. מרתה הרגישה את הציפורניים הארוכות מבעד למעילה המרופד, והיה לה קר, תמיד היה חורף כשרודרה נטה הלכה אתה לכנסייה. את הארמה מחוץ לכנסייה כיסה שלג ובו חורים צהובים משתן כלבים. מתחת לספסל הכנסייה הקשיחו והתקשו כפות רגליה, ובכל זאת אהבה מרתה את השעות ליד הדודה, הממלמלת חרש. היא שלחה את מבטה אל מעל המזבח, אל פסל העץ של ישו הצלוב, אל כפות הידיים וכפות הרגליים הגמישות המשתלשלות מן המסמרים כלפי מטה. לפעמים צנח ראשה על חזה והיא נרדמה לכמה רגעים קצרים בהם חלמה על משהו שהדודה כינתה העונג האלוהי. מרתה דימתה בעיני רוחה את העונג האלוהי לסחרחורת עדינה כמו זו שחשה, כשהתנדדה מצד לצד במיטת הילדה שלה לפני השינה.

האיש מהפארק עמד ליד המקרר. הצבע התקלף מרלתו, והמתכת שנגלתה החלידה. בעת שמרתה מילאה מים בקומקום החשמלי והוציאה שקיקים של תה ירוק מן הארון, הבחינה שמרפקיו של האיש כפופים מעט, כך ששורשי כפות ידיו היו בגובה המותניים. כפות ידיו תלו ברפיון, כפות רגליו פנו פנימה עוד יותר מאשר בפגישתם הראשונה. למרות שרק רעש המים נשמע, ליכסן האיש את ראשו כליכך, עד שאוזנו הימנית כמעט נגעה בכתפו. תן לי לכבס לך את הבגדים, אמרה מרתה. הוא קרע את עיניו לרווחה ושאל: את רוצה שאני אצא לרחוב עירום? היא צחקה, מזגה מים רותחים על התיונים בספלים, ואמרה שהוא יכול לבחור לו בחדר האחורי מכנסיים נקיים, לבנים וסוודר. האיש מהפארק כרך את זרועותיו סביב כתפיו. המכנסיים האלה עלו שלוש

מאות מארק, זה בר משובח! אני לא מוותר עליהם כל־כך בקלות, אמר. מרתה ראתה את עורו דרך החורים לאורך התפרים בצירי המכנסיים. היא סחטה באצבעותיה את התיון ושתתה, נכוותה ואיבדה תחושה בקצה לשונה. במזג האוויר הזה, אמרה מרתה, המכנסיים יתייבשו בתוך שעה. היא הסיטה לכיוונו את הכוס השנייה. אחרי שיגמור לאכול, כבר יוכל ללבוש את הבגדים שלו חזרה. האיש הניד בראשו לשלילה, ומרתה שאלה: אני לא יכולה לעשות בשבילך שום דבר? בדעתה עלה לראשונה שהיא גבוהה ממנו כמעט בראש. הם שתקו. מנותקים מאלוהים, אמר לבסוף, אנחנו לא יכולים לעשות שום דבר. הוא הגה את המלים בוז אחר זו, כאילו אינו בטוח שכחר במלים הנכונות.

בית התבשיל נמלא אנשים. שנים־עשר או שלושה־עשר גברים התפזרו על הספסלים סביב ורנה, ורנה תקעה את המסרקה הסגולה עמוק יותר בשערה, הרימה את תיק הפלסטיק עם הדפס עור הנמר והניחה אותו בחיקה, הניחה רגל על רגל. היא לבשה חצאית צרה בצבע בז', שדרכה הסתמנו ביריות. האיש מהפארק לקח את אחד הכיסאות המתקפלים מהמטבח והציב אותו בחצי השני של החדר, ליד החלון הפתוח. ורנה אמרה: תודה לאל! אבל מישוהו קרא: לא נאה לך לאכול ביחד עם אָרִיר, אריך לא ישכח לך את זה אף פעם. מרתה חיפשה בארון ספלים לא סרוקים, היא מזגה קפה, וחיכתה למכלי המרק. בעיניים עצומות למחצה טייל מבטה על הטיח האפור שעל קירות בית התבשיל, שהיו ונשאר, אפילו בקיץ, מוכי רטיבות. כתמי הלחות נראו כמו חיות.

שני בתי תבשיל היו בעיר, ובשנה האחרונה ללימודיה התקבלה להתמחות לא רק בבית התבשיל ברחוב כרמר אלא גם ב"גוף ונפש". שם היו הקירות צבועים בצהוב לימון וירוק בהיר, על הדלתות היו תלויות גלויות עם משפטים כמו: שהפסיק לרדת גשם – גם זה משהו, לא? השטיפה של האסלה עברה, היה ריח של טבק ושל צ'אי, ומדי פעם מישוהו העביר ג'וינט. ב"גוף ונפש" נפגשו בני עשרים עם רסטות בלונדיניות וסנדלי ישו,¹ שלפעמים רק חיפשו קורת גג ללילה. הם ישבו מסביב לשולחן גדול ורדנו בשאלה אם מקום מגורים קבוע הוא קטע בורגני, הם עוד לא ידעו כמה תחנות האוטובוסים חשופות בסתיו לרוחות וכמה קר בהן. הצוות הצטרף לדיונים, לפעמים מישוהו הרים את היד והתחיל לשיר. לילה אחד, במיטה, זמן קצר לפני סוף תקופת ההתמחות, שילבה מרתה את כפות ידיה, בפעם הראשונה, וחשבה: אלוהים יקר, תעשה שאוכל להישאר ב"גוף ונפש". היא רצתה לייעץ בבחירת מסלולי לימודים, לדגדג תינוקות בבטן, ואולי מתישהו לקבל בהפתעה נשיקה, באחת־עשרה בכוקר, מגבר עם זיפים ועם עיניים ירוקות. אבל ביום האחרון אמרה הלגה, הבוסית, שזרועותיה מזכירות בצק לעוגה, כי הוחלט לקחת מתמחה אחרת, ושהיא לא צריכה לקחת את זה באופן

1 המכונים בעברית "סנדלים תנכיים" – בגרמנית Jesuslatschen (המתרגמת).

אישי. את שמה לב בעצמך שאת לא מאה אחוז מתאימה לכאן. ומרתה לא שמה לב לכלום והינהנה בכל זאת, המשיכה להנהן, עוד בנסיעה בחשמלית, עוד בערב, במיטה, כפות ידיה שלובות, הפעם מאחורי ראשה.

המרק במכלי התרמוס נראה כמו המרק של אתמול: אטריות אורז, חתיכות סלרי גדולות, פיסות בשר בקר, ומעל – עיגולי שמן צפים. מרתה הסירה את המכסה, הניחה אותו על הכירה ופרסה את הלחם לפרוסות. היו ימים שבהם לא ראתה אף אחד שלא היה יכול להיות אבא שלה, פרט לנהג שהביא את האוכל. מן הגברים על הספסלים שהקישו בחרר הסמוך בכפותיהם על שפת השולחן בקצב אחיד, אף אחד לא היה בן פחות מחמישים. היא יצקה בעזרת מצקת את המרק לצלחות, העבירה את הצלחות המלאות לחרר הסמוך, הניחה על השולחנות סלסלות עם פרוסות לחם דקות, לידן קנקנים עם קפה ותה. איש אחד שדחס את מכנסי הג'ינס שלו לתוך מגפי גומי גדולים מדי, צעק: שָׁנַפְס! אני רוצה שנפס! אבל מרתה לא ענתה. היא ניסתה גם לא לשמוע את ורנה, מתלוננת בקול שבור, שאריך נגע לה בשר, ולמה היא בעצם צריכה לסבול את כל זה. האיש מהפארק התבונן כיצר מרתה גוררת לעברו שרפרף, ומעמידה עליו צלחת עם מרק. אחרי שהביאה לו לחם ומזגה לו קפה, התרומם כשהוא דוחף בכפות ידיו את מושב הכיסא, ונעמד מאחוריו. הוא עצם את עיניו ושילב את כפות ידיו. ורנה מחאה כפיים, איש אחד שפלג גופו העליון היה חשוף ומנוקד בשחור צעק: ישו אוהב אותך, ישו חי, לעזאזל.

באולם הושלך הס כשהאיש מהפארק התחיל להתפלל: אבינו שבשמים. אדוננו ישו, אני מודה לך על המרק, אתה אמרת: אני לחם החיים, מי שבא אלי, לא ירעב עוד. וסלח לנו על חטאינו, כמו שגם אנחנו סולחים לחוטאים לנו. אדוננו ישו, אני מודה לך שהגנת עלי. התקיפו מישהו, אבל אתה החזקת מעלי את ירך, מעל רכושי וגופי, ולא הרשית שיגנבו ממני. אדוננו ישו, אני מודה לך שלא אני הייתי זה שזעמך פגע בו. כי לך הממלכה והגבורה והתפארת לעולם ועד, אמן.²

מרתה עמדה בכניסה למטבח, מהחלון שמאחורי האיש מהפארק הוטל אור שמש. האיש פקח את עיניו, הרים את ידיו ופרש אותן באוויר אל מעל הגברים על הספסלים, ורנה ומרתה. לעזאזל, צעק האיש העירום בפלג גופו העליון, הוא רוצה לברך אותנו. הוא הרף את השולחן, מרק ניתז אל מעבר לשפת הצלחות, הוא התכופף מתחת למשטח העץ הכבד. ורנה צווחה ובעטה לכיוונו, היא צעקה: תוריד את הידיים מהרגל שלי. האיש במגפי הגומי החל לצחוק, ורנה לא יכלה שלא לצחוק גם, לחייה הכחושות רעדו,

2 Vater unser, "אבינו שבשמים" היא תפילה שנאמרת בהודמנויות שונות, אבל בדרך כלל לא לפני הארוחה (למועד זה קיימת תפילה מיוחדת). כאן נישאת תפילת Vater unser בוואריאציה "אישית" של המתפלל. (המתרגמת)

היא משכה את חצאיתה מעבר לכרך והצמידה אותה בחוזקה לרגליה. הגברים תופפו בידיהם על ברכיהם וקראו: סטרפ־טיז, סטרפ־טיז! צחוקה של ורנה נשמע כמו גיר חורק על גבי לוח. האיש במגפי הגומי זינק, אמר: שנפס, שנפס, שנפס! והניח לרגע קט את ידו על כתפה של מרתה, לפני שחלף על פניה ונכנס אל המטבח. בחוץ כיסה ענן את השמש, והאיש מהפארק עמד לפתע בצל. הוא הניח לזרועותיו לצנוח, התיישב והחל להגיש כפות מן המרק אל פיו. ריח סיגליות עמד באוויר, אבל אולי זה היה רק הבושם הזול של ורנה. ורנה התכופפה עכשיו גם היא מעל המרק שלה ואכלה, האיש העירום בפלג גופו העליון הגיח ממקומו מתחת לשולחן, וחוץ ממשק יניקת המרק וקול קשקוש הכפות לא נשמע שום קול. רק במטבח דלתות הארון נפתחו ונסגרו.

מגרמנית רנית דותן

נמרוד מתן

שירים בשמי

אני כותב לך

אני כותב לך, פותח פתיחה. היא נשארת
 עוד להרבה זמן.
 פעם היה נצח
 פעם היה עוד
 פעם היה ילד
 פעם היה NIMLONIM

הנה אני דף

הנה אני דף מספר הנה
 אני קרוע
 הנה אני לא קרוא
 הנה אני נמ
 תח עוד
 הנה אני נמ
 שך עידנים

לא אמרוד

לא אמרוד עוד
 לא אעמוד מנגד
 אתמסר במלים
 אמסור מסרים
 אמשור ידי מהכל

אָקראַ בקול
אָכְתּוּב וְכוּ'
לא אִמְחַק
לא אִנְדוֹד
אָעֲמוֹד בְּמוֹקֵד
לא אִמְרוֹד

דברים שבשירה

נִמְר נִמְר, אַתָּה אַתָּה.
אִיזוֹ יָד, אִיזוֹ עֵינַי?
בְּלִיל, עַל אֶרֶץ חִלּוֹן בְּתֵל־אָבִיב
רְאִיתִיו וְנִהַדְפְתִּי כְּבַר־כָּרֵק
אֶל הַחֲדָר, אֶל הַשְּׁלַח־כְּתִיבָה, אֶל
מִתַּחַת לְמַגֹּרֶת־הַקְּרִיאָה.
לא, לא,
כָּכָה זֶה לֹא שִׁירָה.
מִחַר יְבוּא בּוֹלְדוֹזֶר
יַעֲקוֹר אֶת הַחִלּוֹן.
אֲנִי אֲנִי, לְלֹא מְלִים.
יֵשׁ לִי עֶכְשָׁו

הילה להב

שלושה שירים

עלי לדעת

אם קר לך עלי לדעת מה קרה
 שקר. אינני יכולה להעיר את מי
 שאיננו ער לקולי אך עוד יש בכחי
 רב: אני יכולה להעיר את מי שקולו
 קר אלי, אני יכולה לעורר את המתים
 אם זה תפצזי. לכה האם הוא ער
 אלי האם הוא קם אלי האם הוא קר
 לכבודי אולי עונה לי לכל מה שאני יכולה
 להיות בלתי
 מסגלת כל זמן שאני איך
 אוני

2. הערה:

הקר אינו יכול לי. אני בראתיו.
 בנעורי חרדתי
 קר עד שהיה מפלח כקול ולא
 היה איש שלא שמעו. גם עצמותי
 מחדרות מיום שגבש בהן
 הקרח להקל על מצחה. גם מתוך שנתה,
 האהבה יכולה

בריאה

מאי־היותי לִישְׁנִי. אֵינְנִי זוכֶרֶת
הֵיכָן קִצְצָתִי וְמָה הוֹסֵפְתִי. אִם תִּבְקֹשְׁנִי
לְהוֹצֵר מִחֶדֶשׁ אֶפּוֹל בְּתִבְנִית
שׁוֹנָה. יִתְכַּן שְׁתֵּהִיָּה טוֹכָה כְּקוֹדֶמְתָּה. אֵילוּ
קוֹצוֹת שְׁעַר הַשְּׁפֵלְתִי וְאֵילוּ אֶסְפְּתִי. מָה עֲשִׂיתִי
בְּיָדִי, הֵאֵם עוֹדֵנִי מִתְרָאָה כְּעֲצָמִי גַם כְּעֵת,
כְּשֶׁאֲנִי מִסְפֶּרֶת לָהּ בְּעֲצָמִי עַל־
אֹדוֹת עֲצָמִי
עֲשֵׂה
שְׁתַּדְּלוּקְנָה עֵינֵי בְּכֹל
גְּפֹרֹר שְׂיִבְעִירָן

2.

אֲנִי מְנַסֶּה אֶת כַּחַי לְהוֹלֵד. בְּכֹאֵב אֲנִי
מְאֻמָּנֵת. עֲכָשׁוּ עוֹר וְשָׁעֵרוֹת וְהָיִית
פְּעֻמַּת הַלֵּב; הִבְכִּי נוֹלָד מְאֹלוּ.

3.

לֹא מְשׁוּם שְׁסָטְרוּ לִי בְּכִיתִי
רְאשׁוֹנָה, כִּי מְשׁוּם שְׁחַדְלָתִי לְהִתְנַגֵּן וְהִתְחַלְתִּי
לְשִׁמוּעַ. בְּרֵאוֹתֵי אֶצְבְּעוֹת מְתַגִּידוֹת מִיָּדֵי
הַבְּנֵתִי: עֲתָה עָלֵי לְבְרוּא אֶת נְגִינָתִי מִתּוֹךְ
נְגִינָתִי וְאֶת הוֹרֵי מִן הִיתְמוֹת. הוֹלָדוֹת הֵיא מְלֹאכֶת
בְּרִיאָה, לֹא הַבְּרֵאוֹת

השעה נעה

הַשְּׁעָה נְעָה, מִתְחַבֵּטֶת בֵּין רַגְלֵי שְׂאֲרִימָה:
אֲנִי מִתְעַתְרֶת לוֹמֵר דְּבָרִים שְׂאִינָם
נְכוּנִים עַל־שׁוּם יָפְיָם.
לָהּ עוֹד נְכוּנִים דְּבָרִים
שֶׁל מְמוֹשׁ מִמְּנִינָתִי

(אולי בגופך)

התגדל עמי את

השעה?

תן לך את שמך, הנח אותה

על חזי. אל תאמר אמת עכשו

גם מה שנע דומם או שדמיתיו

נע

זיגמונט באומן

כוננות הוכרזה, ואף פעם לא בוטלה

השוואה שינתה את היהודים ואת אופן הווייתנו בעולם, אבל היא שינתה גם את מצב העולם. היא הוסיפה הרבה לידע המשותף שלנו על העולם בו אנו חיים, והיה זה בלתי נמנע שידע חדש זה ישנה את האופן בו אנחנו מתקיימים, תופסים ומתארים את הניסיון ואת הסיכוי לחיים משותפים. לפני שהשוואה התרחשה, לא היה אפשר להעלותה על הדעת. לרוב האנשים, ובכללם לרבים מקורבנותיה היהודים, היא נותרה בלתי נתפסת גם לאחר שכבר החלה. היום, לעומת זאת, קשה להעלות על הדעת עולם שאינו כולל את האפשרות של שואה, עולם שאינו מבוצר, שלא לומר מבוטח, נגד אפשרות כזו. מצב כוננות הוכרז, והוא מעולם לא בוטל.

ואולם, מה פירוש חיים בעולם הנתפס כעמוס תמיד בזוועות מהסוג שהשוואה מייצגת? האם זיכרון השואה הופך את העולם למקום טוב ובטוח יותר, או למקום גרוע ומסוכן יותר?

הזיכרון והסיפור

התפקיד הבסיסי שממלא זיכרון העבר בעיצוב ההווה האישי (או הקיבוצי) – ברור. מקובל כבר כדבר שבשגרה לטעון כי קבוצות שאיבדו את זיכרוןן מאבדות בכך את זהותן, שאיבוד העבר מוביל באופן בלתי נמנע לאיבוד ההווה, ושאם שמירה על קבוצה היא ערך אשר יש להגן עליו, כי אז הצלחתה או כישלונה תלויים במאמץ לשמר את הזיכרון. כל זה אכן אמת, אבל אין זו כל האמת.

כל זיכרון הוא סלקטיבי, והעבר הופך ל"סיפור" שאפשר להטמיע ולזכור רק לאחר שנעשית סלקציה. מעשה הסיפור על העבר דומה לעבודתם של תאורנים בהצגה: זרקורים נעים אנה ואנה כדי להאיר קטעים מסוימים מן העבר ולהותיר קטעים אחרים מחוץ לתמונה. הרושם הוויזואלי שהם מבקשים ליצור אצל הצופים הוא המכוון את בחירותיהם. ואכן, הרושם הוויזואלי אשר הם יוצרים הוא זה שנחרת בזיכרון הצופים ונרשם בזיכרון כ"אירועים". הסיפורים על העבר – תמיד סיפורים סלקטיביים – הם

הנחרתים בזיכרון, לא העבר עצמו – וככל שזוכרים אותם טוב יותר, כך נותר פחות מקום לסיפורים אחרים, המספרים סיפור שונה.

העבר חלף ונגמר, שלם עם עצמו, שקט, שלו וחסר להט. הוא אינו נוקט עמדה. אבל העתיד שלמענו מחוברים הסיפורים על העבר הוא לנצח עדיין-לא-עשוי, לא בטוח בעצמו וחושש, ומסיבה זו הוא רעשני, מיליטנטי, מצוי בכוננות מתמדת, דרוך לקראת אויבים, נושא נשק, עולה על בריקדות. כפי שוולטר בנימין העיר – אפילו המתים אינם בטוחים מפני ההיסטוריה המופקעת בידי אפסנאי העתיד, ומפני מספרי הסיפורים שלו, הנקראים לשירות פעיל.

טצוואטאן טודורוב! התנגד לשימוש לרעה הנרחב במשפט המפורסם של ג'ורג' סנטיאנה: "מי שאינם יכולים לזכור את העבר נידונים לחזור עליו". משפט זה, על פי הפירוש המקובל, מרמז כי אם תנצור בזיכרון את שגיאותיך שלך ואת שגיאותיהם של אחרים, תימנע מן החזרה עליהן. ואולם, הנחה כזאת איננה נכונה; לא כך פועל הזיכרון (או מוטב, לא כך הוא מעובד: ממוחזר ומנוצל...)

הזיכרון יכול לרפא את הפצעים או להחמיר את מצבם. הוא עשוי לבאר או לעוות. מעשי העבר אינם טעויות או משגים כשלעצמם, אלא כאשר הם מסופרים כמשגים. מספרי הסיפורים הם המגנים מעשים כרעים או מציגים התרחשויות כאסונות – אבל הם גם עשויים לשבח אותם מעשים והתרחשויות, ולנרנד למאזיניהם לחזור עליהם ולחוות אותם שוב. "מענה בהווה עשוי לשאוב השראה ממענה העבר," מרגיש טודורוב. היטלר, אומרים, שאב אומץ מהשמדת הארמנים בידי הטורקים, השמדה שהוכיחה כי אם יש די כוח ואומץ לעשות זאת, אפשר להכחיד עם שלם בלא עונש! הזיכרון הטרי של מעשי הדיכוי הגרמני האכזרי של חברי הרזיסטאנס (הם הצליחו לעתים יותר קרובות משנכשלו, הלא כן?) לא עצר בעד הצרפתים, מיד לאחר שחרורם שלהם, מלדכא, לייסר, לענות ולרצוח את לוחמי החופש האלג'יראים. זיכרון העבר הוא מזקקה רבת עוצמה; אפשר לרקוח באמצעותו רעלים באותה קלות בה מסננים ומאחסנים בתוכו שמני קטורת. בקרבות הניטשים בהווה בשם העתיד, זיכרון ושכחה הם כלי נשק בני המרה.

משהו צריך להיזכר כדי שמשהו אחר יוכל להישכח. משהו צריך להימחק מן הזיכרון כדי שמשהו אחר, אשר שרד, יוכל לזהור באור נגהות. לזכור משמעו לפרש את העבר; או נכון יותר, לספר סיפור משמעו לייצג את מהלך האירועים של העבר. מעמדו של "סיפור העבר" מעורפל, ונידון להישאר כזה. מצד אחד, סיפורים מסופרים. אין ולא יכולים להיות סיפורים בלי מספרים, והמספרים, כמו כל בני האדם, מועדים לשגיאות

ולהפרזות של הדמיון. מצד שני, רעיון ה"עבר" נתפס כמסמל (אף אם אין זה נכון מבחינה עובדתית) את תמצית ה"מציאות" שאין לבטלה, "עובדות מצוקות", עיקשות, נצחיות, בלתי ניתנות לשינוי. העבר נוטה להיות מוצג (אף אם אין זה נכון מבחינה עובדתית) כסלע מוצק יחיד במערבולת של דעות – שכירות, ארעיות, המקניות ומשתנות – המתיימרות להיות אמיתות. וכך שמחים מספרי הסיפורים להסתיר את חולשתם האנושית מאחורי הפאר האצילי של העבר, אשר בניגוד להווה ההפכפך ולעתיד חסר הצורה, אפשר לקדשו בשם היותו נטול מחלוקות. מספרי הסיפור של העבר עשויים, אם כן, להיעזר בסמכות של מושא סיפורם כדי להסיט את תשומת הלב מתהליך העיבוד מחדש שחייב היה להתבצע כדי שהעבר ייהפך לסיפור. הישענות על סמכות העבר מסייעת למנוע חקירות בלתי רצויות, הנתפסות כמציקות ומרגיזות.

המזל הרע של ארי פולמן (ויהודים אחרים)

למתים אין יכולת להנחות, בוודאי לא לפקח על התנהגותם של החיים ולתקנה. לפני שאפשר להפְּקֵחַם ללקחים, יש להפכם לסיפורים (שקספיר, בניגוד למספרי סיפורים רבים, ועוד יותר מכך בניגוד לרוב מאזיניהם, ידע זאת, כאשר גרם להמלט להורות, לפני מותו, לידידו הורציו: "ספר את קורותיי"). העבר אינו מתערב ישירות בהווה: כל התערבות מתווכת בידי סיפור. הכיוון שאליו תלך, בסופו של דבר, אותה התערבות, נקבע בשדה הקרב של הזיכרון, שם הסיפורים הם החיילים הפשוטים ומספרי הסיפורים הם המפקדים – פיקחים או חסרי מזל – של הכוחות הלוחמים. הלקחים שיימדו מן העבר הם השלל העיקרי של הקרב.

כל עוד יצר ארי פולמן סרטי ילדים מתוקים וסרטי תעודה בלתי מזיקים וקלים לעיכול, הוא היה חביב הממסד הישראלי, שהרעיף עליו שבחים ופרסים. ואולם, הכל השתנה ברגע שיצא לאקרנים סרטו הארוך הראשון, "מייד אין איזראל", סרט שבמלותיו שלו יצא חוצץ נגד "המיתולוגיה הישראלית", זו ש"מזיקה לגמרי" ויוצרת מצב בו "א-י אפשר לקבל את ההחלטות הנכונות". פולמן ביקש לבחון את השימוש (או את השימוש הרעה) שנעשה בהיסטוריה כדי לעצב את המדיניות הנוכחית של ישראל: תלמידי בית ספר נשלחים לסייר באשוויץ, בטרבלינקה ובשאר זירות הטרגדיה היהודית באירופה כמה חודשים לפני הגיוס, ואז נשלחים לשטחים הכבושים וניצבים שם מול פלסטינים כשהם "מלאים בשנאה וברצון להרוג, משוכנעים כי הם משרתים מטרה נאצלת". לדעת פולמן, לניצולים הממשיים החיים בישראל לא היתה שום בעיה לקבל את המסר של סרטו. מלאת זעם היתה דווקא "האריסטוקרטיה הישראלית" – צאצאי החלוצים הציונים, שניכסו את זכר השואה כלא פחות, אבל גם לא הרבה יותר, מאשר אישור גורף

לאמת הציונית ולצדקתם של הציונים, מעין צ'ק פתוח, הֵתַר בלתי תלוי בזמן לכל מה שעשו, ואולי עוד יעשו, בשם הציונות. "אתם לא יכולים לתאר לעצמכם," גילה פולמן, "כמה קשים הפכו חיי בישראל מאז אותו סרט."² נגד מה מתקוממים ארי פולמן ואחרים כמות? תשובה קצרה אך צלולה אפשר למצוא במאמר/וידוי של הסופרת היהודיה אמריקאית קים צ'רנין:

האם אני מסוגלת (האם אנו מסוגלים) להתמודד באמת עם הרעיון שאנחנו מנצלים את ששת המיליונים, מתחבאים מאחוריהם, מייבאים את המשמעויות שלנו לתוך סבלם ומותם, משתמשים בקורבנותם לצורכי תעמולה? נדרש לי זמן רב כדי לעמוד פנים אל פנים מול האשמה זו; להכיר בכך שחלק מהעניין הגובר שלי בניצולי שואה, בספרי שואה, בעדויות בגוף ראשון על השואה, משמש לטיות, להסתת מבטי ממאבק חי, שבו עם אחר הוא הקורבן ואנו היהודים אחראים לכך.³

לאחר שמבינים זאת, נשמעות שאלותיו של סופר יהודי-אמריקאי אחר, ג'ואל קובל, לגמרי רטוריות:

מדוע המלים שנכתבו כרגע נלפיהן ישראל "הפכה את השטחים הכבושים למחנה ריכוז עצום ודירדרה את העם הכבוש לשימוש באמצעים מזוויעים כמו פיגועי ההתאבדות", ומדוע מלים של יהודים אחרים, המותחים ביקורת על ישראל, מתקבלות אצל הציונים באיבה ומתוך גינוי חריף, ומכונות "שנאה עצמית" ו"אנטישמיות"? מדוע אין הציונים רואים, או ליתר דיוק מדוע הם רואים ובכל זאת מכחישים, את המציאות הברוטלית שמדינה זו יצרה?⁴

בין סקראליזציה לבנאליזציה

המאבק על הפרשנות, שבמהלכו מעצבים מחדש את העבר לכדי לקחים להווה ותוכניות לעתיד, מתרחש, כפי שטודורוב ציין,⁵ במעבר הצר בין שתי מלכודות של סקראליזציה ובנאליזציה. קבוצות אנושיות מתקיימות באמצעות תקשורת, דיאלוג והחלפת חוויות. קבוצות נוצרות באמצעות שיתוף בזיכרונות. זיכרון של רצח קבוצתי או קורבנות קבוצתית, כמו השואה, הוא ללא ספק חוויה שמשמעותה האמיתית נעוצה בהיותה משותפת, ושאת זיכרונה יש לחלוק ולהפוך לרכוש משותף. הפיתוי "לקדש" זיכרון של

2 "אנו מפארים את המוות", ראיון עם פאוול סמולנסקי, גאזטה ויבורצ'יה, 26-27 באוקטובר 2002 (פולנית).

3 Kim Chernin, "Seven Pillars of Jewish Denial", *Tikkun*, September-October 2002, pp. 15-20

4 Joel Kovel, "Zionism's Bad Conscience", *Tikkun*, September-October 2002, pp. 21-24

5 "Ni banalisation ni sacralisation: du bon and du mauvais usage de la mémoire", *Le Monde diplomatique*, Avril 2001, pp. 10-11

חוויה כזאת בשם שלמות הקבוצה, בהווה ובעתיד, הוא לפיכך חזק מאוד. אבל באופן פרדוקסלי הסקראליזציה סותרת בעצם את מטרתה: היא מנפצת כל סיכוי לתקשורת חיה, אמיתית וכנה, ולפיכך גורעת מהתבונה המשותפת של אלה אשר נותרו בחיים, במקום להעצים אותה. כפי שניסח זאת טודורוב – "סקראליזציה מונעת הפקה של לקחים בני תוקף ממקרים ספציפיים, ועלידי כך גם את התקשורת בין עבר להווה". לעתים מואשמים המקדשים באנוכיות. אכן, על פניה עושה הסקראליזציה רושם של מעשה אנוכי מצד מבצעה, שכן בקדשם את ניסיונם, הם מונעים מקבוצות אחרות את הרווח שהיו יכולות להפיק מלימוד ומזיכרון הלקח ההיסטורי. ואולם, הרושם הזה שגוי. סקראליזציה היא בעצם מעשה של אנוכיות שגויה, הפוגע בראש ובראשונה באינטרסים של הקבוצה המקדשת עצמה. זאת משום שבעקבות הסקראליזציה, נותרים הלקחים, אשר אותם ראוי היה ללבוך, עלומים וחבוים בחוויות העבר של הקבוצה, ורק נדמה כאילו הם נחשפים במלואם – ובכך נפגע האינטרס העצמי של הקבוצה. בנאליוזציה, מצד שני, ממירה את הלקח היחיד אותו ניתן ללמוד באמת מניסיון העבר – הדמיות בין מבני יחסי הכוח שהכשירו את המעשים האלה ואת המוסריות (או את האימוסריות) שבהם – בדמיות אחרת, כוזבת, בין בוגדנותם של אויבים שונים. או במלים פשוטות יותר, דמיון בין טינות שונות: כל האויבים, אין זה חשוב עד כמה שונים הם זה מזה, נראים דומים להפליא מן הרגע בו הם מלוהקים כאויבים. האמת טמונה דווקא בבחינת יחסי הכוח: כל אימת שכוח כלייכול משתיק את קולותיהם של החלשים והנכבאים במקום להקשיב להם, הוא מציב את עצמו בצד הלא נכון של הקו המוסרי בין טוב לרע; בנאליוזציה היא ניסיון נואש (אך הוא מצלית, כל עוד החזקים נשארים חזקים והחלשים נשארים חלשים) להכחיש את האמת הזאת. ואולם, רק אם מכירים באמת הזאת, אפשר לגנות, למשל, את הגנרל הצרפתי פול אוסארס על מעשי הזוועה שאישר ועודד נגד המורדים האלג'יראים, או את מעשיו של בוב קרי, לשעבר סנטור אמריקאי וכיום נשיא אוניברסיטה, אשר הואשם, לאחר שנים רבות, בירי מי שהיה חברו לנשק, בביצוע הוצאות להורג מחרידות והמוניות בווייטנאם.⁶ "צדק שאינו שווה לכל אינו ראוי לשם זה" – מזכיר לנו טודורוב.⁷ וכל עוד אין תקווה להעניש את הטובחים בצ'צ'ניה, את נתני ההשראה, המממנים והשלקמים האמריקאים של הפרות זכויות האדם באל סלוודור, גואטמלה, האיטי וצ'ילה, או את החיילים המתעללים בפלסטינים ואת מפקדיהם – מקבלת המדינה זכות (גלויה) לרדוף את אזרחיה, או את

6 Jim Hollander, "Viewing Vietnam and Algeria with the Luxury of Hindsight", *Herald Tribune*, May 5-6, 2001, p. 6

7 Tzvetan Todorov, "Les illusions d'une justice universelle", *Le Monde de débats*, Mai, 2001, p. 27

התושבים בשטחים שבשליטתה, לאחר שייחסה להם, ללא אפשרות ערעור, כוונות זדוניות, המצדיקות כל עוולה המבוצעת נגדם (תהליך שהוכשר לאחרונה בידי הממשל האמריקאי הפדראלי תחת הכותרת "מתקפות מנע"). זוהי אותה זכות, שכאשר נמתחה עד הקצה ונסחטה עד הטיפה האחרונה בידי השלטון הנאצי, הסתיימה בקטסטרופה של השואה.

ולמרות כל האמור לעיל, במקרים רבים הולכת הסקראליזציה יד ביד עם בנאליזציה. טודורוב דן לרועמה במקרה של ריצ'רד הולברוק, נציג מחלקת המדינה האמריקאית ביוגוסלביה, שהסכים לשאת ולתת עם השלטונות בבלגרד בשעה שאלה כבר הואשמו בביצוע "שואה שנייה", תוך שהוא מצטט את התקדים של ראול ולנברג, אשר תחת השלטון הנאצי סיכן את חייו כדי להציל חיי אחרים. טודורוב מדגיש כי ולנברג סיכן את חייו לאחר שהחליט לשרת את הקורבנות, וכדי להשיג מטרה זו התריס ופעל נגד הפושעים הכלי-כולים וחסרי המצפון; הולברוק, לעומת זאת, הלך לתת הוראות, בשם מעצמת העל החזקה בעולם, שהמטירה על אנשים מדי יום פצצות וטילים חכמים. האם יש כאן מקום להשוואה? קלינטון הצדיק את ההתערבות הצבאית בבוסניה בציטוט אוזרתו של צ'רצ'יל נגד נקיטת מדיניות פייסנית כלפי היטלר. מה ערכה של השוואה כזו? – שואל טודורוב. האם היווה מילושביץ' איום שאפשר בכלל להשוותו לאיום של היטלר על אירופה?

בנאליזציה היא כלי שימושי, כאשר נשקלת הפעלת כוח נגד אויב חלש יותר, ויש למכור את המעשה לציבור כמעשה אצילי של הקרבה עצמית ולא כאקט של פוליטיקה כוחנית. כך נהג משה לנדוי, שבי-1961 ישב כאב בית הדין במשפטו של אדולף אייכמן, ועשרים ושש שנה אחר כך ישב בראש הוועדה שהתירה שימוש בעינויים נגד שונאי יהודים "דומים" – הפלסטינים החיים בשטחים הכבושים.

אף שהבנאליזציה נדמית כהיפוכה הגמור של הסקראליזציה, היא מובילה לאותן תוצאות פחות או יותר. שתיהן מפרידות בין קבוצות וגורמות לאי-הבנה הדדית ולעוינות. שתיהן מוליכות את הקבוצות להסתגרות ולהתברלות, שכן הן מכחישות או ממעיטות מן הערך ההישרדותי של דיאלוג בין-קבוצתי ושל שיתוף אחרים בחוויות הקבוצה, חוויות שבדרך כלל נחוות בנפרד, אך שזורות זו בזו ללא תקנה. שתיהן הופכות לפיכך את הדרך ל"ביחד" כזה (הבחירה היחידה שהיתה יכולה, אולי, להפוך את הישרדותה של הקבוצה לבטוחה, ולפיכך את "הרצח הקבוצתי" על כל גווניו למיותר) לדרך מחוספסת עוד יותר, מאיימת, אולי בלתי עבירה.

המקרה המיוחד של השואה

השואה היתה אירוע בעל חשיבות עצומה לדמותו העתידי של העולם – אך משמעותה נעוצה בכך שהיותה מעין מעבדה בה רוכזו והועלו על פני השטח, לעין כל, כמה היבטים, מדוללים ופזורים בדרך כלל, של החיים המודרניים המשותפים. ללא הכרה במשמעות זו, הלקחים החשובים ביותר של השואה – על הפוטנציאל הג'נוסידי הטבוע בצורת החיים שלנו והתנאים שבהם פוטנציאל זה עשוי להתפרץ בתוצאות קטלניות – לא יילמדו, לאסוננו כולנו. הקריאה הסקראלית/בנאלית של מסר השואה שגויה ומסוכנת, מהסיבה הכפולה שהיא מכוונת את חששותינו לעבר אסטרטגיה מגבירת סכנה, ובו בזמן הופכת את האסטרטגיה הזו לבלתי מועילה לאותה מטרה שאותה קיוותה לשרת. הקריאה הסקראלית/בנאלית מולידה שרשרת "גנטית-מפוצלת" ("על כוח צריך להשיב בכוח חזק יותר") וזו רק מגבירה את הסכנות הג'נוסידיות שהגיעו אותה מלכתחילה.

הסקראליזציה מספרת את סיפור השואה כחוויה יהודית ייחודית, גורל מר שנפל בחלקם של היהודים והיהודים בלבד, וחוויה שרק יהודים, בהיותם יהודים, עלולים היו ליפול לה קורבן. סבל של קבוצות אחרות איננו חלק מן הסיפור הזה; אם יורשו להיכנס לתוך הסיפור, הם ידללו ויזהמו את המסר, המיועד מעצם טבעו רק לאזוניים יהודיות. סקראליזציה מציבה את היהודים כנושאים היחידים של זיכרון השואה, נברלים משאר העולם הספוג בשנאת יהודים בלתי ניתנת לריפוי, אתר של שואת העבר וחממת השואות העתידות לבוא. היא מותירה את היהודים לבדם במאבק להישרדות. אין אף גורם שאתו אפשר לשלב כוחות כדי להפוך את סיכויי הניצחון במאבק זה לטובים יותר, שכן אין הישרדותו של אף אחד אחר נתונה בסכנה מאותה סיבה.

חשוב ומבשר רע מכל: גם אם האיזמים על הישרדותם של אחרים יוסרו, לא ישפר הדבר את סיכויי הישרדותם של היהודים כהוא זה. כיבוי להבות רצחניות המכלות את גופותיהם של אחרים לא יסייע לביטחונם של היהודים. דרישה לשמור על כללי בטיחות אש בכל מקום (או אף הימנעות מייצור חומרים דליקים) עשויה להיות רעיון טוב, אך היא איננה רלוונטית לביטחונם של היהודים. דבר לא יושג מהתעקשות על סולידריות של הגורל, לא כל שכן מעיסוק בפעילות סולידרית. הגאולה דורשת להדגיש את ההבדל, לא את המשותף, בגורל ובתקוות, בעבר ובעתיד. זהו מסר הסקראליזציה של השואה.

התכחשות לשותפות גורל וסירוב לשיתוף פעולה הם מנגנונים בעלי מומנטום של שימור עצמי. ממסעות חיפוש אחר ראיות לאנטישמיות, ישומו המחפשים החרוצים רק לעתים נדירות בידיים ריקות. וכל אחד מן הממצאים, המובא הביתה בתרועת ניצחון, מצדיק ומעודד מיד חיפושים נוספים. כאשר שנאת היהודים מועלית לדרגה של ההסבר

העיקרי (ויש אומרים: המספק) לאיום על ההישרדות היהודית, מופרדת באמצעות הסקראליזציה מהאימים על הישרדותה של כל קבוצה אחרת – יודופוביה הופכת למופת של תפיסת עולם. לפיכך, יש נטייה להתעלם מכל המאפיינים שאינם קשורים באופן ישיר וברור ליהודים כיהודים (ובראש ובראשונה מאפיינים הקשורים ליהודים כבני אדם, כאזרחי העולם המודרני, כפיונים במשחק הכוחות של העולם המודרני, כגורמים במלחמות הזהות וההכרה של עמים אחרים), להשאירם מחוץ לחשבון ומחוץ לדיווחים.

לתפיסה כזו של המציאות יש כל המאפיינים של נבואה המגשימה את עצמה. אדם מוצא בעולם את מה שהוא מצפה למצוא בו. הוא נוטה להתעלם מכל הראיות המצביעות על כיוון אחר, וכך הופך האישוש והאימות של האמונות המושרשות בו לדבר קל. מעשים באים בעקבות האמונות; המעשים המבוצעים בהנחה שהיהודים מצויים במצב תמידי של שואה-בדרך מציבים מכשולים נוספים בדרך לפיוס עם העולם. העולם מואשם בשנאת יהודים מולדת ובחרישת מזימות מקומיות נגד היהודים, שאותן אין בידי היהודים לשכך, וכל שהם יכולים לעשות הוא להילחם חזרה ולשמור מרחק באמצעות פעולות איבה משלהם.

עד היום, זהו ההיגיון המנחה את המדינה היהודית. כפי שתאר זאת דניאל בראון מרדיו צרפת⁸ – "מדינת ישראל ציינה ב-27 באפריל את יום הולדתה ה-53 כשהיא ממשיכה להציב מול משליכי אבנים צעירים את הצבא החמישי בחוזקו בעולם," בעוד קבוצת נשים (קבוצה קטנה, יש לציין) החליטה להשגיח על מחסומי הצבא "כדי לתעד ולמנוע הכאות והשפלות יומיות. 'החיילים צעירים כל-יך', התלוננו הנשים המתנגדות, ובכל זאת הם 'מעורבים בדהיומניזציה של הפלסטינים המתרחשת בישראל'." בראון קונן על הדיכוי המתמשך של אוכלוסייה אזרחית "שאינו בידה תשובה לעליונות הצבאית המאסיבית של המדינה העברית – מלבד הבערת צמיגים, השלכת אבנים, ומדי פעם ביצוע אחת מאותן התקפות התאבדות עיוורות ונואשות," ותהה מה קרה ל"מסורת היהודית של דיאלוג והומניזם." ואכן, היתה זו פעם המסורת היהודית שלנו, שהעניקה לנו את היכולת לשרוד, ואת המתנה היקרה ביותר שיכולנו להציע לעולם. הבה נחזור על מה שהזכיר לנו בובר: ביהדות, כל האירועים בהיסטוריה, ניצבים בתחומי הסימן הלשוני; יהדות, עניינה התחושה שמהלך הקיום האנושי כולו אינו אלא דיאלוג. "מה יש בה בישראל, שמוציא את הרע ביותר מאתנו היהודים?" – שאל בראון. התשובה עשויה להיות שההיגיון של הסקראליזציה פועל נגד ההיגיון של דיאלוג. אם

Daniel Brown, "A Jewish Lament: 'Israel brings out the worst in us'" *New York Herald Tribune*, 8.5.2001

היהודים מוגדרים על-ידי שנאתם ומזימותיהם הרצחניות של שכניהם, לא ניתן להשיג דבר מדיונים משותפים עם השכנים. ז'אן פול סארטר חשב שיהודים הם מי שמוגדרים על-ידי אחרים כיהודים; היגיון זה סוגר עתה מעגל כאשר אנטישמים הם מי שמוגדרים על-ידי המדינה היהודית כאויביה (והעולם מלא וגדוש בהם, וככל שמאמינים בכך יותר, כך הוא הופך להיות מוכר ומוכן יותר).

מרגע כינונה של הגדרה זו, היא מניעה מנגנון עצמי של אישור חוזר. בעקבותיה באים עשורים של ניכור כפוי, המוחמר בידי התרוששות, השפלה ודהיזומניזציה מתמשכים של האוכלוסייה השכנה, המואשמת באופן גורף בחטא הקדמון של שנאת יהודים. דהיזומניזציה מובילה לייאוש והורסת את מעט האמון שנותר במלים. לאחר שקולם נשלל מהם, פונים המושפלים לאבנים ולאמצעי חבלה מתוצרת בית, שמטרתם להפגין ולתעד את ייאושם, יותר מאשר להניע את הכובשים לדבר במקום לירות. כאשר ההזדמנות נקריית בדרכם, הם הורגים יהודים בשל החטא הקדמון של היותם יהודים – מה שרצינו להוכיח.

לקח "החזק שורד"

זכותו של החזק לעשות לחלש ככל העולה על רוחו הוא לקח נוסף של השואה... לקח מבעיית ומפחיד ללא ספק, אך כזה הנלמד, מנוכס ומיושם. כדי שאפשר יהיה לאמצו, הוא מופשט לחלוטין מכל הקונוטציות המוסריות, עד שנותר רק הבסיס החשוף של משחק הישרדות סכום אפס. "החזק יותר שורד", "מי שתוקף ראשון שורד", "כל עוד אתה חזק, אתה יכול לחמוק ללא עונש מכל מה שעשית לחלש". העובדה שדהיזומניזציה של הקורבנות גורמת גם לדהיזומניזציה הרסנית מבחינה מוסרית של המתעללים מוסטת הצדה כעניין שולי – אם מכירים בה בכלל. מה שחשוב הוא להגיע לפסגה ולהישאר שם. הישרדות, הישארות בחיים, נתפסת כערך בפני עצמו, שמוצדק לרדוף אחריו, לא חשוב עד כמה גבוה המחיר שמשלמים המובסים, או עד כמה עמוקה ההשפלה וההשתתה של המנצחים.

מבין לקחי השואה, לקח זה, כל כמה שהוא מבעית ובלתי אנושי, מגיע כשהוא מצויד ברשימת מצאי של סוגי הסבל אשר ניתן להסב לחלש כדי להוכיח ולבסס את עוצמתך שלך. איסוף, גירוש, כליאה בגטאות ובמחנות ריכוז, או הפיכת חייהן של אוכלוסיות שלמות לדומה למודל של גטאות או מחנות ריכוז, הפגנת עקרונות של החוק באמצעות הוצאה להורג של חשודים, מעצר בלא משפט ותקופת מאסר קבועה, ותחושת האימה הנוצרת באמצעות ענישה אקראית ובלתי מוסברת – כל אלה הוכחו כאפקטיביים, ולפיכך "רציונאליים". הרשימה משתנה ומתארכת עם הזמן. אמצעים

"חדשים ומשופרים" מתווספים למצאי, אם הוכחו כיעילים – הריסת בתים בודדים או שכונות מגורים שלמות, עקירת כרמי זיתים, השמדת יבולים, הצתת מקומות עבודה ושיטות אחרות הפוגעות במקורות הפרנסה העלובים כליכך ממילא. האמצעים הללו הם כולם בעלי נטייה מעגלית להנצחה עצמית. ככל שרשימת מעשי הזוועה גדלה, גדל גם הצורך להפעיל אותם בעוצמה רבה יותר, כדי למנוע מהקורבנות לא רק להשמיע את קולם, אלא גם לזכות באוזן קשבת. ככל שהאסטרטגיות הישנות הופכות לשגרתיות, והחרדה שהן מפיצות בקרב קורבנותיהן דוהה ונחלשת, יש לחפש אחר תחבולות חדשות, מכאיבות ומפחידות יותר.

הטלת פחד כהישג של היטלר

גם זהו "לקח השואה". לקח רווי ברעל, ללא ספק – וללא תרופת-נגד זמינה; רעל בוגדני וערמומי, היוצר התמכרות ודורש הגדלה תמידית של המינון. מבין כל המלכודות והפצצות המושהות החבויות בין מורשות השואה, זוהי ללא ספק הקטלנית ביותר; המרהיבה ביותר בין הישגיו-לאחר-המוות של היטלר. היא ההופכת את הפחד מפני הסכנה למצב "נורמלי", למעשה לתנאי הכרחיים לחיים בעלי משמעות; היא מעלה את העיסוק התמידי בהשרדות לחובה יומיומית, וזו מתפתחת בתורה לצורך אקזיסטנציאלי. העולם הלא בטוח, העוין, הוא שנדמה מוכר וביתי. אם המכור אינו זוכה לעוד ממנת הסם שלו, הוא מרגיש אבוד, לעתים בלתי מסוגל למלא אפילו את הפשוטה שבמשימותיו היומיומיות.

התוצאה הממאירה של הלקח הכוזב הזה היא שרק חוסר ביטחון (וככל שהוא קיצוני וקטלני יותר, מה טוב) וסביבה עוינת (וככל שהשנאה עמוקה וברורה יותר, מה טוב) מרגישים בטוחים. נדמה כאילו שגרת החיים עומדת להתפוצץ ברגע שהמטענים מפסיקים, ולו לזמן מה, להתפוצץ. הסיכוי לחיות יחד בשלום (זכרו: העולם מלא אנטישמים!) נתפס כאיום הגדול ביותר על הביטחון. המרת שולחנות המשא ומתן בטנקים ובטילים ועשיית המרב כדי להפוך את סביבת החיים היהודית למלאת סכנות ועוינת מתמיד, המרת גשרים בחומות מעוטרות בגדרות תיל, וסיפוק המנה היומית של כדורי רובים ואבנים, מחזירים את החיים ל"שגרה". לא "שגרה" נעימה, אין ספק, אך בכל זאת שגרה, מוכרת ומנחמת, ולפיכך, באופן פרוורטי, כזו המשרה תחושת "ביטחון".

כאשר מפרשים אותם בצורה כזו, לקחי השואה הנלמדים מהתאומים הכוזבים של סקראליזציה ובנאליזציה מולידים ומנציחים עוד הפרדה, חשדנות, שנאה ועוינות, ובכך הופכים את הסבירות לאסון חדש לגדולה יותר מכפי שהיתה צריכה להיות. בשום

צורה אין הם מפחיתים את הסך הכולל של האלימות, וגם אין הם מקרבים את הרגע של חשבון הנפש המוסרי על הטעויות והפגמים ועל הצורה המוערפת של חיים בצוותא. גרוע מכך, הם מסיטים את תשומת הלב מכל דבר החורג מעבר לחששות הנוכחיים, המיידיים להישרדות הקבוצה, ובמיוחד מהמקורות העמוקים של רצח קבוצתי, שאותם ניתן לחשוף, להבין ולהילחם נגדם רק אם נתעלה מעל לאופק הקבוצתי הצר והתחום.

ערכה ותירגמה רות מיזלס

עמירה הס

"איפה הכי טוב לך?" אומרים לו, והוא עונה: "בדרך"

מותו של אבי לא נקשר אצלי עם שנות "הפתרון הסופי". כך גיליתי בהקלה ובהפתעת מה אחרי שישבתי לידו יומיים בעת שגסס. מיקומו בסרט הנע של רצח עם, שראשו בגרמניה וקצותיו מתפצלים כזרועות תמנון, לא כפה עצמו עלי לקראת מותו – בניגוד למה שציפיתי כי ארגיש, בהתחשב בנוכחות המתמדת של אותן שנים באינטראקציות שלי עם הורי לאורך חייהם. זה היה מה שזה היה: מוות של אדם בן שבועיים וארבע, שהזניח את בריאותו, אף כי בשנותיו האחרונות דווקא גילה, גם כן להפתעתי, סימני אהבה לחיים.

גסיסתו ביולי 1997 היתה חזרה כללית לקראת גסיסתה של אמי, ארבע שנים לאחר מכן, ביוני 2001. היא היתה בת שמונים ושמונה במוחה, ולמוות ייחלה שנים. גסיסתו ארכה יום וחצי אחרי השבץ המוחי. גסיסתה – שלושה ימים אחרי ששחררה משבוע אשפוז בבית החולים, אף שהרופאים אמרו לי כי תוכל להמשיך לחיות עוד זמן רב. אבל היא החליטה אחרת, ובעקשנות "בוסנית", כפי שנהגתי להגדיר, הרימה בימי חייה האחרונים את הסנטר, חשקה שיניים וסירבה לאכול או לשתות.

שניהם דיברו ואמרו הרבה באותם ימים אחרונים שלהם. שניהם נעו בין פיכחון וצלילות לבין ערפול ובלבול. אבל שניהם לא הזכירו את הגטו והמחנות (שורגורוד בטרנסיסטריה, לשם גורש אברהם הס מעירו סוצ'בה, רומניה, עם משפחתו ועם עוד מאות אלפים מיהודי בוקובינה בסוף 1941; ומחנה המוות ברגן בלזן, לשם גורשה חנה לוי בקיץ 1944, אחרי חצי שנה בכלא הגסטאפו במונטנגרו). ליד מיטות שניהם עשיתי אותה שגיאה שלא יכולתי אלא לעשותה: לא שאלתי שאלות דחופות, אחרונות, ולא רצתי לרשום מה שאמרו באותם רגעים אחרונים. כך הפקרתי את דבריהם לחסריו של הזיכרון, ונותרתי עם שאלות שלעולם לא ייענו. כנראה נרתעתי מלשחק תפקיד בסצינה של ערש דווי, להפוך אותם לאובייקטים של תיעוד אופנתי, לעשות את מה שהם לא עשו בחייהם.

הם לא הותירו תיעוד מסודר של חייהם ושל מחשבותיהם. אברהם ניסה פה ושם

במשך חייו לשרבט משהו, כתב עברית שנשמעה לי יותר ויותר כמו געגועים לידיד, הבטיח לעצמו שאני אערוך את זיכרונותיו, אבל נתקע. מן הסתם לא יחס לעצמו מספיק חשיבות ("הוא אוהב את עצמו יותר מדי" היה אחד ממשפטי הביקורת הקשים ביותר שיכול היה למתוח על מישוהו). חנה, שיכלה לכתוב יפה וטוב בכמה שפות, מיאנה להוסיף משהו מסודר ליומן אותו כתבה בברגן בלזן ב-1944-1945, כאשר כתיבה היתה כרוכה בסכנה של עונש מוות מידי. "כליכך הרבה ספרים נכתבים," ענתה לי כשהפצתי בה לכתוב. "אם אי-אפשר לכתוב משהו ממש מיוחד, יוצא דופן, אין טעם לכתוב." אני ראיתי בזה עוד היבט לחוסר האמביציה הקיצוני שלה, הוויתור על עשיית משהו עם החיים ועם הכישרונות שלה.

הסקתי שהוויתור הזה התפתח אחרי המלחמה, אחרי ששבה לבלגרד מברגן בלזן. הרי קודם למלחמה למדה, אף התחילה בלימודי תואר שני שהמלחמה קטעה, העדיפה לימודים והוראה על פני המסלול המסורתי של נישואים ומשפחה. מה חלקו של הדיכאון, שליווה אותה כל חייה, בחוסר האמביציה הזו? מה חלקן של נסיבות אובייקטיביות? בבלגרד ה"חדשה" נחשפה לעיונות שלא הכירה לפני הכיבוש הגרמני, או יותר נכון – שלא ציפתה לה: "אבל את אורחת" (או זרה, כבר איני זוכרת בדיוק מה סיפרה לי), אמרה לה פקידונת סרבית במשרד לרישום האוכלוסין. חברות ילדות שלה, לאייהודיות, לא האמינו לסיפוריה על ברגן בלזן, או יעצו לה לשכוח. ביוגוסלביה החדשה זילזלו במי שהגיע למחנה ריכוז ולא נלחם על השחרור, כמו הפרטיזנים (והיא דווקא הצטרפה לחוליית פרטיזנים תחת פיקודו של מילוואן ג'ילאס, לפני הכיבוש הגרמני של מונטנגרו, אשר היתה קודם תחת כיבוש איטלקי, אבל הקהילה היהודית הקטנה בעיר צטיינייה פחדה שמא יתנקם הכובש הגרמני בכלם בגלל הצטרפותה, והפצירה בה לא להצטרף). בדירת אמה בבלגרד התיישבה בינתיים משפחה אחרת, לא יהודית, ואמי לא טרחה לדרוש בחזרה את רכושה היחיד. משפחתה נרצחה, והיא תתעקש על ארבעה קירות? השכנים סיפרו לה איך גררו משתפי פעולה מדירתן החוצה את האם ואת אחיותיה. כיצד תוכל לגור בדירה כזו? תצלום של טיטו שנפל מהקיר בעת שעברה לידו, במערכת שידורי רדיו בלגרד בצרפתית, שם עבדה כעורכת בכירה, העלה פרץ של חשדות נגד היהודייה. עד כמה היתה תקרית מטופשת זו הקש שגרם להחלטתה לעזוב את מולדתה וביתה, ולהגר? עד כמה הוסיפה לדיכאון שלה, לווייתור על התפתחות אישית, העובדה שבישראל לא מצאה עבודה כמורה, משום שהיתה "זקנה מדי" (מעל שלושים וחמש), משום שהיתה קומוניסטית מוצהרת? ובעצם, מה אני יודעת? אולי התחיל הדיכאון עוד לפני ברגן בלזן?

שתי הגסיסות משוחחות בזיכרוני, ומשוחחות עם זיכרונותי מהורי ועם סיפוריהם על חייהם. שני ניצולי שואה שחיפשו פרטנר בתהום הפרטית שלהם, כשמסביב המעגל

הקומוניסטי הקרוב המתכחש בדוגמטיות שלו לתהום הזו, והמעגל הציוני החיצוני המתיימר, בשחצנותו, להיות התקומה לחורבן. גסיסותיהם המשוחחות מתחברות לחייהם ולחשיבתם כפי שהם מיוצגים אצלי. כמעט כתבתי "משלימות את דמותם וחייהם כפי שהם מיוצגים אצלי", אבל השורש ש.ל.מ. מטעה. דמותם וחייהם הולכים וחסרים עם כל שנה העוברת בהעדרם וכל שאלה שצצה בי ונוגעת להם ולעברם, ואין מי שיענה עליה.

שלוש חריגות התרתי לעצמי מהכלל הפנימי לא "לביים" את גסיסתם: אחת אצל אבי, שתיים אצל אמי. כמה ימים לפני שמתה, ביקשתי ממנה לחזור באוזני על מכתם מסוים בלטינית אותו אהבה לצטט. התביישתי כשביקשתי, שמא יתפרש כאילו אני מחכה למוות, אבל היא, שרועה חסרת כוח על המיטה, דיקלמה מיד את המכתם, עם הר' המתגלגלת שלה, בלי שום מחאה. זו היתה אחת ההפוגות שעשינו, היא כאילו משוויצה בלימודי הלטינית שלה ומשתוממת על מה שנשאר בזיכרון, ואני חוזרת להיות הילדה המבקשת מאמא לחזור על ה"קונצים" שלה – והיו לה כמה וכמה כאלה, בכמה שפות, מכמה תקופות.

עוד ביקשתי ממנה, אז בבית החולים, לחזור על מלותיו של שיר הערש אותו שרה לי בילדותי, ביוגוסלביה. כן, כן, לא טעיתי. אני כותבת פה יוגוסלביה. כך תמיד כינינו, לשם קיצור ונוחות, את שפת האם שלה (את הספאניולית, שפת הוריה, הבינה אבל לא דיברה, ולכן כינה אותה אביה "גויה") – השפה בה ספרה, השפה אשר הותרה בה את המבט שאינני מסוגלת לחקות. לא סרבית, לא סרבוֹקְרוֹאטית, לא בוסנית – יוגוסלביה. ההלצה כי היוגוסלבים היחידים היו יהודים (כמו שהצ'כוסלובקים היחידים היו יהודים) היתה נכונה מאוד לגביה, ילידת סרייבו, שנת 1913, שלמדה באוניברסיטה בכלגרד בשנות השלושים, שם נמשכה לחוגים קומוניסטיים מחתרתיים, לימדה שפה וספרות צרפתית בצטינייה, מונטנגרו (כיהודיה קיבלה עבודה רק בפריפריה), ומשם, ממונטנגרו, שקדה תעשיית המוות הגרמנית להטעין אותה על רכבות משא לברגן בלזן. היו אלה "יוגוסלבים" אותם פגשה בדרכים מגרמניה, ואיתם חזרה הביתה.

לא הבריטים, משחררי ברגן בלזן, שיחררו אותה. לקראת תבוסתם, ביקשו הגרמנים להספיק ולרצוח עוד כמה "נגלות" של יהודים, והעמיסו אותם באפריל 1945 על רכבת מזרחה. ואולם, הצבא האדום התקרב, השמירה על הרכבת התרופפה, והיא ירדה מהרכבת ללקט תפוחי אדמה. אינני יודעת אם הרכבת פשוט לא חיכתה לה, או שהיא החליטה לא לעלות עליה. הלילה ירד, היא הסתתרה בין השיחים, וראתה את הצבא הגרמני המפואר נס על נפשו. אחר כך הסתתרה באסם של איזו איכרה גרמנייה, לא היה אפשר לדעת מי היתה מפוחדת יותר מפני זולתה – שלד האדם שהיתה אמי, או האיכרה. אחר כך נתקלה בחיילים הסובייטים: אחד נהג בה כחשודה בגרמניות, אבל המפקד הבין כי שלד כזה

מסמורטט אינו יכול להיות גרמני. "גרמאניה ואשאייה" – גרמניה שלך, אמר לה ברוחב לב של משחרר – הוא נבהל למראיה, כך ניחשה, אבל ידע להסתיר זאת, והיא מיהרה לחזור לארצה, מולדתה, יוגוסלביה, "החדשה", כפי שתמיד הוסיפה, בלי ציניות. ברגל, בעגלות. עם יוגוסלבים אחרים ועם פועלים איטלקים קומוניסטים.

פעם, אולי לפני עשרים שנה, ראינו יחד סרט משונה, צרפתי אני חושבת, אינני זוכרת את שמו, גם לא את תוכנו. היתה בו סצינה סנטימנטלית, חיילי הצבא האדום רקדו ושרו. לפני קרב, אחרי קרב, בלי קשר לקרב – אין לי מושג. "אני כליכך בכיתי, אני לא יודעת מה קרה לי", אמרה לי בתמיהה. היא לא נהגה לבכות הרבה. אני מרשה לעצמי להניח ששתינו דווקא ידענו למה בכתה. מפוכחת מהחלום על ברית המועצות, מתגעגעת לחלום, כועסת על החלום ומהרסיו ועל התמימות, אבל אסירת תודה לעמידה של ברית המועצות.

גם את אברהם הס שיחרר הצבא האדום. כשהובהל לחדר המיון בערוב ימיו, חצי משותק, שמע את המבטא הרוסי של הרופא, ומיהר לומר לו כמה מלים ברוסית. הרופא התפלא. לבטח חשב שהאיש המשופם, כהה העור, הוא עיראקי. הרבה טעו וחשבו אותו לעיראקי, או סוג אחר של יהודי ערבי, בייחוד כשהיה צעיר יותר. "הצבא האדום שיחרר אותי, ואת זה לא אשכח לעולם", סיפר לי שאמר לרופא. "זהרופא אמר, "המשיך לשחזר בעיניים עצומות, "אם כך – לא הכל שלילי אצלנו, הסובייטים". הרופא לבטח לא אמר "סובייטים", אבל בשביל אברהם הס המשחררים נשאר תמיד "סובייטים": בעלי זהות אידיאולוגית-מוסרית ולא אתנית, בעלי שליחות אינטרנציונליסטית ולא לאומית. הוא – כמו לפחות עשרות מיליונים אחרים – כפה את האידיאל הזה על המציאות. הרבה אחרי הוועידה העשרים של 1956, כשכבר לא היה אפשר לכפור בנכונות המידע על רצחנותו של המשטר הזה, התקשה להכיר במציאות במלואה – מציאות של משטרים דכאניים, נומנקלטורות ציניות וצבועות, לאומנות במסווה של אנטי-אימפריאליזם, משטרי פחד, אי-שוויון וניצול מחפיר של עובדים. הוא ראה כמוכן "שגיאות" באותם משטרים, מצא פסול במנהיגים, דיבר על "איבון מחשבת" במפלגה, האמין שרפורמות ודמוקרטיזציה ייתכנו, אך לא ראה כשל מבני בשיטה שהתימרה ליישם אידיאולוגיה קומוניסטית ולהציגה כמתכון מדעי לתפיסת השלטון. ב-1977, כששהיתי כמה חודשים ברומניה, בא לבקר. ראיתי איך מנגנון ההכחשה פועל אצלו במלוא עוצמתו. ברכבת מבוקרשט לעיר הולדתו סוצ'בה דיבר על הפאשיסטים של שנות הארבעים, על העוני ועל הניצול אז, על המערב שעושה הכל כדי למוטט את הניסיונות לשיטה אחרת, על מעורבותם של שירותי הביון האמריקאיים ושל פרובוקטורים. זו היתה דרכו להדוף את הזעזוע שלי מפרטי הדיכוי ומהסבל האנושי העצום שראיתי תחת משטר האימים של המפלגה הקומוניסטית הרומנית. רק בהדרגה התגבר על הקושי הנפשי, על העיוורון

מרצון. הרי לא יכול היה להתכחש לכך שבשם המפלגה הקומוניסטית והרגל האדום מִלֶךְ צ'אושסקו כקיסר רודן על אוכלוסייה מפוחדת, מרוששת וחולה.

הייתי שמחה לשלוף מזיכרוני שיחה בינינו על אודות האחריות המוסרית שיש לכל איש שמאל על התפלצות במזרח אירופה, בסין, בקמבודיה, בצפון קוריאה, אבל הזיכרון אינו פולט שיחה אחת ספציפית. היו הערות שנפחן גדול בהרבה ממספר מלותיהן, ושמחן אני רוצה להסיק כי התנהלה אצלו שיחה פנימית כזו. "עכשיו", אמר אחרי שקריתם של המשטרים במזרח אירופה חיסלה אצלו כל שביב של הכחשת מציאות, "הגיע הזמן לתת מלים חדשות לאותם הרגשות". ובמקרה אחר אמר "כישלון הניסוי הסוציאליסטי הרי לא הופך את הקפיטליזם ואת הניצול הטבוע בו לצודקים". ועוד אמר, ברוסית: "דְּוּאֵי סַנְצ'לָה" ("קדימה, מההתחלה"). זה היה מין צופן פרטי אצלנו, שאיני יכולה להתחייב על מקורו. כל אימת שרצינו להגיד כי הגיע הזמן לגלגל את הסלע הסיזיפי שוב במעלה ההר, אמרנו – בדרבון מתחזה ללגלוג עצמי – "דוואי סנצ'לה".

בזיכרוני, לאמי היה קל יותר לא להרחיק את מה שנוצר בשמה במשטרים שכוננו סוציאליסטיים. "הייתי טיפשה", אמרה כשדיברנו על המפלגה הקומוניסטית, על ברית המועצות. לפעמים אמרה, "היינו טיפשים", על עצמה ועל שכמותה. בניגוד לאבי, לא ניסתה לאתר נסיבות מקלות. "אינני משוכנעת", אמרה לי שנתיים-שלוש לפני מותה, "שאני יכולה להגדיר את עצמי קומוניסטית" ("קומוניסט" כבר לא היה בגדר שיוך מפלגתי, והיא לא היתה חברת מפלגה מאז תחילת שנות השבעים). היא התכוונה, אני מתרגמת היום, לנוקשות הכמודדתית, להעדר הפקפוק, לאמונה המשיחית ב"סוף הטוב". אבל ב-1 במאי האחרון לחייה, שנת 2001, בתחילת החודש השמיני לאינתיפאדה השנייה, ארבעים יום לפני שמתה, כשהתחמקתי כמנהגי מדי ערב מהפולחן היומי של ירי ברמאללה כדי לבקרה בבית האבות במוצא, שם חיה בשלוש השנים האחרונות לחייה, חיכתה לי מחוץ לחדרה. היא כבר נשמה בכבודות. כשהתכופפתי לכורסה כדי לנשק כתמיד את לחייה החלקות והרכות, הרימה את מבטה לעברי ואמרה בהתרגשות: "את יודעת איזה יום היום? ה'1 במאי". היא לא היתה צריכה להגיד לי מה היום הזה אוצר בשבילה – השייכות לציבור טרנס-לאומי, שייכות חוצה זמנים וגבולות, הקירבה ורגש הכבוד לכל הנאבקים על דברים מובנים מאליהם, אלה שפעם לא היו מובנים מאליהם ואלה שעדיין לא מובנים מאליהם.

"כל העולמות שלי נהרסו", סיכמה את חייה שנה-שנתיים לפני מותה, אחרי המלחמה האזורית ופירוק יוגוסלביה – "הקהילה היהודית, הסוציאליזם, יוגוסלביה וישראל". היא דיברה בטלגרמות, שבהפרמן מגוללות נתח נכבד מהמאה העשרים, לא רק מחייה: הקיום בתפוצות, ככת למיעוט יהודי באירופה, תמיד נראה לה טבעי, עד שהסדר העולמי החדש של הרייך השלישי חיסל חיים אלו. אחר כך האמינה כי

מהלך ההיסטוריה יוביל לסוציאליזם. גם האמונה הזאת, עולם ומלואו, נהרסה. פירוק יוגוסלביה והמלחמה האזכרית בה היו כה בלתי נתפסים לרציונליזם ההומניסטי שלה, זה אשר שרד את ברגן בלזן, עד כדי כך שלא יכלה להקשיב עוד לשירי עם בלקניים אותם ביקשתי להשמיע לה, ולא הסכימה להתראיין על סרייבו של ילדותה. ישראל – שהפכה לביתה אחרי 1949, אף כי מעולם לא היתה ציונית ולא הפכה ציונית – מימשה את כל האזהרות אותן שמעה ביוגוסלביה, לפני שהחליטה להגר: זה קולוניאליזם, מה יש לך לעשות שם, אמרו לה חברים שניסו להניאה מהגירה לכאן.

זיכרוני אומר לי כי הקדימה להטיל ספק בדוגמות. המשיכה המוקדמת שלה לפמיניזם סוציאליסטי וההתרעמות על שלטון הפאלוקרטים גם בשמאל ציירו אותה בכלים טובים יותר – בניגוד לאבי, הגבר – להתחיל ולהעלות קושיות. ההיכרות עם הדיכוי הביתי של נשים במפלגה סדקה מסורות קומוניסטיות של הערצת מנהיגים גברים. אינני יודעת עד כמה העזה להתווכח בישיבות התא המפלגתית. אני מנחשת שלא הרבה. אבל מצבה כאשר מודעת לדיכוי האשה במפלגה קומוניסטית שמרנית, חיזק את הדיסידנטיות שלה. בבית החולים, באותו שבוע אחרון, נהגה להתיישב על המיטה ולדבר בעיניים עצומות, כדי להתרכז, הסבירה לי. באחת הפעמים עלו מאחורי הפרגודים קולותיהן של נשים אחרות: הן דיברו על אוכל שבישלו לנכדים, וגם על "הרוצחים הפלסטינים". חסכתי ממנה את המידע על פיגוע ההתאבדות בדולפינריום, ביום בו לקחתי אותה להרסה. ואז, לפתע, למרות הבלבול והערפול החלקי, החלה להרצות על הצלחת התנועה והחשיבה הפמיניסטית, על כך שאפשר לראות את המאה העשרים כמאה של שינוי הודות לפמיניזם.

היו שעות שהיתה עוינת כלפי, ושעות בהן גילתה חשדנות כלפי וכלפי כוונותי. אחרי יומיים-שלושה עבר המצב הזה, אני זוכרת בהקלה, וחזרתי להיות בשבילה עמירצה ודושיצה (נשמה קטנה, ביוגוסלביה). שמרתי מכל משמר שהרופאים לא יעשו בה שום דבר פולשני. זה המעט שיכולתי לעשות. תעזרי לי למות, ביקשה לא אחת. "איך? לשים על הפנים שלך כרית ולחנוק אותך?" שאלתי אותה פעם, איני זוכרת מתי ואיפה, אבל אני זוכרת איך נופפה בידה כמו שנהגה לעשות בכל פעם שהתווכחנו, כאילו אומרת בחצי-צחוק חצי-רצינות: "די, די, תפסיקי, טרחנית אחת." ביום האחרון בבית החולים עוד ניסה רופא (פלסטיני שלמד בצרפת; הם דיברו ביניהם צרפתית) לפשפש בווריד שלה כדי להוציא דם לכדיקה. היא הביטה בו ובמאמציו מתוך ריחוק אנתרופולוגי. "כל ההוקוס פוקוס הזה כדי להשאיר אותי בחיים," אמרה. הוא ויתר על הרם.

האם כלל לא נזכרה בברגן בלזן באותו שבוע ולכן לא דיברה על כך? היא הזכירה את אמה ואת אחיותיה שנרצחו (עד היום איני יודעת אם באושוויץ, כפי שסברה, או בחנק במשאית שצינור המפלט הוכנס לתוכה בעודה משוטטת בכלגרד, כפי שסופר לי

באחרונה), אבל לא בהקשר הרצח אלא בהקשר כואב אחר, של ילדותה. תמיד הנחתי כי ברגן בלזן הוא הזיכרון שאיננו זיכרון, כלומר מצוי תמיד מאחורי המחשבות והדיבורים המיידיים ולכן יעלה מאליו בשעת הסוף. טעיתי – לפחות לגביה ולגבי אבי, שגם הוא לא הזכיר את ה"אשוויץ" שלו. האם משום ש"אשוויץ" של כל אחד מהם היה כה נוכח, הם לא נזכרו בו בסוף?

"את מפחדת?" שאלה אותי, בעיניים גדולות, מבוהלות וסקרניות, מתוך מיטת בית החולים. דאגה של אם לכתה המעורבת בפחדיה שלה מן הסוף. חזרנו למוצא עם תרזה וייזל – שבאה במיוחד מלונדון כדי להיות עם חנה. הן הכירו בתנועה הפמיניסטית בתל אביב, עשרים וחמש שנה קודם לכן, ועם פער בן ארבעים ושש שנה ביניהן, הפכה חנה להיות לה לידידת נפש ולמדריכה רוחנית. כך הפכה תרזה לאחות צעירה שלי, וחלקה את הקשיים האחרונים. היום היא אולי האדם היחיד שנותר, מלבדי, אשר עוד מתגעגע לחנה (ולאברהם, שהפך, בנפרד, ל"מדריך" שלה לענייני מעמד). בזכות נוכחותה של תרזה, יכולתי להתפנות וללכת להפגנה השנתית של "נשים בשחור", כי 8 ביוני 2001 בכיכר פריז בירושלים. "לכי, לכי", עודדה אותי חנה. (להפגנה הגדולה הקודמת של "נשים בשחור" עוד הלכנו יחד). היה זה אחרי לילה איום של אנחות ונדודי שינה וקריאות לא ברורות. רכנתי כדי לנשקה לשלום, והיא הרימה את ראשה ובחנה אותי מכורסת הוולטר, שהבטיחה כי רגליה יגיעו לרצפה ושגבה יהיה זקוף. "תמיד אותה חולצה", אמרה (בצרפתית). הייתי ברמאללה כשהרופא הבהיל אותי אליה. לא חשבתי על בגדים להחלפה. כשחזרתי מן ההפגנה, מצאתי אותה במרפסת, נהנית מהשמש, פניה חלקות חלקות וחיוך קל עליהם. סיפרתי לה על ההפגנה הגדולה. "עצום", אמרה (בעברית). היא עברה מספיק הפגנות בחייה כדי שלא יהיו לה אשליות מיכולתה של הפגנה אחת, או עשרת אלפים הפגנות, להשפיע.

הטבח בסברה ושתילה מצא אותה ואת אבי בכנס כלשהו של לוחמים אנטי-נאצים באירופה, ארגון קומוניסטי, שהיה מיקרוקוסמוס לסתירות ולחלומות ולכזבים. הם ארזו את המזוודות ומיהרו לחזור ארצה, ויתרו על התוכנית לחופשה. כל אימת ששמעו את מטוסי הקרב הישראליים בדרכם להפציץ בלבנון, התכווצו, פניהם האפירו. אנחנו היינו את זה, אנחנו יודעים מהן הפצצות, אמרו. הם ידעו כי בתוך דקות יטיל טייס ישראלי פצצה על מחנה פליטים או על שכונה בבירות, ותיעבו את ישיבתם משתפת הפעולה במרפסת המטבח.

בשמונת החודשים האחרונים לחייה, שמונת החודשים הראשונים של האינתיפאדה השנייה, היתה חנה שקועה בכאבים גופניים ונפשיים ובמצוקה, ולא קלטה לגמרי את חומרת המתרחש, או לא רצתה לקלוט. טוב שכך נחסכו ממנה המחשבות על שיתוף פעולה מכורח עם העדר ההולך אחרי הגנרלים המפציצים. כמה פעמים אמרה לי כי

עשתה טעות כאשר היגרה לישראל. כך אמרה לי גם אחרי שחזרה מ"הגירה" אחרת שלה, בת כעשר שנים, בבחינת ניסיון לתיקון טעות.

זה היה כמה חודשים לאחר הטבח בסברה ושתילה. בת כשבועים, ארוה שוב את המזוודות ונסעה לפריז. אני פירשתי זאת כעוד אחת מבריחותיה. מאז הייתי קטנה, זכרתי אותה בורחת: לחדר העבודה שלה, להוספיס הסקוטי בירושלים, ואחר כך – כשקיבלה כספי פנסיה על עבודתה ביוגוסלביה – יצאה לגיחות בריחה באירופה, בתי מלון משפחתיים וזולים, נסיעות ברכבות (נעזרת במקל הליכה) כדי לבקר בליברפול סופרת אירית שהכרתי בקיבוץ, ללונדון לביקור אצל פעילות פמיניסטיות.

היא עצמה הגדירה את נטייתה לברוח בעזרת שתי בדיחות: יהודי, נגיד רומני, רוצה להגר מרומניה והולך לסוכנות נסיעות. ישראל? לא, יותר מדי מלחמות (או יהודים). ארצות הברית? קפיטליסטית מדי. ברית המועצות – השתגעתם? דרום אפריקה – קצת מוגזמת הגזענות שם. לבסוף שואל היהודי את סוכן הנסיעות: תגיד, אין לכם איזה גלובוס אחר? הבדיחה השנייה היתה על עוד יהודי, נגיד רומני, המהגר לישראל. אחרי כמה חודשים הוא מתגעגע וחוזר לרומניה, וחוזר ושב. "תחליט, איפה הכי טוב לך", אומרים לו, והוא עונה: "בדרך".

אני יודעת שרצתה למות בחוץ לארץ, שרצתה לשנות את מסלול ההיסטוריה האישי שלה: לחזור לתפוצה שגירשה אותה, להיעלם בה. היא אפילו השתעשעה במחשבה לחזור ליוגוסלביה (לפני מלחמת האזרחים שם), התכוונה לשכור חדר בדירה בבלגרד – כאילו שוב סטודנטית. כאשר בעלת הדירה סיפרה לה שמהחלון ראתה "איך אוספים אותם, את היהודים", ארוה שוב את המזוודה ונסעה לצרפת (והרי גם שם אספו את היהודים). לישראל חזרה ב-1993, היתה בת שמונים, כמעט קיבלה אשרת שהייה קבועה בצרפת (או אזרחות? איני זוכרת). גילתה כמה היא זרה שם. אופציית הבריחה היתה לה תמיד טבעית: "לא בא לך לעזוב ולנסוע?" ניסתה לשדל אותי לפני כמה שנים, לנטוש הכול, דווקא כשהרגשתי קשורה יותר מאי פעם לארץ, דרך חיי ועבודתי בעזה ובגדה. בניגוד לה, היה אברהם קשור לישראל, לאנשים, לנופים, לשפה, לפוליטיקה המקומית. לא קשר של ציוני, אלא של פליט הנמלט מן החלל שנפער לו במולדתו, רומניה, משוכנע כי בתוך "חמש שנים, מקסימום עשר", יעזור לבנות סוציאליזם בגלובוס האחר. החלום הוא המולדת. לפעמים הגדיר את מעמדו כ"אורח" או "תייר" או "זר": לפעמים התכוון לישראל, לפעמים התכוון לעולם. הוא נשא תמיד את המיעוטיות שבו: פעם מיעוט יהודי ברומניה אנטישמית, עכשיו קומוניסט בחברה לאומנית, או מי שבשביל להתקיים צריך למכור בזול את כוחו ואת האנרגיה שלו בעולם קפיטליסטי. תלוש ומחובר בעת ובעונה אחת.

חמש־עשרה שעות לפני מותו היה מחובר לאיזו זונדה בבית החולים. לפעמים לא

זכר אפילו איפה הוא, אבל באצבע שבקושי זקר הצביע על הזונדה, שהפריעה לו, ואמר: "כמו האסירים הפלסטינים, כששבתו רעב" (כל-כך הרבה פעמים אמר לי כמה קשה לו לשאת את המחשבה שבכל רגע יש עציר פלסטיני שחוקר שב"כ ישראלי מענה אותו באחד המרתפים). מכאן גלשו האסוציאציות שלו למעצרו שלו, למה שהיה חשוב לו כנראה שאזכור: כיצד כחבר פעיל במק"י "נעצרתי בידי משטרת ישראל שלושי-עשרה פעמים" (או שש-עשרה, עכשיו אני לא זוכרת, ומקללת את מיאוני לתעד). הוא נעצר על הפגנות נגד הממשל הצבאי, על חלוקת כרוזים שתקפו את מדיניות בן גוריון, את מלחמת 1956, הפגנות שתמכו בשביתות של פועלים. אחד מסיפורי הילדות שאהבתי לשמוע היה קשור למעצרים הללו, שארכו תמיד בין כמה שעות ליום-יומיים, ולא הסתיימו בכתב אישום ובמשפט, אלא היו פשוט חלק משגרת הדיסידנטיות וההרתעה. ההוראה הברורה לחברי מק"י היתה לא לתת טביעות אצבעות. טביעות אצבע הרי לוקחים מעצירים פלייליים, לא פוליטיים. באחת הפעמים התעקשה המשטרה להמשיך ולהחזיקו במעצר עד שייתן טביעות אצבעות, והוא נשלח לשופט לשם הארכת מעצר. בעוד השופט נוזף בו על סירובו, התיר אבי את שרוכי אחת מנעליו האורתופדיות. בגטו, כשהיה בן תשע-עשרה או עשרים, קפאו אצבעות רגליו. כף רגל אחת נותרה ללא אצבעות, בשנייה נשאר הפרק הראשון של כל אצבע. הוא הציב את הרגל חסרת האצבעות על דוכן השופט ואמר: אני את טביעת האצבעות שלי כבר נתתי. השופט שיחרר אותו.

"הפסיקו לספסר בשואה," כתבו הורי בכרוז של "ארגון הניצולים והלוחמים האנטי-נאצים" הזעזעורי שלהם, כרוז אותו חילקו בהפגנות נגד מלחמת לבנון, כאשר בנוסף לכל השווה מנחם בגין את ערפאת להיטלר. אבל ברקע היו תמיד השוואות, שנזרקו בשמאל, כאן ובעולם, בין ישראל לגרמניה הנאצית. בבית היתה תמימות דעים שההקבלות אינן נכונות, ואינן משרתות את המאבק הפלסטיני לשחרור, כי יש הקבלות היסטוריות מדויקות יותר, וכי משטר דיכוי אינו צריך להגיע לדרגה של תעשיית הרצח הגרמנית כדי שנתנגד לו. ובכל זאת, פעם אחת, בין מהירות חדשות אחת לשנייה, באינתפאדה הראשונה, אמר לי אברהם בכאב רב: "כבר אינני יודע מה גרוע יותר. אותנו – נכון, גירשו ורצחו, אבל זה נמשך שש שנים ובא לזה סוף. אבל אין סוף, ולא נראה סוף, לסבל שאנו ממיטים על הפלסטינים. 1948 והגלות, ו-1967 והכיבוש שלא נגמר." כשטיילים עיראקיים שוגרו לעבר ישראל, התלוננו מכרים שלו באוזניו ש"הפלסטינים רוקדים על הגגות." והוא, בהתחכמות שנשמעה לי יידישיסטית טיפוסית, השיב: "וכי איפה ירקדו? יש עוצר, וברחובות הרי אינם יכולים לרקוד."

במחצית השנייה של שנות השמונים, כשרחבעם זאבי התכונן לרוץ ברשימת הטרנספר שלו לכנסת, אירגן לו מישהו אסיפת הסברה באוניברסיטת תל אביב. כמה

מרצים וסטודנטים מהשמאל באו במטרה "לעשות משהו", אבל לא ידעו מה. כשקם המנחה להציג את זאבי, לפני שהספיק להשלים את המשפט הראשון, קם אבי. "יש לי הערה לסדר", אמר. המנחה, מתוך כבוד לזקן הנוכחים, או מתדהמה וחוסר ניסיון, הניח לו לדבר. "מי בכלל אמר לכם שזה לגיטימי לדבר על טרנסספר? זה לא לגיטימי, אתם מדברים על נושא אסור", הכריז. "כל מה שקשור לטרנסספר, כלומר גירוש, רצח, הטפה גזענית לסוגיה – אינו זכאי להגנה של חופש הדיבור והמחשבה." קולו היה נרגש. "אני כבר עברתי פעם אחת את הפאזיסום, אין לי כוח לעבור את זה עוד פעם." זה היה האות לסטודנטים ולמרצים לעשות את מה שהיו צריכים לעשות עוד קודם: לפוצץ את האסיפה.

בתקופת ה"שלום של אוסלו" אמר לי פעם, בתגובה לדיווחי על כלא עזה, כי "לו הגטו היה סגור הרמטית כמו הרצועה, לא היינו נשארים בחיים." הוא, צעיר האחים, התפלח מהגטו כדי לעבוד אצל האיכרים האוקראינים ולהביא הביתה את שכר היום: שק תפוחי ארמה, או כגון זה. שאלה אחת על הגטו היתה החריגה היחידה שהתרתי לעצמי מההחלטה לא לביים את גסיסתו. אחרי שנזכר, הודות לזוגדה, באסירים הפלסטינים ובמעצריו שלו, קפצו האסוציאציות שלו לנהר הירקון (אלו היו ימי אסון המכביה). "עוד ימצאו אצלי נפט, כמו בירקון", אמר ומשם גלשו זיכרונותיו למישהו שהכרנו כמה שנים קודם לכן, צעיר שנדבק בכינים, התבייש לגלות והלך לקנות נפט כדי להיפטר מהן. באותו רגע שאלתי אותו על הכינים בגטו, בודקת אם האזכור הזה יגרור מצדו הערות אחרונות על הגטו. זכרתי סצינה שפעם סיפר לי עליה: אביו ישב ליד השולחן, במרתף בו נדחסו שבעה או שמונה מבני המשפחה, חולים, רעבים ומותשים. הכינים נשרו מוקנו, וזו היתה לו פעם ראשונה שהתייפח. אברהם לא נפל בפת. הוא אישר שהיו כינים בגטו, שזה היה משפיל, ועצר שם. אם עלו בו זיכרונות אחרים מהגטו, באותן שעות אחרונות, לא שיתף אותי בהם. ממילא כבר החל לשקוע בדקות ארוכות יותר של העדרות, והמשפטים שהוציא מפיו היו פחות ופחות ברורים, פחות ופחות נהירים.

אז, בבית החולים, שאלתי אותו אם הוא רוצה שאודיע לבני משפחתו, כדי שיבואו להיפרד ממנו. חצי משותק, לפעמים יודע היכן הוא ולפעמים אינו יודע, החזיק וליטף את ידי בידו הימנית, וענה לי: "אני לא רוצה התנחלויות בבית החולים." אחות אחת שלו היתה אוהדת גוש אמונים, והפגישות הנדירות ביניהם הסתיימו בצעקות ובזעם שנמשך אצלו ימים. שני אחיינים שלו הם מתנחלים.

ערב קודם עוד בחר מלים בקפידה ואמר לי, "את צריכה להיות סולידרית אתי ולהוציא אותי מפה", כלומר מבית החולים. אין די ברגש, נחוצה פעולה. ואני הרי לא יכולתי להוציאו מבית החולים. כמה ימים קודם לכן עוד היתה לנו פגישה רגילה בתל אביב. כהרגלי, באתי בסופי שבוע מעזה, ואחר כך מרמאללה, לבקרם. כבר אינני

זוכרת מה בשיחה העלה בו פתאום את הזיכרון של כרמי הכפרים הפלסטיניים, בדרך לירושלים. הוא נזכר, בזעזוע, בישראלים שפשטו בקיצים הראשונים אחרי הנכבה על אשכולות הענבים שהמשיכו לצמוח אחרי שהבעלים והשותלים והנוטעים והמטפחים גורשו והפכו פליטים. נדהמתי, סיפר לי, איך הם לא התביישו. אני התפלאתי: זו היתה הפעם הראשונה ששיתף אותי בזיכרון הזה. במשך השנים, שמתי לב, לא אגר פרטים על הנכבה או לא שיתף אותי במה שידע. כאב הסתירות הפנימיות היה גדול מדי, כנראה. הוא נפתח יותר ויותר לפרטים הכואבים לאחר שעברתי לעזה, והבאתי משם את סיפוריהם של חברי הפליטים, את מראות מחנות הפליטים.

הוא רעד מפקח, כשנסעתי במכונית לכפרים בגדה בתחילת שנות התשעים, במסגרת פעילות בארגון "קו לעובר". "אם יזרקו עלייך אבנים או יירו בך, זה יהיה בצדק," הסביר לי את פחדיו. אז גם שיתף אותי בחלום שחלם אחרי שהלכנו יחד לקונצרט בהיכל התרבות בתל אביב. האינתיפאדה הראשונה נקלעה למבוי הסתום שלה, קשה היה לעקוב אחר מספרי ההרוגים הפלסטינים וימי העוצר. בחלומי עמדנו שנינו על גבעה, והמוני אנשים באו ממזרח, שטפו את ההרים ואת הוואדיות. "עמירה'לה, הם חוזרים, הם חוזרים," סיפר לי שאמר בחלום, בשמחה, בהקלה.

אבל ממרפסת חדרה של אמי, בבית האבות במוצא, אפשר היה לראות מבנה אבן חצי הרוס, מכוסה בחלקו באדמה מעלת דרדרים ועשבים. כבר עשר שנים הרבקתי לשיחי צבר ולחורבות כפרים את שמותיהן של משפחות שהכרתי בעזה ובגדה, ושידעתי כי מוצאן משם. מוסטפא ובסאם הם מבריר (ברור חיל), למא ממסמיה, וברמאללה הכרתי את מוחמד, משמר מוסיקה עממית פלסטינית ונגן (שהחליל אשר בנה בקציעות הוחרם ממנו), הוא בא מקלוניה, שעל אדמותיה בנויות מבשרת ירושלים ומעוז ציון, הגובלות במוצא. באחד הטיוילים המשותפים האחרונים שלנו, לגליל, ביקשה חנה במפורש, "רק אל תגידי לי בכל מקום איזה כפר זה היה." לא יכולתי להתרעם עליה. בגלל הגיל, בגלל רצוננו ליהנות קצת יחד, מכיוון שהבנתי כי גם היא, כמו אבי, חיה את הסתירה הגלומה בישראל: מדינה-מקלט, שהוקמה מכיוון שהתפוצה, המקום הטבעי ליהודים, גירשה אותם מקרבה, גירשה אותם מהחיים; ומדינה וחברה מגרשת. בוודאי במקרה שלה ושל אבי, ההרחקה לא נועדה להצדיק שיתוף פעולה אישי. חשוב לי לומר: ב-1949, כשרק הגיעו ארצה, רחו – כל אחד בנפרד, עדיין לא הכירו זה את זה – את הצעת הסוכנות להשתכן, כמו שהוצע לרבים אחרים, בבתי פליטים בירושלים. היתה זו תחושת בטן שלהם, שכפליטים לא יכלו לתפוס בית של פליטים אחרים. עד היום אני שמחה שלא הורישו לי בית ערבי ודילמה בורגנית-אסתטית בשכונת בקעה או בטלביה.

ביממה האחרונה לחייה כבר לא אמרה מלה ולא הגיבה לחיבוקים ולנשיקות, ואני לא ידעתי אם היא קולטת משהו מן הדברים הנאמרים סביבה. האח בבית החולים אמר

שהיא אינה קולטת ואינה סובלת. בשבת אחר הצהריים, 9 ביוני 2001, באה חברתי מיכל לויץ להיות אתנו. ישבנו משני צדי מיטתה ולא ידענו מה לעשות, מה לומר, אם לומר. רצינו לשיר. לא היה זה קל. הרבה שירים נשכחו, יש שירים שאינם מתאימים, הרבה שירים לא יכלו לדבר אליה. שרנו לה את שיר היקינתון, אותו אהבה כל-כך. אני שרתי שיר ילדים צרפתי שלימדה אותי פעם. חשבתי שאני מזהה חיוך קל על פניה כששרתי את השיר בצרפתית, אבל לא הייתי בטוחה. ואז שרתי את Avanti Popolo, שלימדה אותי, באיטלקית, לפני הרבה הרבה שנים. דלת החדר היתה פתוחה. אחיות הביטו בנו בסקרנות, ואנחנו, מיכל (שידעה רק את המנגינה) ואני, המשכנו לשיר. כשהגענו למלים bandiera rossa (רגל ארום), שרה חנה פתאום, יחד איתנו, bandiera rossa. למחרת, בתשע בבוקר, מתה.

עדית זרטל

הערה חסרת סיכוי בעניין רצח העם היהודי

נוכח זיהום השפה הישראלית וזיהום הרוח והמוסר כתוצר ישיר, ערעור על המונח "שואה" – המסמן אצלנו את הג'נוסייד שביצעו הנאצים בעם היהודי במלחמת העולם השנייה – עשוי להיתפס כמעט כמו ניסיון לערער על האירוע ההיסטורי עצמו, לעקירת הלב של הישראליות, או הרס מה שעושה אותנו למה שהננו. אבל אם למלים יש משמעות, ואם מסכימים כי אופן השימוש במלים ובשפה קשור קשר עמוק לאתיקה של חברה, כי אז הדיון במונח "שואה", שהיה למותג, לתאום הסיאמי של השם ישראל, נראה היום הכרחי, אפילו רחוף.

הדיון חשוב, גם אם חסר סיכוי, לא רק משום שהשתרש באופן כליכך בלתי מעורער בשפה העברית ובשפות אירופיות רבות, בעיקר בצרפתית, בעקבות סרטו המצליח של קלוד לנצמן, אלא מפני שהוא תורם מרכזי לבנאליזציה של רצח העם היהודי, לטשטוש משמעותו, ואף לסוג מסוים של הכחשת פרטיו וייחודו.

מקור המלה "שואה" במקרא, שם היא מופיעה שלוש־עשרה פעמים (פעמיים בספר איוב) ופירושה סערה גדולה ואותות הרס וחורבן שהיא מותירה אחריה. מדובר בתופעת טבע. למאמינים, מדובר במעשה האל, בפעולה של כוח עליון, שיש בה ממד של עונש משמים על חטאים ארציים. בספר ישעיהו מופיעה המלה שואה במפורש בחיבור ליום הדין. אפשר כמובן לטעון, ובצדק, כי השפה בה אנחנו משתמשים מתחדשת כל הזמן, וכי מלים ומושגים משנים את משמעותם במהלך ההיסטוריה, מאבדים את מובנם המקורי, הישן, ומקבלים מובן אחר, או נעלמים לגמרי מן הדיבור ומן השיחה שלנו, וכי המונח שואה שוב אינו אומר את מה שציין המקרא, אלא מזוהה עם הפשע שביצעו הנאצים ביהודים. טענה זו היתה יכולה להיות סבירה, אילו תרם המונח שואה משהו, או יותר מכל מונח אחר, לירע ולהבהרה של פרטי האירוע, ואילו ייצג אותם כראוי. ואולם, הוא עושה בדיוק את ההפך. יתר על כן, כפונרמנטליסטים אדוקים בכל עניין אחר, שעצם השתקעות הורינו והורי הורינו באזור הזה התבסס על הקושאן התקף־תמיד שהציונות טענה לקיומו בטקסט המקראי, התעלמות מן המשמעות המקורית, התנ"כית, דווקא של אחד המונחים המרכזיים והמדוברים ביותר בשיח הישראלי, היא פרדוקס.

האבסורד גדול במיוחד בגלל טשטוש האמת ההיסטורית במונח שואה, עד כדי הכחשת ייחודיותו של האירוע אותו הוא מסמן, דווקא בפי מי שצועקים מעל כל הגנות את הדיפּעמיותה המוחלטת של השואה, את היות רצח העם היהודי שונה מהותית מכל מה שאירע לפניו או אחריו, ואת היותו בלתי ניתן להשוואה עם כל דבר/התרחשות/ אירוע אחרים בתולדות האנושות.

כבר כשלעצמה זו טענה א־היסטורית, לא רצינאלית, כעין ציווי דתי שאין עליו עוררין, והוא הופך את השואה לדבר מה שאינו בריהשגה, או ברישיח, הראוי להיחקר ולהידון במערכת מושגית מקובלת, בשפת אנוש, שכלי הכרחי בארגו הכלים שלהן הוא מעשה ההשוואה. ואמנם, השימוש השגור במונח שואה, שימוש לא מודע לעצמו ולמשמעות המקורית של המלה, מאפשר בין השאר בדיוק את זה: הוא מעלים את הספציפיות עצמה של האירוע ההיסטורי, משגיב את השואה, או מצמצם אותה אל מחוץ לתחום של ההיסטורי, והופך את הג'נוסייד שביצעו הנאצים בעם היהודי, מעשה של בני אנוש בבני אנוש אחרים, לנתון, לאירוע "טבעי", אלוהי. את השיח על אודות הג'נוסייד שבוצע ביהודים הוא הופך לתיאולוגיה, ואת מעצבי השיח הזה ומפרשיו הרשמיים לכוהנים במקדש השואה. במקום לקרוא לרצח העם היהודי בתקופת מלחמת העולם השנייה בשמו המדויק ביותר האפשרי, כלומר, רצח העם היהודי, או לרוגמה, במלה עברית קיימת כבר ומרובת שכבות, המסמנת אסונות גדולים, יוצאי דופן, כמו חורבן, ולעוסק באופן המדויק ביותר במהות החדשה וחסרת התקדים של הפשע הנאצי הענק הזה, בחרה ישראל להשתמש דווקא במלת המטרייה שואה, המציינת תופעת טבע, והטובה כמעט לכל עניין ודבר. כך, באמצעות שימוש לשוני מרושל, במקרה הטוב, הפכנו דווקא את האירוע החשוב ביותר בהיסטוריה היהודית לברימהרה והעתקה עם אירועים אחרים, והתרנו את טשטוש משמעותו. במקרה הרע, יש במלה זו אכן ייצוג של העמדה העמוקה, אם גם המוסווית לעתים, של הציונות, בדבר חטאיהם של יהודי הגולה, שנענשו משמים ביום הדין, בשואה, ושבתמורה לאותו קורבן עולה מוחלט ולמירוק עוונותיהם וכפרתם ניתנה לנו מדינת ישראל.

מכל מקום, רצח העם האיריאולוגייתרבותי, השיטתי, הביורוקרטי והתעשייתי שביצעה דיקטטורה טוטליטרית גזענית ורצחנית בבני העם היהודי באירופה, ושבמוכנים אלה הוא אכן שונה מכל רצח עם, שהתרחש לפניו וגם לאחריו עד כה, איבד זה כבר, בין השאר באמצעות השימוש במלה כה לא מדויקת ולא מתאימה כמו "שואה", את ייחודו ואת הזוועה הגלומה בו, והפך להיות חבילה מובנת מאליה, אוטומטית, של לקחים לאומיים-כוחניים עכשוויים.

המעקב אחר התפתחותו של מונח השואה ואחר אופן הקדשתו ומועד קידושו לציין רצח העם היהודי במלחמת העולם השנייה כבר נעשה, והוא חלק מן הספרות המקצועית

של התחום. די לומר כאן כי כבר לפני מלחמת העולם השנייה היתה המלה עצמה שגורה למדי בשיח הציוני, בייחוד בזה של הציונות הקטסטרופיסטית, שטענת חורבנה הצפוי, הממשמש ובא, של הגולה היהודית היתה מרכיב חשוב בניחות ההיסטוריה שלה, בתפיסת העולם ובמערך האידיאולוגי הפוליטי שלה. מלה זו ציינה עוד לפני המלחמה אסונות, פוגרומים ורדיפות יהודים מסוגים שונים ובהיקפים שונים. יתר על כן, כל פגיעה ביהודים וכל תופעה של רדיפה, פגיעה או הרג נתפסו כאירועים מקדימים, מבשרים, דטרמיניסטיים במהלך הבלתי נמנע אל האסון הגדול. המונח עצמו, שואה, מופיע לרוב בכתביהם ובדבריהם של מעצבי השיח הציוני, והוא מציין צרות יהודים לסוגיהן, מה שתרם כבר אז לבנאליזציה של המלה ושל האסונות אותם נועדה לציין. יותר מכך, המעבר התודעתי הפסיכולוגי מהתמודדות עם תופעות הרדיפה השונות, שהיו מנת חלקם של יהודים בגולה עד מלחמת העולם, ומן הניסיון להבין אותן, למלל אותן, לתת להן ייצוג, אל תקופת מלחמת העולם השנייה ואל הקטסטרופה היהודית-אנושית החדשה בתכלית שחוללו הנאצים, לא הצריך משום כך מהפך מושגי ונעשה כמעט באופן טבעי, שגור, בסיועה של המלה המגשרת הזאת, "שואה", שלא אמרה את הרברים באופן מדויק, אלא רווקא טישטשה אותם.

בספרה "אייכמן בירושלים" כתבה חנה ארנדט כי ההנהגה הציונית-ישראלית הבינה את תופעת הרצח ההמוני של יהודי אירופה בידי הנאצים במושגים שלא תאמו כלל את אופי הפשע הנאצי ואת טיבו החדשני בתכלית. כיוון שהתייחסו ל"אשוויץ", לנאציזם ול"שואה" אך ורק במושגי ההיסטוריה היהודית, כפי שידעו והבינו אותה, כתבה ארנדט על ראשי המדינה, הם תפסו תופעות אלה בתור הפשע העתיק ביותר שזכרו והכירו, "הפוגרום הנורא ביותר בהיסטוריה היהודית", ובכל זאת "רק" פוגרום. הם לא הצליחו משום כך להבין את "אשוויץ" במונחי התופעה החדשה של הטוטליטריות הרצחנית של המאה העשרים, בתור פשע חדש, חסר תקדים לא רק בהיקפו אלא בעיקר במהותו, וכך לא השכילו "לתפוס את מלוא הזוועה של אושוויץ". (ארנדט, "אייכמן בירושלים", עמ' 278-279).

המעבר המושגי החלק מפוגרום לפוגרום, מן השואות שקדמו לשואה אל השואה, וממנה אל השואות הקטנות שלאחריה, כמעט עניין של יום יום בתמונת העולם הקטסטרופיסטית של מדינת ישראל אחרי השואה ובתוך הקונפליקט המתמשך, מאפשר שימוש אינפלציוני, ריק ממשמעות, במונח שואה, הן בשיח הפוליטי הפנימי של ישראל והן במגעייה של ישראל עם העולם, ותורם אולי יותר מכל גורם אחר לבנאליזציה של הרוע היוצא דופן של רצח העם היהודי ולטשטוש זוועותיו. השימוש השערורייתי שעשו המתנחלים בתקופת ה"התנתקות" במונחים, בתמונות ובדימויים מתקופת השואה לצורך מלחמתם הפוליטית בפירוק התנהלויות ובנסיגת צה"ל משטחים שכבשה ישראל

ב־1967, איננו המצאה של המתנחלים, ואין בו כל חדש. זהו תוצר ישיר של השגרת המונח המטעה הזה בשיח הישראלי. כולם עשו את זה לפניהם; הם רק הלכו צעד אחד נוסף, שלב נוסף במהלך הבנאליזציה של מונח לא נכון, לא מדויק ומטעה, שאימצה ישראל כדי לציין את מה שאי־אפשר, לטענתה, להשוותו לשום דבר אחר, ואת מה שאי־אפשר כביכול לומר. והם היו מטרה נוחה לביקורת של הקונסנזוס, שבין מבטאיו היו כצפוי כמה חוקרי שואה אשר מעולם קודם לא טרחו לדון בשימושים המשובשים ומטושטשי המשמעות שלהם עצמם במונח שואה, והתעוררו רק כשנקרתה להם המטרה הנוחה והמוכנת מאליה של המתנחלים.

לא רק בשיח הישראלי השתגר המונח שואה מבלי להתייחס אל משמעות המלה המקורית. המלה שואה בתעתיק הלועזי שלה חדרה עמוק לשפות אחרות, אירופיות, וקודם כל לצרפתית, בעקבות סרטו של קלוד לנצמן, *Shoah*. "בחרתי בשם הזה," אמר לנצמן בראיון לעיתון הצרפתי "ליבראסיון", "מפני שלא הבנתי את משמעותו." לנצמן, איש לא צנוע במיוחד, זיהה באופן זה, במלותיו שלו, את סרטו עם מתן שם, שם סופי, מוחלט, למה שאין לו שם, למה שלא יכול להיות לו שם. הוא אף זיהה לדבריו את סרטו, ובאמצעותו את האירוע עצמו של רצח העם היהודי, עם הרעיון של "חורבן", של "כליה", ובו בזמן גם עם הרעיון של "קטסטרופה טבעית", מהם השתמעה "אטימותו" של המאורע, אי־התפענחותו, משהו שהשפה אינה יכולה להכילו ושהעין אינה יכולה לראותו, ונגזר גם המובן ה"אפונימי" של מעשהו, כלומר מתן שם למה שאין לו שם, "אקט רדיקלי של הענקת שם", שלנצמן ייחס אותו לעצמו במלים שלא ייאמנו: "המחולל של השואה, זה היטלר. לנצמן הוא היוצר של 'שואה'."

השימוש של לנצמן במלה שלא ידע את משמעותה, והשגבתו בדרך זו של האירוע ללא שם וללא אפשרות של עדות, ולא פחות מזה ההשגבה העצמית של מי שנתן שם לאירוע ללא שם, מעורר בשנים האחרונות ויכוח על המונחים הרווחים והמקובלים ביותר לציון רצח העם היהודי, "שואה" ו־Holocaust, ועל מינוחים אחרים המתייחסים לייצוג המאורע. גם את Holocaust, המשמש כיום, ללא יותר מדי שאלות, את הדיון האנגלו־סקסי בקטסטרופה היהודית, השגירה התרבות הפופולרית, ליתר דיוק, סדרת טלוויזיה אמריקאית בעלת רייטינג בשם Holocaust, שתיארה בהמשכים את קורותיה של משפחה יהודית אחת בגרמניה ערב מלחמת העולם ובמהלך המלחמה. הסדרה, שהוקרנה תחילה בארצות הברית ואחר כך בעולם כולו בסוף שנות השבעים של המאה העשרים, הפכה את המלה שואה בנוסחה האנגלי, Holocaust, למלה השגורה בכל בית, ואת המאורע עצמו של רצח העם היהודי לסיפור קליט, נוח למילול ולעיכול, היפוכו של הדבר שאין לו שם, של הקודש שאין לו צורה. אבל כמו "שואה", גם המונח Holocaust מעוות לגמרי את מובנו ואת מרכיביו ההיסטוריים, הקונקרטיים של המאורע של רצח

העם היהודי. ג'ורג'ו אגמבן, המדבר בספרו *Quel che resta di Auschwitz* ("מה שנותר מאשוויץ"), בגנות השימוש במלה ה"אומללה" Holocaust, עוקב בספרו אחר הארכיאולוגיה הסמנטית של המונח אשר מקורו במלה היוונית holokaustos, שם תואר הבא לתאר את מה שנשרף ואוכל לגמרי.

המשמעות המקורית של המלה היתה מנחת עולה לאלוהים, קורבן חי שנשרף ואוכל כולו, כלומר שאינו ניתן עוד לאכילה, והוא מועלה כל כולו מתת כפרה לאל. תוך כדי ההגירה הסמנטית של המונח אל רוב שפות הדיבור, כותב אגמבן, קיבלה המלה יותר ויותר את המשמעות של קורבן עליון במסגרת של התמסרות טוטלית למוטיבים נעלים ומקודשים. מדובר אפוא שוב בתיאולוגיה, אלא שבמקרה זה, זוהי אפילו תיאולוגיה המצדיקה את הרצח ההמוני בהציגה אותו כאקט של אמונה מוחלטת ושל אריקות עליונה, של הקרבת קורבן שאין למעלה ממנו לצורך היטהרות מחטא וכפרה עליו.

אגמבן מצטט את פרימו לוי, ששנא את המונח Holocaust, והשתמש בו תוך התנצלות, רק מטעמי נוחות ובאין לו מונח אחר. "אני נחרד מאותם קיצונים דתיים המנסים לתת משמעות להשמדה בנוסח הנביאים: עונש על חטאינו. לאו איני יכול לקבל את זה. העדר המשמעות של האירוע הוא מה שעושה אותו לנורא כל כך", אמר לוי. "לנאצים היו סיבות משלהם, שתאמו את הטקטיקה שלהם, של שימוש בטרמינולוגיה של מיסוך, שהיתה בה בשעה ברורה למדי: 'פתרון סופי', 'פינוי', ועוד", כתב הפילוסוף והמשורר הצרפתי אנרי מאשוניק (Meschonnic), מי שגם תירגם את התנ"ך לצרפתית. "לא היה בזה שום דבר שאי־אפשר לתת לו שם או שאי־אפשר לומר אותו. הכול ניתן למילול באופן מושלם ולקריאה בשם. השאלות לגבי המינוח החלו לעלות בשנים 1944-1945, יחד עם הטאבו שהפך את סיפורי הניצולים העדים לבלתי שמיעים."

אין שום סיבה שאנחנו נמשיך בטקטיקת מיסוך כזאת, יותר משישים שנה אחרי האירועים. המונח המדויק יותר לרצח העם היהודי, ג'נוסייד, שנוסח עוד במהלך המלחמה, ושואמץ אחר כך בידי האו"ם, לא זכה למעמד בשיח היהודי־ישראלי, בעיקר מפני שהיה אוניברסלי מדי, וציין מעשי טבח המוניים נוספים במאה שעברה. אלא שהמונח שואה, שאמור היה להבדיל את רצח העם היהודי מכל רצח עם אחר בהיסטוריה, ולהעמידו על מישור אחר מכל מה שאירע בעבר ומכל מה שיתרחש אי פעם, הוא דווקא אחד המטשטשים הגדולים של הספציפיות שלו. השואה, אפשר לומר, אינה זקוקה עוד לשם "שואה" המרגיש כביכול את ייחודה ואת הבלעדיות היהודית שלה. צריך למצוא לה שם ראוי יותר.

ג'ררד מנלי הופקינס

שבעה שירים

הוד אדוני

העולם טעון הוד אדוני.
 הוא נצת כנצנוץ ניר־כסף חבוט,
 נערם לגדלה כמו שמן סחוט
 מטפטף. איה? ימאס אדם מוסר שדי?
 דורות הולכים ודורכים ודורכים,
 והכל צרוב־מסחור, סאוב־עמל ועכור,
 מזהם מאדם, ספוג ריחו: שדה־בור
 העולם, ובנצל הרגל לא חשה כלום.

ועם זאת הטבע לא יכלה לעולם;
 יש מתיקות בלב הדברים;
 ואם גם במערב אור אחרון נעלם,
 בפאת מזרח, הה, כבר שחר משחים –
 כי רוח־הקדש גוהרת על עולם
 מעקם בתנה חם וזה, כנפי זהרים.

אביב

איז יפה כאביב –
 כשהעשב גולל את גלי גבעוליו הסבוכים;
 ביצי הקכלים כשמים קטנים, וקכלים
 רוחצים־מוחצים בין הרי העצים מסביב
 את האזן, קולם כמכת ברק למקשיב;

עץ-אגס זכוכיתי מעלעל עלעלים שנוגעים
 בכחל היורי; הכחל שברב שפעתו
 אצה לו הדרה; גם טליים מקפצים בתנוית.

מה כל המיץ הזה והמרץ?
 הד הנית אדמת בראשית מתוקה
 בגזעון. - טל, קח, בטום תרלח, בטום
 תשבע עד זרא, הו רבוז, ותחמיץ מחטאה,
 את רוח התם, יום של מאי, בילדה ובילד,
 המיטב שבחרת, הו בן-בתולה, יקר שללה.

יופי ססגוני

הללו בורא דברים בשלל גונים:
 שחקים טלואים כמו פרה ברדה,
 נמשיוורדים על שמך שבנחל,
 מפל-ערמון בוער, כנף עפרונים,
 נוף משבץ - מרעה, שלחיו ובעל,
 כל מלאכה וכל כלי עבודה.

את כל מה שפנגד, שחומק, מוזר,
 כל שגחמז ומנמש (מי יודע איה)
 מהיר ואט, עמום ועז, מתוק ומר,
 מוליד הוא שיפיו לא ימר:
 'תברה.

הנרי פרסל

לו שפר חלקו, הו חלקו לו שפר, היקר כה
 לי, הרוח האחר-ויחיד הגואה בהנרי פרסל,
 כבר עזן מיום שפנה, שהלה, לו בטל
 דין חיצון שהכהו, הוקיעו ככופר פה.

לא מִזְג שָׁבוּ, לֹא מוֹכְזוּ, יִהְרֶה אוֹ מוֹרֵא אֱלֹהִים בּוֹ,
 אֲהַבֶּה אוֹ חֲמֵלָה אוֹ כֵל מֵה שְׁגָם צְלִיל לֹא־לוֹ יַעֲרֹסֶל:
 אֶלָּא חוֹתְמוֹ הַמְחַשֵּׁל כּוֹכֵשׁ אוֹתִי, גְלוּם שֶׁל
 עֲצָמוֹ, שֶׁל עֲצָמוֹ פְּתֵאמִי, הוּא שְׁפוֹרֵץ, צוֹבֵא עַל הָאֵזוֹן.

הוּ לוֹ יְרִמְנִי בְּשִׁיר מְלֵאכִיו, יִשְׁכִּיבְנִי! אֲנִי
 עֵינֵי בְּתוֹרִיו שְׁלוֹ, כְּתֵמֵי יְרֵחַ, פְּלוּמַת שְׁחִי שְׁתַּחַת כְּנַפָּיו:
 כֶּה עוֹפֶסְעַר גְּדוֹל מְהֵלֶה לוֹ עַל חוֹף רַעַם־אַרְגָּמָנִי,

נוֹצוֹתָיו רַעַם־אַרְגָּמוֹ, וְהוּא מְהֵלֶה וְסוֹבֵב,
 כְּשֶׁמֶשֶׁק פְּלוּמַת־שֶׁלֶג שְׁלוֹ מִפִּיץ חִיּוּד עֲנָקִי,
 חוֹשֵׁב רַק לְעוֹף אֶה נוֹשֵׁב פְּלִיאָה בְּלֵב.

המשורר שולח ברכתו לרוח הגאון האלוהית של פרסל ומשכחו על כך שבעוד שמוסיקאים אחרים נתנו ביטוי להלכי הנפש של האדם, הרי הוא, מעבר לכך, ביטא בתווים את עצם מהותו ומינו של אדם כדרך שנבראו גם בו עצמו וגם בכל בני האדם בכלל.

פליקס רנדל

פְּלִיקְס רֵנְדֵל הַפְּרֹזֶל – אִם כֵּן, מֵת? וְשׁוֹב אֵינִי חַיֵּב,
 אֲנִי שְׁצַפִּיתִי בְּגוֹרֵגֶבֶר שְׁלוֹ, גְּדֵל־גָּרָם וְחֶסֶן־חֶזוֹ,
 שׁוֹקֵעַ, שׁוֹקֵעַ, עַד יוֹם שֶׁדַּעַתוֹ נִתְעַתְּה וּבִין
 אֲרַבְעָה מְדוּיֵּמוֹת בְּבִשְׂרוֹ נִשֵּׁשׁ קָרְבִי?

הַחֲלִי שֶׁכֵּר אוֹתוֹ. תַּחֲלָה קָלֵל קֶצֶר־רוּחַ, אֶה שָׁב
 לְתַקוּנוֹ כְּשֶׁנִּמְשַׁח, אִם כִּי כֶּבֶר כְּמֵה חֲדָשִׁים כִּזוֹן
 לְבוֹ יוֹתֵר לְשָׁמַיִם, מִיּוֹם שֶׁפְּרוּתְנִי וּפְדִיּוֹן
 נִפְשָׁנוּ הִקְרַבְתִּי לוֹ. יְנוּחַ בְּשָׁלוֹם חֲרַף חֲטָאִיו.

בְּקוֹר חוֹלִים מִיְקָרָם לְלִבְנוֹ, גַּם אוֹתְנוֹ מוֹקִיר,
 לְשׁוֹנֵי לְמֵדָה אוֹתָהּ נְחֻמָּה, מִגְּעֵי מָחָה אֶת דְּמְעוֹתֶיהָ
 שְׁנַגְעוּ עַד לְבִי, פְּלִיקְס רֵנְדֵל, פְּלִיקְס, בּוֹ יְקִיר;

כמה רחוקות היו תחושות־מהיבוא ביוםך הרועש ורוגש,
 כשליד הסדן, גם ופרא, עז בין עזים, לדיך
 התקינו לסוסי־המשא הגדול האפר סנדל בזהק, בוטש!

אביב וסתו

לילדה קטנה

מרגרט, הנעצבת
 על חרש שנשרו עליו?
 הואגת בראשך התם
 לשלום עלים, כשלום אדם?
 אהה, הלב כשיתבגר
 יתן מבט צונן יותר
 באלה, גם לא ידמע
 מול עולם עלים מוטל בדממה,
 אך את תבכי ותדעי על מה.
 ומה אכפת, לדיה, השם:
 שרשי הצער זהים הם.
 לא פה ספר, אף לא דעת,
 מה שהלב שמע והרוח יודעת:
 על דין אדם שנולד לקמילה,
 על מרגרט את אבלה.

רע מכל? לא, אין

רע מכל? לא, אין. משלכים אל קצה קו הכאב,
 צירים, למורי קדם־צירים, עוד יפליאו מפותי.
 הו אתה, המנחם, איפה, איפה נחומי?
 מרים האם, אי ידה הרופאת?

צעקותי צבות, עדרים־עדרים, נצברות לעקר
 כל צער, יגון־עולם; על סדן עתיק נרצצות ושרות -
 ושבות ורוגעות. זעם צוה: 'אל שהות!
 אני עריץ פרא, זמני קצר.'

הלב, לב הרים לו; צוקים של נפילה
תלולים ועמקים ואימים. רק מי שלא נתלה
שם בצפרניו, יקל בהם ראשו. וכח הספל
יכשל מול התהומות האלה. זחל,
עלוב, אל כסות הנחמה הזאת בסער הנחת:
כל החיים סופם מות, וכל יום מת בשנת.

מאנגלית שמעון זנרבנק

המשתתפים בחוברת

הסיפור "כעס" הוא פרסומה הראשון של מעין איתן, ילידת 1986, סטודנטית לספרות השוואתית באוניברסיטה העברית; *Modernity and the Holocaust* הוא אחד מספריו החשובים ביותר של הסוציולוג הנודע זיגמונט באומן (אוניברסיטת לידס, יליד פולין, 1925). מאמרו הרואה אור בגיליון זה נכתב לבקשת **מוֹטֵעַם**; שירה גיקובס, שעבודתה מעטרת את שער החוברת, לומדת ציור בלונדון; הסיפור "אלוהים גדול" נכלל בקובץ "כמה ציפורים", ספרה הראשון של פרנציסקה גרסטנברג, שנולדה ב־1979 בדרודן, גרמניה, וחייה היום בהאנובר; דנית דותן תירגמה לאחרונה את "לביקורת הכוח" מאת ולטר בנימין; גררד מזלי הופקינס (1844-1889), כומר ישועי שנמנע בחייו מפרסום שיריו מטעמי דת, התגלה כמאה העשרים כאחד מגדולי השירה האנגלית, אשר הקדים הרבה את זמנו בסגנונו המודרניסטי־דיקלי; עמירה הס, כתבת "הארץ" לענייני השטחים הכבושים, נולדה בירושלים ב־1956, עברה בשנות התשעים להתגורר ברצועת עזה, וכיום היא מתגוררת ברמאללה; שמעון זנדבנק תרם בשנה האחרונה ל**מוֹטֵעַם** תרגומים משירי צלאן ורילקה; ספרה של ההיסטוריונית עדית זרטל, *Israel's Holocaust and the Politics of Nationhood*, ראה אור אשתקד בהוצאת אוניברסיטת קיימברידג'; הרשימה מעובדו של המשורר אבות ישורון נמצאה בין ניירותיו והיתה, ככל הנראה, פתיחה לחיבור שלא נכתב אף פעם על השירה העברית בשנות החמישים והששים; הילה להב לומדת באקרמיה למוסיקה בירושלים; אבי לובין, בן 29, מלמד משפט בינלאומי ומשפט פלילי בפקולטה למשפטים של אוניברסיטת תל אביב; במאי התיאטרון דוד לויין חי בלונדון ובאדינבורו; שיריו הקודמים של נמרוד מתן התפרסמו ב**מוֹטֵעַם 5**; יצירותיה של יעל נאמן התפרסמו ב**מוֹטֵעַם 1, 3, 6**; גיש עמית, יליד קריית שמונה (1972), כותב דוקטורט בחוג לספרות עברית באוניברסיטת באר שבע; גלית סליקטר נולדה ביפו ב־1970; רשא סלטי חיה ועובדת בניו יורק ובביירות, ובין היתר מנהלת את פסטיבל הקולנוע CinemaEast. מכתביה מקפה האינטרנט בביירות, בזמן המלחמה, עוררו תהודה רבה ברחבי העולם ושימשו מקור מידע לפשעי המלחמה שביצע צה"ל בלבנון. את האפילוג ל"יומן מצור" כתבה סלטי לבקשת **מוֹטֵעַם**; שירה סתיו נולדה ביפו ב־1971, היא כותבת דוקטורט באוניברסיטת באר שבע וגרה בתל אביב; סיפורה הראשון של מיכל פאר, "חזה של פרפרים", התפרסם ב**מוֹטֵעַם 6**; המשוררת האמריקאית הדגולה אדריאן רייץ' מסרה ל**מוֹטֵעַם** את שני שיריה שטרם כונסו בספר; רוז קורדונסקי, יליד 1983, לומד באוניברסיטת תל אביב ושיריו כאן הם פרסומו הספרותי הראשון; שיריה הראשונים של ורד ריבקין התפרסמו ב**מוֹטֵעַם 7**; המשורר אהרן שבתאי חי באמסטרדם ובניו יורק; ספר שיריו הראשון של נועם שדות, "פוסט טראומה", ראה אור בהוצאת תמוז; יודית שחר חיה בפתח תקווה ומתפרנסת מהוראה לילדים לקויי למידה.

בגיליונות הקרובים של **מִטְעֵם** תוכלו לקרוא ממיטב השירה הנכתבת בעברית, פרזה מקורית ומתורגמת, וכמובן מסות שאין במה אחרת בארץ המדפיסה אותן

מסות:

חנא אברהים זוכר את הטבח והגירוש מהכפר ב-1948 (מערבית גיא רון-גלבוע) **איתי אייזינגר**, "אוהב המוות הזה, קלדרון", עוד על הרטוריקה של התמיכה ה"יונית" במלחמת לבנון השנייה: **אלן בדיו** על הפוליטיקה כהליך של האמת (מצרפתית **נורה בונה**): **ג'ודית באטלר** על **אדוארד סעיד ועמונאל ליונס** (המסה נמסרה ל**מִטְעֵם** וטרם התפרסמה בזירה כלשהי: מאנגלית **דפנה רוז**, **תומר גרדי**, "ממתברתו של סוהר": **אורי דייזיס** נפגש עם **אריה אהרוני**, אלוף **אברהם (ברון) אדן**, **תמר ברלב** וחיילי פלמ"ח אחרים בחיפוש אחר רכוש שנבזז **מאבו סיתה**, ראש שבט בדואי מן הנגב המערבי: **ז'אן היפוליט** "על השלילה" מאת **פריד: יצחק לאור**, "על ההסכם הפאוסטי" - תרבות השואה מאז שנות התשעים, באירופה בכלל ובגרמניה בפרט: **דורון לבנה** על תפיסת הלשון אצל ר' **נחמן מברסלב: יעל מונק** על הקולנוע הישראלי: **ליבי סקסטון** על היחס לשואה של **קלוד לוצמן וז'אן לוק גודאר** (מאנגלית **יעל חרסונסקי**): **עבד עזאם** - "קץ ההיסטוריה והאסלאם", על השיח של "האסלאם הנאור" במערב, בהקשר של "מות האלוהים" אצל **ניטשה** ו"קץ הפילוסופיה" אצל **היידגר** (מסה פילוסופית): **אילן כפה** על תולדות הצינות ומדינת ישראל בתוך הפוליטיקה האמריקאית: **זיגמונד פריד** "על השלילה" (תרגום חדש למסה המפורסמת. מגרמנית **דנית דותן**): **ג'קלין רוז** על ההתכתבות בין **פריד לארנולד צווייג** ועל פרשת **דה האן** (המסה טרם פורסמה במקור ונמסרה ל**מִטְעֵם**: מאנגלית **עודד וולקשטיין**); **עודד שכטר** - "הם שחורים", על המאבק נגד הרעלה באירופה, והמאבק נגד "החרדים החשוכים" בעקבות פרשת "מצעד הגאווה" (מסה פילוסופית) ועוד מבחר מסות

שירה:

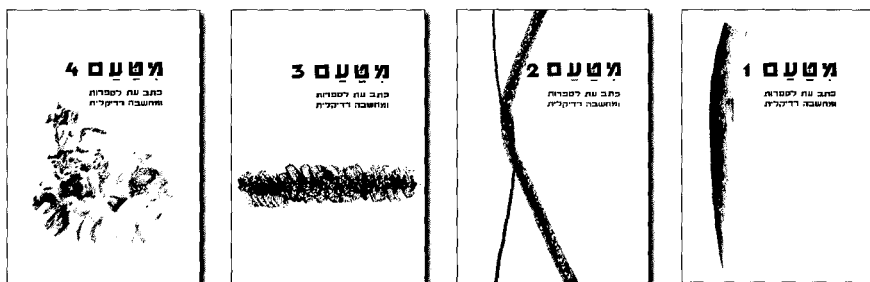
שרון אולדס (מאנגלית **שירה סתיו**), **יאיר אסולין**, **ג'ון אשברי** (מאנגלית **נית בראל**), **שי דותן**, **רוני הירש**, **לידור יעקב**, **יצחק לאור**, **הילה להב**, **מיטל נסים**, **סיגל נאור פרלמן**, **טל ניצן**, **גלית סליקטר**, **רחל כרץ**, **נועם שדות**, **אהרן שבתאי**, **יערה שחורי** ועוד

פרוזה:

לאה איני, **אביגיל גרץ**, **אורן גולן**, **גידי דישון**, **יעקב ישראל דה-האן** (מהולנדית **רן הכהן**), **נועה חזן** (פרסום ראשון), **שון מקמהונה** (מגאלית **טל קרמר**): **יעל נאמן**, **גלית סליקטר**, **לוק סנטה** (מאנגלית **לבנה ליטני**): **מיכל פאר**, **נועם שדות**, **מירי שחם** ועוד

יש דברים שאינם מתיישנים

אבל חיי המדך בחנויות הספרים בישראל - קצרים
לכל מי שחיפש חוברות ישנות של מטעם, אנו מציעים כעת לרכוש
את ארבעת הגיליונות הראשונים במחיר מוזל

בחוברות אלו תקראו את מיטב המסות, הפרוזה, השירה - מקור ותרגום - הנכתבות בעברית, ללא פשרות, ללא פזילה לעבר המסחור של הספרות וההגות.

מטעם 1 שירה: מאיה קופרמן, יעל נאמן, דליה פלח: פרוזה: אוריאל זכאי, יצחק לאור: מסות: תמי ישראלי ויערה שחורי, גבריאל פיטרברג, אילן פפה, עודד שכטר: תרגומים: חוליו קורטאסר, פרנץ קפקא, עדניה שבלי, עוז שלח

מטעם 2 שירה: שי דותן, יצחק לאור, אהרן שבתאי, נתליימון שפונט: פרוזה: לאה איני, תמר וייס, אסף שור: מסות: גיודית באטלר, נעמה גרשי, יצחק לאור, ענת מטר וגדעון פרוידנטל, עודד שכטר: תרגומים: מחמוד דרוויש, לודוויג ויטגנשטיין, אליאס חיורי, אאוגניו מונפאלה, פרנץ קפקא, עוז שלח

מטעם 3 שירה: רוני אלטמן-קידר, אלישבע גרינבאום, הילה להב: פרוזה: לילך גליל, יצחק לאור, יעל נאמן: מסות: דניאל בויארין, נעמה גרשי, חסן חידר, ענת מטר, דרור משעני, טל פרנקל-אלרואי, אלינה קורן, אמנון רז-דקרקוצקין: תרגומים: ברטולט ברכט, ניקוור פארה, פרנץ קפקא, עאידה שאמי

מטעם 4 שירה: אלי אליהו, שרון אס, רוני הירש, שמעון צבר, הילה להב, שז: פרוזה: לאה איני, דיתה גרי, יצחק לאור: מסות: יצחק לאור, יואב מחוזאי, אפרת נחושתיאי, סיגל נאור-פרלמן, אילן פפה, גיקלין רוז: תרגומים: סרגון בולוס, קורט שוויטרס

מחיר כל גיליון 30 ₪ (+5 ₪ דמי משלוח)

להזמנת החוברות שילחו המחאה לפקודת עמותת "השכמה"
על סך 30 ₪ x מספר הגיליונות שברצונכם להזמין

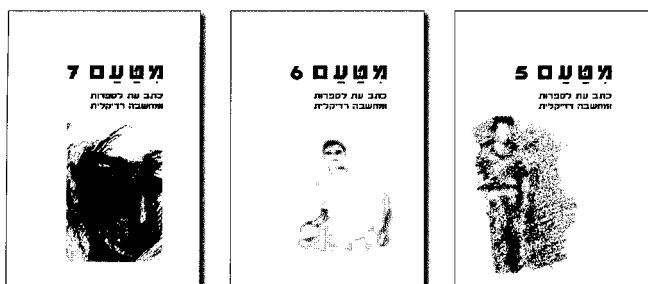
את המחאה שלחו לכתובת:

מטעם, ת.ד. 24105, תל אביב 61240

ניתן להזמין את החוברות גם בתשלום בכרטיס אשראי -
התקשרו למלפון 050-6371242

גיליונות נוספים למכירה

ניתן לרכוש גם את גיליונות 5-7 של מטעם

מטעם 5 שירה: נדב אברוך, סרגון בולוס, רוני הירש, עודד כרמלי, הילה להב, נמרוד מתן, פאול צלאן, אהרן שבתאי: פרזזה: איתמר אורלב, יצחק לאור, דפני ליסבוה, יעל ואמן; מסות: ג'ון ברגר, ז'יל דלז, חיים דעואל לוסקי, אריאל הודל, שמעון זנדבנק, יצחק לאור, רויאל גן, הרולד פינטר, יואל רגב, דפנה רו, עדינה שבלי

מטעם 6 שירה: יאיר אסולין, פרימו לוי, יצחק לאור, הילה להב, ליאור שטרנברג: פרזזה: מחדד אלמאעזט, לילך גליל, ישראל יעקב דה-האן, יעל ואמן, מיכל פאר: מסות: אשיל במבה, ונעם חומסקי, טל פרוקל אלרואי, ענת מטר, סגל ואור פרלמן, אלינה קורן

מטעם 7 שירה: אלי אליהו, יאיר אסולין, אוואן בולנד, שי דותן, יצחק לאור, הילה להב, ורד ריבקיין, ריינר מריה רילקה, נעם שדות: פרזזה: לאה איני, יואב רוזן, יעקב ישראל דה-האן; מסות: נאאל אלטחני, אלן בדיו, קרלו גינצבורג, אורי דיוויס, לין חלוזין-דברת, יצחק לאור, גדעון עשת

מחיר כל גיליון 60 ₪ (+5 ₪ דמי משלוח)
להזמנת החוברות שילחו המחאה לפקודת **עמותת "השכמה"**
על סך 60 ₪ x מספר הגיליונות שברצונכם להזמין

את ההמחאה שלחו לכתובת:

מטעם, ת.ד. 24105, תל אביב 61240

**ניתן להזמין את החוברות גם בתשלום בכרטיס אשראי -
התקשרו לטלפון 050-637 1242**

